Рік X. Р. 1901 кн. III. Т. XLI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяції під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

X Jahrgang. 1901, III B. B. XLI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 1 (14). III. 1901.

Рік X. Р. 1901 кн. III. Т. XLI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

X Jahrgang. 1901, III B. B. XLI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 1 (14). III. 1901.

Зміст XLI тому.

Inhalt des XLI Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seite des Buches.

ПАМЯТИ МОГО БАТЬКА

(† 27/I (9/II) 1901).

ХРОНОЛЬОҐІЯ ПОДІЙ
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ЛІТОПИСИ.

Розвідка **М. Грушевського.**

ВСТУП.

Галицько-волинська літопись належить до найважнійших джерел до історії України-Руси, а також й її сусідів — Литви, Польщі й Угорщини. Для декотрих партий історії України, Литви, Угорщини XIII в. вона служить майже одиноким, або й зовсїм одиноким джерелом, джерелом тим важнійшим, що відомости її йдуть від сучасників, переважно добре осьвідомлених, і часто писані по горячим слїдам подій. Тим прикрійшу перешкоду робить в користанню з сього дорогоцїнного джерела брак хронольоґії в нїм.

Як відомо, галицький лїтописець писав без років і не вязав ся порядком літ, змагаючи до того, аби дати можливо праґматичне оповіданнє, подібно до грецьких хроноґрафів: „хроноґрафу же нужда есть писати все и вся бывшая, овогда же писати в передняя, овогда же воступати в задняя“.[1]) При тім він надіяв ся розставити роки по скінченню праці (вся же лѣта спишемь росчетше во задняя), але обіцянки сїєї не сповнив, і його лїтопись так і зістала ся без років, а його приклад вплинув і на його наступників, що доповнили його лїтопись і продовжили до 1290 р. — вся Галицько-волинська лїтопись, з незначними ви-

---

[1]) Іпат. с. 544; цитую Галицько-волинську лїтопись по вид. 1871 р.

їмками,[1]) зістала ся без років, і в такім виді була прилучена до Київської літописи. Аж по тім як вона була прилучена до літописи Київської, якийсь книжник, незадоволений тим, що хронольоґія, переходячи через Найдавнійшу й Київську літописи уривала ся на році 1200, постановив се направити, і поділив Галицько-волинську літопись на роки.[2]) Але зробив він то зовсїм по дурному, то значить — валив роки навить без огляду на зміст, розриваючи частини одної події на кілька років, або кладучи під оден рік події богатьох років (нпр. під р. 1233). При тім

[1]) Так, по словам видавців, в кодексї Хлєбніковськім і Поґодінськім оповіданнє про похід Тройдена на Польщу має число 86 (пѕ?), що і вказує на р. 6786 (на жаль згадки видавців про се дуже короткі і побіжні — П. С. Р. Л. II с. 207, вид. 1871 с. 578); всї кодекси мають у текстї рік 6797 при смерти Володимира Васильковича (с. 604), а кодекси Хлєбн., Поґод. і Єрмол. ще й дату 6797 р. і при звістцї про настолованнє Мстислава (с. 613), що очевидно теж належить до архетипа.

[2]) З того, що ми маємо кодекси, де Галицько-волинська лїтопись злучена з Київською, а хронольоґії не має, видко, що хронольоґізував її анї той хто прилучав її до Київської лїтописи, анї остатнїй редактор Галицько-волинської лїтописи. Анї той анї другий, знаючи, що Галицько-волинська лїтопись була зовсїм осібною цїлістю від Київської й не стояла з нею в ніякім звязку, не впав би на гадку вести хронольоґію Київської лїтописи безпосередно через Галицьку, почавши від р. 1201. Піднешу се з огляду на те, що в лїтературі висловляли ся гадки, ніби хронольоґізував Галицько-волинську лїтопись той, хто „пришив“ її до Київської, нпр. Бестужевъ-Рюминъ О составѣ рус. лѣтописей с. 153.

В звязку з сим пришиваннєм стоїть часто повторювана гадка ніби Галицько-волинську лїтопись ми маємо без початку. Декотрі дослїдники (нпр. Соловйов Исторія Россіи вид. стереотипове I с. 793, Костомаров Лекціи по русской исторіи с. 47 й т. и.) бачать навить у волинських звістках Київської лїтописи з XII в. останки „першої половини“ Галицько-волинської лїтописи. Але на се нема ніякої підстави. Нїщо не вказує на те, аби Галицько-волинська лїтопись що небудь стратила на своїм початку. Страшенний період („По смерти (же) великаго князя Романа“ etc. аж до „срѣтоша и (Рюрика) бояре галичкыи и володимерьстии“), розширений ріжними вставками (такою вставкою можна навить уважати цїлу тіраду від „одолѣвша всимъ поганскымъ языкомъ“ аж до „тщаше ся погубити иноплеменникы“, але й вона не з'явила ся мабуть зразу в цїлости, а наросла кількома наворотами), — служить вповні природним (як на стиль лїтописи) вступом до Галицької лїтописи, і всякі припущення про якісь утрачені вступні частини зовсїм довільні — на них у лїтописи не знаходимо нїяких вказівок. З рештою се й зовсїм рациональна вихідна точка для лїтописця, що заберав ся описати історию Данила — почати від смерти його батька й тих замішань, які з того виникли. Нїчого, що вказувалоб на Галицьку лїтопись, з її характерним риторичним стилем, ми не знаходимо в Київській лїтописи.

роки почав класти він не від 1205, від котрого починаєть ся оповіданнє Галицької літописи, а від 1200 р., котрим кінчить ся Київська літопись, і „ничтоже сумняше ся“ поставив роки від 1201 на подіях пізнійших літ. Окрім тих кількох років, які він знайшов готові в Волинській літописи, здаєть ся одинокими датами, які він зачерпнув з иньших джерел, були дати кількох русько-татарських подій, звістних добре з північних літописних компіляций (з ними сей книжник, видко, був обзнаємлений) — битва на Калцї (1224), прихід Бату (1237), облога Київа (1240). Ними ориєнтовані події сусїднїх років, з рештою ж роки розложено зовсїм довільно, а тим самим і хронольоґія ся зовсїм нїчого не варта, і основою всяких студий над лїтописею повинний бути не хронольоґізований Іпатський кодекс (з опублїкованих дотепер він тільки й має хронольоґію), а иньші (як Хлєбнїковський і Поґодінський), що хоч пізнїйші о столїтє, близше стоять до архетипа, бо не мають анї хронольоґії анї тих стилїстичних змін, які поробив хронольоґізатор, вставляючи роки (він викидав при тім такі переходи як: „въ та же лѣта“, „въ то же время“, „въ то же лѣто“, „зимѣ же бывши“ „времени минувши“, і т. и. — нераз дуже цінні для уставлення порядку подій).[1]

Супроти такої повної довільности хронольоґії Іпатського кодекса вона зовсїм не може служити до ужитку. Ніяка редукция не поможе на неї: треба дату кождої події викомбіновувати на власну руку, хронольоґію ж іпатську попросту іґнорувати.[2] На жаль, се переконаннє досї не було загально прийняте в науцї. Що правда, повну неужиточність іпатської хронольоґії запримітив уже Карамзін, що перший віднайшов Галицько-волинську лїтопись і рішучо признав її хронольоґію невірною.[3] Одначе його осуд, дуже катеґоричний, не був від-

[1]) При тім усім і Хлєбнїковський та Поґодїнський кодекси не віддають нам вповнї архетипа й мають деякі пізнїйші вставки, нпр. вступ на с. 501: „Начнемь же сказати бесчисленыя рати“ etc. Таким же пізнїйшим додатком треба уважати титул і на с. 508: „По семь скажемь многий мятежь“ і т. д.

[2]) В теперішнїх виданнях лїтописи, що в основу кладуть Іпатський кодекс, його хронольоґія й звязані з нею зміни первісного тексту збивають читача непримітно. Очевидно, в основу видання її мусять лягти кодекси не хронольоґізовані, відчищені від пізнїйших змін і похибок.

[3]) Карамзїн писав (т. III прим. 113): „Хоч у Іпатськім кодексї й означені роки, але, певно, не автором, а копістом, і на здогад, бо його хронольоґія в усїх звістних нам випадках хибна“.

повідно оцінений пізнїйшими дослїдниками. Поґодін, Соловйов, Костомаров, Бестужев-Рюмін, пишучи про Галицько-волинську лїтопись, збувають її хронольоґію невиразними увагами, що вона „перебита“, „неповна“, „незручно зроблена“, або зовсїм промовчують.[1]) Соловйов, пишучи свою історию, хоч подекуди нотує похибки в хронольоґії Галицько-волинської лїтописи, але переважно бере її дати без застережень. Костомаров у своїй розвідцї „Черты народной южнорусской исторіи“ (1862) без скрупулів датує подиї її роками, навить найбільше неможливими. Тільки Зубрицький в III т. своєї Історії (1855), специяльно займаючи ся подіями Галицько-волинської лїтописи, полишає на боцї іпатську хронольоґію й пробує, особливо в подіях початку XIII в., самостійно датувати факти, на підставі иньших джерел (що правда — забогато при тім кладучи ваги на Густинську компіляцию й її хронольоґію). Але його погляд на іпатську хронольоґію далеко не так радикальний, як у Карамзїна; признаючи в ній „анахронїзми“, він одначе не цурає ся гадки про можливість редукциї (с. 82), а в пізнїйших подіях часто живцем бере іпатські дати.[2])

На початку сїмдесятих років майже разом вийшли дві незалежно від себе написані розвідки, що близше займали ся хронольоґією Галицько-волинської лїтописи: розвідка проф. Шараневича про Іпатську лїтопись (Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte, 1872) і проф. Дашкевича про Данила (Княженіе Даніила Галицкаго по русскимъ и иностраннымъ извѣстіямъ, 1873). Проф. Шараневич дав досить місця й уваги хронольоґії подій Галицько-волинської лїтописи (с. 6—7 специяльно і в IV—V гл. passim), і зібравши досить значний материял з польських, угорських і нїмецьких джерел, на підставі його поправляв часом дуже добре хронольоґію Іпатського кодекса. Але й його становище супроти сеї хронольоґії дуже здержливе: він уважав її роботою самого редактора лїтописи і хоч признавав в ній помилки, („від одного до чотирох років наперед або назад“), але старав ся витолкувати декотрі похибки переводом дат з січневого числення на вересневе (sic) і зма-

[1]) Погодинъ Изслѣдованія IV с. 61 (в своїй хронольоґічній таблицї, с. 101—103, він лишив Галицько-волинську лїтопись зовсїм на боцї). Соловьовъ I с. 793. Костомаровъ Лекціи по рус. исторіи с. 49. Бестужевъ-Рюминъ О составѣ с. 153.

[2]) За Зубрицьким ішов у хронольоґії подекуди й Шараневич в своїй Історії Гал.-Волод.-Руси.

ганнєм літописця до праґматизма, а також уважав можливою редукцию сих дат (с. 7).

Далеко більш рішучо й основно виступив у сій справі проф. Дашкевич — тоді ще молодий студент Київського університета. Він признав роки Іпатського кодекса роботою копіста, „не вартого найменьшого довіря", і для датовання подій Галицько-волинської літописи уважав одинокою дорогою: відшукуваннє хронольоґічних вказівок у тексті літописи та порівняннє їх з иньшими джерелами (с. 6—7). В своїх безконечних нотках, що робили майже неудобочтомою сю з рештою цінну книгу, він дійсно дав чимало дат, переважно добре виведених і часто умотивованих, хоч ніде специяльно над хронольоґією не застановляв ся.

Не вважаючи одначе на появу сих праць історична робота таки не вийшла на битий шлях в сій справі. Кількадесять дат, принагідно поданих у працях Зубрицького, Шараневича, Дашкевича, часто зовсїм добрих, але не завсїгди умотивованих, часом не згідних з собою, а головно роскиданих в нотках, принагідно трактованих, так що й відшукати їх в потребі було не легко, не могли заступити хронольоґічного підручника, якого треба було для Галицько-волинської літописи. Самий навить принціп повного іґнорowання хронольоґії Іпатського кодекса і самостійного комбінування літописних подій не знайшов собі повного горожанства в науці. Такий авторитет в українській історії як проф. Антонович в своїй Історії Литви (виданій 1878) уживає дат Іпатського кодекса. Иньші знов дослїдники не кидали гадки про можливість редукциї його дат.[1]) А хоч не бракувало праць, де хронольоґія подій Галицько-волинської літописи робила ся самостійно, або на підставі зроблених попереднїми дослїдниками комбінаций[2]), хоч появляли ся праці, де певні партиї Галицько-волинської літописи, специяльно студиювали ся й хронольоґізували (нпр. Дроби Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami, 1881, Лятковского Mendog, 1892), але се все заступити такого підручника не могло, тим більше що й не всї дослїдники роспоряджали відповідним для того апаратом. Була заповіджена

---

[1]) Сей погляд бачимо і в новійшій, дуже старанно зробленій Genealogi-ї Piastów проф. Бальцера — нпр. с. 265.

[2]) Нпр. в працях Іловайского (Исторія Россіи, I ч. II), Андріяшева (Очеркъ исторіи Волын. земли) подекуди бачимо проби рационального датовання.

в Rozpraw-ах краківської академії[1]) специяльна студия про хронольоґію Галицько-волинської літописи пок. Дроби, але надрукована не була; зрештою, судячи по його друкованій праці, його хронольоґічні аналізи ледви чи відповіли б науковим вимогам. Таким чином кождому дослїднику, що заглядав до Галицько-волинської лїтописи, приходило ся далї спотикати ся на хронольоґічній справі і коли не хотів він збути її вказівкою, що ся лїтопись говорить те й те „під тим і тим роком“,[2]) то мусїв вертувати ріжні працї, шукаючи в них хронольоґічних вказівок, а не знайшовши, чого потрібував, — сам комбінувати дату, стягаючи до того материяли, які міг і знав, а виходили й дальше працї, що в цїлости або переважно йшли за іпатською хронольоґією.[3])

Мавши не раз до дїла з Галицько-волинською лїтописею, я часто мав нагоду на собі дізнавати сю приємність. Тож коли минї прийшло ся останнїми часами для історії Галичини (в III т. Історії України-Руси) переробити Галицько-волинську лїтопись від *а* до *г*, постановив я не скінчити на кількох хронольоґічних екскурсах, а зладити на підставі зібраного материяла підручник, який міг би бути придатним і для дальших дослїдників, і по скінченню III т. своєї Історії зараз до нього забрав ся.

Сей підручник зложив ся в формі таблицї з коментарем, де кожда дата була б докладно виведена, бо без такого коментара не мала б ніякої сили переконання й сама таблиця. В природнім порядку роботи подаю наперед виводи дат, а в кінцї таблицю, як їх результат. Полєміки з відмінними хронольоґічними виводами оминаю, обмежаючи ся короткими вказівками: з рештою моя арґументация служить і арґументациєю contra відмінних виводів.[4]) По загальнїйше осьвітленнє подій відсилаю до своєї Історії України-Руси т. III. В виводї дат старав ся я довести датовання до можливої докладности, але подекуди се було неможливо, й приходить ся обмежити ся тільки приблизним

[1]) Rozprawy wydz. hist.-filozof. XIII c. 429.

[2]) І се було о стільки не вірно, що хронольоґія не належить до самої лїтописи, а з'явила ся, як ми бачили, інтерполяциєю одного з кодексів її; але за браком иньшого способу цитовання лїтописи, мусить сей спосіб і далї зіставати ся як malum necessarium.

[3]) Нпр. Іванова Истор. судьбы Волынской земли, 1895.

[4]) З притиском пiдношу, що свою хронольоґізацийну роботу переводив я вповнї самостійно від дат попередників і вказівки на них вибрав уже по скінченю роботи.

означеннєм, з ваганнями до одного року. Ріжні степени докладности й певности дат означено на таблиці ріжним письмом і значками. Коментар до кождої дати можна знайти по поданих в хронольоґічній таблиці сторонах Галицько-волинської літописи вид. 1871 р., і ще лекше — по поданій стороні мого коментара.

Материял, яким я роспоряджав при виводі дат, значно більший, ніж мали мої попередники, але ідеально-повним, певно, і він не буде. Всякі вказівки в сім напрямі я прийму радо. Так само не уважаю оконечними свої виводи дат, особливо де вони опирають ся на комбінациях, виведених з текста літописи. Я б дуже тішив ся, коли б мої виводи викликали серед дослідників, що близше займали ся сими справами, детайлїчну річеву критику, яка б причинила ся до більшої докладности сеї хронольоґії й дала б вкінці дослідникам нашої старовини певну провідну нитку при користанню з Галицько-волинської історії.

Хронольоґічна аналіза Галицько-волинської літописи.[1]

Іпат. 480 (1202). **Перший похід Рюрика на Галичину.** Вихідною точкою служить дата смерти Романа, 19/VI. 1205, дана нам польськими джерелами — див. Monumenta Poloniae historica II. 836, 876, III. 70, 162—3, 171, 353; в Лаврен. л. дата смерти Романа під 1206 р., бо вона о рік спішить ся тут, в Воскр. добра — 1205. Оповіданнє Суздальської літописи, дуже докладне (оповіданнє Галицько-волинської чимало поплутало в порядку подій і проминуло другий похід зовсім), дає розуміти, що похід Ольговичів став ся на перші вісти про смерть Романа. Супроти того одначе, що сю кампанію в Галичині випередив з'їзд в Сяноцї Романової княгині з угорським королем і прихід угорського війська в Галич, треба мабуть покласти її на осінь 1205 р., не скорше.

Іпат. 481 (1202). **Ігоревичі в Галичу.** Другий похід Рюрика на Галич в Галицько-волинській літописи пропущено зовсім, згадано тільки про прихід Ігоревичів на галицькі столи. Порядок подій докладно оповідає Суздальська літопись і дає опору для

[1]) Низше на початку кождого екскурса даю сторону Галицько-волинської літописи з вид. 1871 р., а в скобках коло неї — дату Іпатського кодекса.

їх хрональоґії в даті приїзду Ярослава в Суздаль — 22/IX 1206. З її оповідання виходить, що похід став ся в новім — 1206 роції[1]), орґанізовав ся дуже поважно і зайняв досить часу. По тім наступив прихід Угрів, переговори з Поляками, посольство до Ярослава Всеволодича, котрого чекали два тижні, й аж тоді Ігоревичі сіли в Галичі. Коли Ярослав вернув ся з під Галича в Переяслав, і звідти вигнав його Всеволод Ольгович, засївши в Київі, — він поспів в Суздаль 22/IX. Звідси очевидно, що Ігоревичі мусїли сїсти в Галичинї не пізнїйше лїта 1206 р., а Романовичі мусїли утїкти з Галича в Володимир, випередивши похід, десь при кінцї весни найдальше. Похід же Ольговичів мусів роспочати ся десь на весну, дуже рано.

Для дальшої партиї подїй, р. 1207—1211, провідником у хронольоґії служать дати Воскресенської лїтописи. Ми вже бачили її добрі дати для подїй 1205 і 1206 р. і дальше побачимо, що її хронольоґія знаходить собі потвердженнє в иньших джерелах. З огляду, що вона дає тут не тільки хронольоґію, зовсїм самостійну, але й серию галицьких подїй, з иньших лїтописей, незвістних, треба здогадувати ся, що в ній маємо останки якоїсь української лїтописи, дуже доброго джерела.

Іпат. с. 481—2 (1202—3). **Святослав Ігоревич у Володимирі. Усобиця Ігоревичів.** Опору для хронольоґізациї дає Воскресенська літ., де під р. 1208 читаємо: „Угри тогда прогнаша Володимира Игоревича изъ Галича, а брата его Романа посадиша въ немъ“ — се відповідає Іпат. 482[10]: „Романъ же ѣха во Угры и поемъ Угры би ся съ братомъ, и побѣдивъ взя Галичъ, а Володимеръ бѣжа во Путивль.“ Дата потверджуєть ся запискою Лавр. під 1207 р., з котрої видно, що весною-лїтом 1207 р. Володимир сидів ще в Галичи, і не мав клопотів, бо ходив походом у Київщину, в поміч Всеволоду Сьвятославичу. Очевидно, „мятежь“ межи Ігоревичами став ся пізнїйше, а відносини з Угорщиною, звідки треба було бояти ся оружної оборони прав Романовичів, мабуть були полагоджені перед тим походом у Київщину. Галицька лїтопись також каже, що „мятежь“ став ся „долгу времени минувшю“ по утечі Романовичів до Польщі і викликаних нею дипльоматичних переговорах. Для дуже довгого часу місця тут нема, але мусїло скількись часу

[1]) Суздальська лїтопись тут вирівнює свою хронольоґію, бо дає два рази 1206 рік. Воскресенська має знову добрий рік — 1206.

таки минути. Супроти того посольство Володимира Ігоревича до володимирських бояр і утечу Романовичів до Польщі мусимо класти на кінець 1206 — початок 1207 р.[1]) Подоріж малого Данила на Угорщину з Лєшковими послами й посольство Володимира Ігоревича до угорського короля мабуть стало ся не пізнійше як у першій половині 1207 р.[2]), а усобиця галицька могла розвинути ся десь з кінцем 1207, але головно в 1208 р., коли Роман накликав Угрів.[3])

Іпат. с. 482—3 (1204—5). **Волинські події.** Літописець оповідає про волинські події як вставку, intra parenthesim серед галицьких, поза хронольоґічним порядком. Орієнтують нас в їх хронольоґії тільки галицькі події, і то приблизно. Переходячи від оповідання про галицьку усобицю Ігоревичів до вигнання Сьвятослава, літописець каже: „въ то же веремя", отже Сьвятослава вигнано під час галицької усобиці. Се потверджуєть ся й тим, що від галицьких Ігоревичів Сьвятослав не дістав ніякої помочи, коли його виганяли. Отже галицька усобиця, рік 1208 — се вихідна точка. Знову terminum non post дає згадка низше (Іпат. 485), що під час війни 1211 р. (див. низше) Василько княжив уже в Белзї. Між сими двома датами маємо розмістити такі події: Олександр, вигнавши Сьвятослава, сїв у Володимирі; Інґвар випросив Володимир від Лєшка, й Олександер мусїв уступити ся звідти; бояре володимирські не були задоволені з Інґвара, й Олександер випросив собі Володимир назад від Лєшка.[4]) Яких небудь близших вказівок для хронольоґічного ориєнтовання літопись не дає, а в додатку має ще тут і виразні пропуски.[5]) Тому можемо лише приблизно датувати: вигнаннє Сьвятослава 1208, перехід Інґвара до Володимира 1209 роком,

---

[1]) Володимир Ігоревич сїв у Галичу ще лїтом 1206 р, як ми бачили, але його посольство до Володимирцїв стало ся мабуть трохи згодом, судячи по тому, що оповіданнє Суздальської лїтописи, таке докладне, про утечу Романовичів з Володимира не каже.

[2]) Лїтописець, сказавши про утечу Романої вдови до Лєшка, каже далї: „Въ таже лїта Данила посла Лестько..." Можна б було з тої стилїзациї подумати, що то стало ся гень з часом, а в дійсности, як бачимо — стало ся воно таки слїдом зараз. Се таке саме, як і „долгу времени минувшю" — воно показує, що лїтописець, пишучи значно пізнїйше, потратив подекуди перспективу (пор. Історию України-Руси III с. 126—7 і 530.

[3]) Зубрицький приймав тут дату Густин. л. — 1209 (III с. 43).

[4]) Див. Історию України-Руси т. III с. 127 - 8.

[5]) Ibidem с. 531.

друге князюваннє Олександра 1210, уважаючи, що сї зміни мусїли мати якийсь час для свого приготовання. Під час князювання в Володимирі Інґвара, як виходило б з контекста лїтописи (не так дуже й ясного), дістав Василько з материю Берестє. Під час другого князювання Олександра в Володимирі (тут текст лїтописи зовсїм ясний) дістав Василько Белз, і тодї ж став ся сильний напад (чи кілька нападів) Литви й Ятвягів на околицї Турийська й Червна.

Іпат. 483—486 (1205—8). **Галицькі подїї: угорська окупация, Ігоревичі знову в Галичинї, боярська різня й упадок Ігоревичів, Данило в Галичі.** Опорною точкою для хронольоґії сих подій служить записка Воскресен. л. під р. 1211: Тогоже лѣта Галичане приведоша къ собѣ отай черезъ горы и изъимаша князи своя Игоревичи 3, Романа съ братома, и бивше ихъ повѣсиша ихъ."[1]) На потвердженнє сеї дати можна сказати, що угорський воєвода Пот, висланий на Галич підчас сеї кампанії був палятином („великий дворский" — Іпат. 484) в рр. 1290—11 (див. індекси до Codex diplomaticus Hungariae і Codex Arpadianus continuatus), так що пізнїйше як на 1211 р. класти сю кампанїю і з сього погляда ризиковно. Перед нею стали ся такі подїї: угорська окупация Галичини, котру випередили „безакониє галицьке і мятежь"; Галичане кличуть Мстислава пересопницького; довідавши ся про утечу Романа, закликають Ігоревичів назад, і ті виганяють Угрів. Отже се маємо класти між р. 1208 і 1211.

Близше ориєнтувати нас може записка Воскресенської лїтоп.: „Въ лѣто 6718 Ростиславъ Рюриковичъ сѣде въ Галичи, а Романа Игореивча выгнаша; осени тояже выгнаша изъ Галича Ростислава Рюриковича, а Романа Игоревича посадиша съ братомъ." Трудність тільки в тім, що Галицько-волинська лїтопись мовчить зовсїм про сей епізод; але вона промовчує не одно. Очевидно, сей епізод входив як складовий елємент у те „безаконье галичкое и мятежь", що заохотили кор. Андрія до окупациї Галичини. Помітувати сею звісткою Воскр. л. і її датою не можна, бо вона входить в ту серию галицьких звісток сеї компіляциї, про авторитетність котрих я сказав трохи вище (с. 8). Отже супроти неї угорську окупацию не можемо класти скорше як на

[1]) Дату 1211 р. приймав уже Карамзїн, потім (за Густинською компіляциєю) Зубрицький і Шараневич, але Дроба (с. 389—91) хибно вивів уже р. 1209.

сам кінець 1210 р. і початки 1211 (дуже короткою вона не могла бути, коли Угри встигли так сильно наприкрити ся Галичанам).[1] Значить на всї дальші події: похід Мстислава пересопницького, похід Ігоревичів, посольство Володимира Ігоревича до угорського короля, боярську різню, угорський похід і облогу Звенигорода лишаєть ся з яких півроку. Єсть в сїм трудність, що так богато подій скуплюєть ся в такім короткім часї, але й абсолютно неможливого в тім нема, а поки хронольоґія Воскресенської літ. нїчим не зкомпромітована, не можемо її іґнорувати. Отже прихід Ігоревичів припадав би більше меньше на весну, боярська різня на лїто, а в вереснї 1211 р. повішено Ігоревичів.

Іпат. 484 (1206—7). **Єлисавета-Кінґа, наречена Данила.** Епізодом в оповіджених подіях оповідає лїтописець про замір угорського короля дати за Данила свою доньку Єлисавету й зробити його, за браком сина, своїм спадкоємцем; сей замір не прийшов до кінця тому, що Андрієва жінка кор. Ґертруда видала Єлисавету за Людовика гесенського. Епізод сей містить в собі богато баламуцтв, як виказав уже проф. Шараневич, що ширше аналїзував його.[2] Не входячи в його аналїзу, зазначу тільки (сього досї не зауважено), що сей епізод оповіджено тут в тїснім хронольоґічнім звязку: по виведеному вище рахунку він стоїть між подіями 1211 р.; Єлисавета родила ся р. 1207 (Monum. Germ. Scr. XIX c. 700), а старе житиє її каже, що вона була заручена за Людовика тірінґського ще нїм була відлучена а вивезена на тірінґський двір в р. 1211, коли мала чотири роки (себто четвертий) (диви витяг у Шараневича с. 119); очевидно, з нагоди відїзду Єлисавети з Угорщини, що став ся чи більше-меньше, чи й як раз тодї як Данило був на Угорщинї в 1211 р., — лїтописець і оповідає сей епізод. Умерла ся Єлисавета 1231 р. (Mon. Germ. XIX c. 547 і 699). Убийство римського короля Филипа, згадане тут, стало ся в липнї 1208 р.

Іпат. с. 486—7 (1208—9). **Галичане проганяють Данилову мати. Король угорський приводить її назад.** „Минувшю же времени“, каже лїтописець, по вересневих подіях 1211 р.,

[1]) Дроба, взагалї спізнюючись в сих роках в хронольоґії, клав угорську окупацию на р. 1207—8 — с. 385. Дашкевич поворот Ігоревичів клав на р. 1209 (с. 48).

[2]) Die Hypatios-Chronik c. 43 і далї, пор. Дашкевича Княженіе Даніила с. 48; див. ще Історию України-Руси III с. 532.

вигнано Данилову мати. Вона виїхала в Белз, але король, почувши (мабуть — діставши посольство від неї) „зимѣ бывши" пішов на Галич і арештував противних її бояр.

Котрого року се була зима? ми маємо тут що найменьше два роки до роспорядження: 1211/2 і 1212/3. Ніщо не перешкоджає взяти близший: значить, бояре вигнали б Данилову мати слідом за посадженнєм його в Галичі. Се вповні можливо, бо Данило їм потрібний був тільки, аби позбути ся Ігоревичів.[1]) Але се дата тільки гіпотетична.

Іпат. с. 487—8 (1209—10). **Данилова мати з Данилом тїкають на Угорщину. Володислав „вокняжив ся" в Галичу. Олександер відібрав Белз від Володимира.** Датованнє сих справ залежить від дати смерти королеви угорської Ґертруди, забитої під час сього похода. Є тут ваганнє між р. 1213 і 1214[2]), але дата 1213 р., супроти згідних звісток німецьких джерел,[3]) може уважати ся певною. Близше означеннє дає хроніка домініканів віденських, а то 4 kalendas Octobris, себто 28 вересня.[4]) Тому похід угорського короля і вокняженнє Володислава мусимо датувати початком осени р. 1213. Перед тим — значить р. 1212 бояре кличуть на Данила Мстислава пересопницького в Галич, Данилова мати з Данилом тїкає в Угорщину, а Мстислав засїдає в Галичу: між сим фактом і походом короля мусїло минути трохи більше часу, бо король „спѣашеть рать велику". Після того як Данилова мати утїкла з Галича, відібрав Олександер Белз від Василька (бо мати посилає з Галича Василька в Белз, і він уже потім переїздить в Камінець, отже Белз відібрано десь саме коло часу Андрієвого походу, в р. 1213. Пізнїйше, коли вияснило ся, що від Угорщини не буде помочи, але завсїди, можливо — ще в тім же — 1213 роцї, Данилова мати поїхала з Угорщини до Лєшка і відти до Василька в Камінець — отже се буде 1213 або початок 1214 р.

---

[1]) Див. Історию Укр.-Руси III с. 131-2.

[2]) Див. Істориї України-Руси III с. 534.

[3]) Continuatio Cosmae — Monum. Germ. hist. Scr. IX c. 170, annales Mellicenses — ib. 507 (пор. ibid. continuatio Garstensis c. 595), ann. Gotwicenses — ib. c. 603, cont. Admuntensis ib. c. 592, cont. praedicatorum vindobonensium ib. c. 726, ann. s. Rudberti salisburgensis c. 780.

[4]) Дату 1213 р. приймав вже Карамзін (III пр. 176), і потім сеї дати тримали ся й иньші, хто писав про галицькі події сих часів.

Іпат. с. 488—9 (1211). **Володислав і Лешко пробують вигнати Володислава з Галича. Спішська умова. Кольоман у Галичу. Романовичі дістають Володимир.** Вихідною точкою служить дата посадження Кольомана в Галичі в Воскресен. (і Ніконов.) л. — 1214 р.: „Король угорьскій посади сына своего въ Галичи, а епископа и попы изгна изъ церкви, а свои попы приведе латыньскія на службу." Дата ся варта повного довіря: її потверджують угорські документи в справі коронациї Кольомана, що була наслїдком Спішської умови; з них бачимо, що між сею умовою й смертию папи Інокентия III († 1216) минуло досить часу: кор. Андрій просив від папи дозволу на коронацию Кольомана, потім, діставши відповідь на се, знову просив корони; серед сих переговорів Кольомана обложено в Галичу, й Андрій ходив йому в поміч.[1]) Полагодивши галицькі справи, вибрав ся він в хрестоносний похід 1217 р. З сього видко, що між Спішською умовою й 1216 р. проминуло досить часу, і се вповні відповідає даті 1214 р. Ми б мали й зовсїм докладне потвердженнє її, як би були певні, що перший лист кор. Андрія до папи дійсно належить до 1214 р. (XVII рік папства), як його датує Тейнер; але в текстї нема дати, і не знати, чи дату — XVII рік Тейнер опер на папських реґістрах, чи викомбінував тільки з підручників угорської історії. У всякім разї отже дата 1214 р. для посадження Кольомана в Галичу певна. Сим роком можемо датувати і з'їзд Андрія з Лешком в Спішу. Перед тим, на р. 1213—4 мусимо покласти війну Лешка і Мстислава з Володиславом і наданнє Романовичам Тихомля і Перемиля. Володимир Романовичі, очевидно, дістали також в звязку з Спішською умовою, могло се стати ся ще 1214 р., але могло наступити й пізнїйше трохи — 1215 нпр.[2])

Іпат. с. 489 (1212). **Кор. Андрій відберає Перемишль від Лешка. Лешко закликає Мстислава, і той осїдає в Галичу.** В кількох рядках лїтописець звів тут до купи події з кількох років, при тім для галицької історії дуже важні.[3]) Починає він се оповіданнє стереотиповим: „въ та же лѣта времени минувши", а й далї не дає ніяких хронольоґічних вказівок, тож мусимо оглянути ся за иньшими джерелами.

[1]) Theiner Monumenta Hungariae I ч. 1, Codex Arpadianus VI ч. 237, див. ширше Історию України-Руси III с. 133—4.

[2]) Див. Історию України-Руси III с. 537–8.

[3]) Див. про них Історию України-Руси III с. 135 і далї.

Насамперед що до розриву між кор. Андрієм і Лешком, то ми чуємо про нього уже в згаданім листї короля до папи Інокентия про Кольоманову корону, не датованім, але писанім очевидно 1215 або 1216 р.[1]) Дальше як на 1216 р. відібраннє Перемишля відсувати не можна тому, що вибераючи ся в хрестоносний похід (1217 р.) Андрій, певно, не розірвав відносин з Лешком саме в переддень сього походу. З другого боку не скорше як 1216 р. Лешко звернув ся до Мстислава: в 1215 р. Мстислав, покинувши Новгород, робив собі ріжні пляни і як оповідає Воскресен. л. — хотів „просити Галич“ від угорського короля; як би під час сеї неприсутности своєї з Новгорода він був би дістав запросини від Лешка, то не мав би чого вертати ся в Новгород (він вернув ся туди на початку 1216 р.).[2]) З значною правдоподібністю можна думати, що як раз славна кампанїя його з Ярославом Всеволодичом (весна 1216 р.) піддала Лешкови гадку всадити Мстислава на Угрів. З другого боку коротку подоріж Мстислава на Україну (1 Новг. 204) в початках 1217 р. можна уважати наслідком Лешкового запрошення, отже 1216 рік для нього дуже правдоподібний.

Відїзд Мстислава з Новгорода з замірами „здобувати Галич“ 1 Новг. записує під 1218 р., на початках. Се дата зовсім непідозріла. Потім під 1219 р. маємо в нїй записку (повторену і в Воскресен. л.) про похід Мстислава на Галич; тут одначе маємо таку трудність, що Мстислав при тім бере в неволю угорського королевича, а се в дійсности стало ся не в перший, а в третій похід Мстислава на Галич. Супроти того можуть насувати ся непевности, чи й дата 1219 р. належить до першого похода? Але сї непевности усувають ся: по перше, ми маємо для дальших походів Мстислава в Суздаль. і Воскресен. л. дати 1220 і 1221 р., а в них непримітно приспішення, анї в 1 Нов-

---

[1]) Codex Arpadianus VI ч. 227.

[2]) Гадка декотрих дослїдників, що Мстислав в сїм часї — 1215 р. опанував був Галич, виключена з огляду на короткий час неприсутности Мстислава з Новгорода, див. ширший розбір сеї справи в Історії України-Руси III с. 540. Тут зазначу тільки, що 1219 роком датував перший похід Мстислава на Галич уже Карамзін (III пр. 90 — вигнаннє його він клав на р. 1220, другий похід на 1220, а третїй на 1220 або 1221), Зубрицький уже вагав ся між 1218 і 1219 (III. 67), тим часом як иньші, почавши від Соловйова, — між ними Шараневич, Дроба, і автор спетцияльної розвідки — д. Бузескул — приймали дату 1215 р. Дашкевич ри мається правильної дати — 1219 р.

городській — спізнення. По друге, літописець Новгородець скорше міг би проминути пізнійші походи Мстислава, ніж перший, слідом по виході Мстислава з Новгорода. Можна б хиба припустити, що похід відбув ся в 1218 р., а до літописця чутки дійшли пізнійше, і він записав сю подію під 1219 р., але й се не дуже правдоподібно з огляду на Воскресенську літоп.[1]) Тут одначе Воскресен. л. виставляє нас на тяжку пробу — своєю запискою під тимже 1219 р. про вигнаннє Мстислава з Галича.

Іпат. с. 489—491 (1213). **Данило женить ся з Анною Мстиславною й відберає від Поляків Берестє. Угри виганяють Мстислава з Галича.** Як в попередній серії звісток галицький літописець зібгав події кількох років у коротеньку згадку, так тут він широко описує події кількох, що найбільше — кільканадцяти місяців, роблячи враженнє довгого часу своїми кількома „времени минувшю".[2]) Вагання може бути о рік, в звязку з тим, чи приймемо ми дату Воскресен. л. для вигнання Мстислава з Галича. В ній читаємо під 1219 р. — „тояже зимы Угри выгнаша Мстислава Мстиславича изъ Галича, а королевичь сѣде въ Галичѣ." Мстислава вигнано з Галича в жовтні, як то видко з Галицької літоп., тож вираз „зимы" Воскр. л. ще можливий хоч частійше „зима" в літописях значить грудень-січень. Питаннє — чи вигнано Мстислава того ж самого року, в котрім він сїв у Галичі, чи на другий рік?

Для розвязання сього питання приглянього ся оповіданню Галицької літописи з хронольоґічного погляду. Припустім, що Мстислав сїв у Галичу на самім початку року. „Въ та же лѣта времени минувшю" Данило оженив ся з його донькою, і знову „времени минувшю" звернув ся до Мстислава, представляючи йому свій намір відібрати від Лєшка волинські волости. По тім Данило пішов і відібрав їх від Лєшка, а той „вѣснѣ же бывши" відповів нападом на Побуже. Лєшко входить в переговори з кор. Андрієм і наслїдком їх роспочинаєть ся угорсько-польська кам-

---

[1]) З огляду на серію самостійних звісток Воскрес. л. і дальші записки про другий і третій походи Мстислава, а особливо на записку під 1219 про вигнаннє Мстислава з Галича (її нема ні в 1 Новг. ні в Суздаль. л.) насуваєть ся здогад, що в Воскресенській була під р. 1219 инакша записка, але пізнійший редактор переробив її, використавши записку з Новгородської л. Але се припущеннє можливе тільки в тім разї коли дата 1219 р. вірна, бо однакові помилки в двох джерелах незалежно від себе, трудно припустити.

[2]) Про події сї див. Історию України-Руси III с. 137—9.

панія, що кінчить ся (в жовтні) уступленнєм Данила з Галичини. Як бачимо, подій буде дуже напхано в тих кількох місяцях, але знову нема нічого неможливого, що вони таки відбули ся в сїм роцї, як виходить з Воскресенської л. В Тверській комп. ми, правда, маємо вигнаннє Мстислава під р. 1220, але на початку його, з тоюж заміткою „зимѣ“, так що редактор міг сам на підставі сього означення перенести сю записку під дальший рік (так само записка про другий похід Мстислава на Галич, що стоїть в Воскр. л. в кінцї 1220 р. з заміткою: „тоя же зимы“, в Твер. перенесена під 1221 р.). Отже кінець кінцем ніщо не дає нам права відкинути і тут хронольоґію Воскресенської лїтоп., котра стільки разів уже видержала честно нашу критику. Отже приймаємо і тут її хронольоґію: Мстислав засїдає в Галичу на поч. 1219 р., дуже скоро потому Данило женить ся з його донькою (зносини між ними могли бути ще скорше); десь в марті нпр. міг Данило вибрати ся на Поляків, і Лєшко відповів йому по тому нападом.[1]) Зістаєть ся цїле лїто для переговорів Лєшка з Андрієм, а що похід на Галич був досить наглий, потверджує й те, що Мстислава він застав неприготованим, поза Галичиною („Мьстиславъ бо бѣ со всими князьями рускыми и черниговьскыми“).

Іпат. с. 491 (1215). **Литовське посольство до Данила. Данило насилає Литву на Поляків.** „Данилу же приѣхавшю въ Володимерь, въ то же время божиимъ повелениемь прислаша князи литовьскии...“ — отже безпосередно по приходї Данила з війни, значить при кінцї 1219 р. або найдальше на початку 1220 р.[2]) Як скоро по тому Данило всадив на Поляків (себто на Лєшка) Литву, лїтопись не каже; се мало місце або перед третїм походом Мстислава на Галич (під час самого похода Лєшко мав очевидно вільні руки), отже десь в рр. 1220, або хиба по походї. Дїйсно, під 1220 р. ми маємо замітку в чеськім продовженню Косьми (Monum. Germ. hist. Scr. IX, с. 170) і мабуть відти в лїтописи т. зв. Красїньских (Monumenta Poloniae III. 132) про побіду над Поляками Прусів і Руси, але се ще не рішає справи.[3]) До датовання сього факту ми ще мусимо вернути ся.

[1]) Шараневич (с. 44 і 46), Дроба (с. 410), відповідно до свого датовання Мстиславового походу на Галич, для сих подій приймають р. 1216.

[2]) Так датував уже Зубрицький (III—76—7), натомість Дроба (с. 419) приймав уже р. 1217.

[3]) З сею звісткою звязує „литовське воєваннє“ Галицької лїтописи Лятковский (с. 317); Дроба (с. 417) його клав на р. 1219.

Іпат. с. 492 (1217—9). **(Другий похід Мстислава на Галич). Похід Філї на Волинь. Третїй похід Мстислава на Галич.** Другий похід Мстислава на Галич в Галицькій лїтописи пропущено зовсїм, ми знаємо про нього тільки з Воскресен. л. й иньших збірників — Твер., Нікон. Воскресен. лїтопись датує його, як згадано, 1220 р., зимою — отже се кінець 1220 — початок 1221 р., і потім під 1221 р. маємо в нїй новий — третїй похід Мстислава на Галич, але записка про сей остатнїй буквально повторена з Суздальської лїтописи, де вона також датована 1221 р. Против сеї хронольоґії нїчого не можна сказати. Дату 1221 р. потверджують і угорські джерела о стільки, що по ним вже 1222 р. прийшло до згоди між Мстиславом і кор. Андрієм: уложено умову, на підставі котрої Кольмана пущено, а Мстислав обіцяв видати доньку за меньшого королевича Андрія й дати йому Галичину: з 25/I. 1223 р. маємо вже лист папи, писаний у відповідь на лист кор. Андрія, а в тім листї Андрій, доносячи папі про свою умову з Мстиславом, шукав увільнення від даної йому присяги[1]) — отже тодї мусїв уже Мстислав сповнити свої приречення — випустити Кольмана.

Прийнявши дату 1221 р. для третього похода Мстислава на Галич як вповнї певну, ми не можемо нїчого сказати і про дату зими 1220/1 для другого похода Мстислава на Галич. Відповідею на сей похід був, очевидно, похід Філї на Волинь, що, правдоподібно, мав на метї стероризувати Данила й відвести його від дальшого союза з Мстиславом: в сїм напрямі хотїв вплинути на Данила Лєшко, разом з походом Філї приступивши на волинські границї, а посередничити мав між ним Конрад мазовецький. Серед сеї ситуациї наспів Мстислав з Половцями і змусив Філю перейти до дефензиви. Битва Мстислава з Філею стала ся „на канунѣ святои Богородици“ — мабуть Успенія (найпопулярнїйше з сьвят Богородицї), в такім разї похід Филї ми мусїли б покласти десь на липень, а Мстиславову кампанїю на серпень; Галич взято слїдом по битві.

Іпат. с. 494 (1221—1223). **Данило помирив ся з Лєшком і спустошив Белзьку землю. Волинські епископи.** Як я вже сказав, Галицька лїтопись пропустила зовсїм згоду Мстислава з Уграми й справу шлюбу Мстиславни, що була її змістом, вона порушує пізнїйше (Мьстиславъ же по совѣтѣ льстивыхъ

---

[1]) Theiner Monumenta Ungariae I ч. 65. Про сї подїї див. Історию України-Руси III с. 139—40.

бояръ і т. и. — Іпат. 499), нічим не натякаючи, що вона була звязана з тією умовою. Натомість говорить вона про згоду Данила з Лєшком, з нагоди спустошення Белзької землї, що служить головною темою сього відділа (вступною фразою „Въ тоже время отступилъ бѣ Александръ...“ вона нагадує сказане вище — Іпат. 492: Олександру же отступившю от Данила — факт сей належить до р. 1221). Ся угода з Лєшком, очевидно, стояла в звязку з угодою Мстислава з Уграми; з значною правдоподібністю ми могли б класти її на р. 1222 або коло того: вона стала ся, як каже лїтописець „по побѣдѣ Мьстиславли (очев. 1221 р.) и по литовьскомъ воеваньи на Ляхы“. „Литовське воєванне“ — мабуть те, про яке говорило ся на с. 492, і котре ми по контексту клали на р. 1220 або пізнійше. Як би можна було покласти ся на стилїстичний порядок подій в сїм місцї, то мусїли б ми прийняти, що „воєванне“ мало місце по Мстиславовім походї, отже 1221 або може навить 1222 р., але на сей порядок покладати ся не можна.

Наслїдком згоди Мстислава з Уграми а Данила з Лєшком Олександр белзький, союзник Філї й Лєшка, зістав ся ізольованим, і Данило пімстив ся над своїм несловним свояком, страшно спустошивши Белзьку землю. Сей факт супроти вище сказаного ми могли б класти на р. 1222 або 1223. Але тут мусимо розглянути ся ще в однїй обставинї.

Відділ про битву на Калцї починаєть ся словами: „въ то же лѣто приде неслыханная рать“..... До чого належать сї слова „въ то же лѣто“? Перед тим маємо оповіданнє про волинських епископів, що виглядає на якусь вставку: „Въ лѣта же Данила и Василька Романовичю бѣаху володимьрьскыи пискупѣ...“ Найпростїйше думати, що се пізнїйша вставка, і в такім разї слова „въ то же лѣто“ належать до спустошення Белзької землї, тодї б мали ми для нього 1223 р.

Але насуваєть ся сумнїв: що за причина сеї вставки? Змістом вона не звязана нї з попереднїм нї з дальшим, отже звязана хиба хронольоґічно? Але катальоґ володимирських епископів і хронольоґічно не може бути звязаний, бо обіймає кількадесять лїт. Одиноке, що можна припустити — що хронольоґічний звязок має з сим оповіданнєм поставленнє еп. Івана на холмську катедру. Катальоґ володимирських епископів в такім разї міг би бути вступом, до річи оповідженим, а властива звістка — се, що Данило, перенїсши катедру з Угровська до Холма (деґрадация Асафа, що стала ся безпосередно перед сим перенесеннєм — се

знову вставка для пояснення), поставив туди епископом Івана. Сей факт в такім разї — коли припустити хронольоґічний звязок — мав би належати до р. 1222—3, і при такім розумінню сей цїлий відділ не потрібує вже бути пізнїйшою вставкою, а може належати до первісного текста. Тодї слова „въ то же лѣто" можуть вказувати на рік поставлення еп. Івана, себто датувати його 1223 р.

Зі сторони текстуальної се все дуже буде добре, тільки питаннє — чи можливо воно зі сторони річевої, себто — чи можливо, щоб уже 1223 р. катедра була перенесена з Угровська до Холма?

Справа ся мусить обертати ся коло питання про початок Холма, бо про нього галицька лїтопись не дає виразної звістки, а тільки неясні й суперечні натяки. З порівняння вказівок Іпат. с. 516, 517 і 531 виходило б, як то звичайно й приймають, що Холм Данило заснував десь в 30-х рр. (коло р. 1237)[1]; лїтописець говорить про се кілька разів, зовсїм катеґорично, і попросту виключає можливість здогаду, що Холм був перед тим. Значить перенесеннє епископської катедри до Холма в 1223 р. неможливе. Супроти того не маємо иньшого виходу як прийняти, що істория епископів — се пізнїйша вставка, зроблена без нїякого звязку з текстом, отже похід Романовичів на Белзьку землю став ся в рік битви на Калцї.[2])

Іпат. с. 495 (1224). **Битва на Калцї** — датуєть ся зовсїм безпечно 31/V 1223 р. (хронольоґізатор дав 1224, значить знав лїтописні збірники новгородської версиї).

Іпат. с. 497—501 (1225—6). **Війна Мстислава з Данилом. Королевич Андрій дістає Перемишль. Угорський похід на Галич.** В сих подїях ориєнтуємо ся двома датами: 1223 р., битви на Калцї (31/V), й угорського походу на Галич — 1227: сю дату дають нам нїмецькі джерела[3]). Між сими роками маємо умістити: Мстислав за намовою Олександра йде на Данила, але Данило взявши від Лешка поміч, примушує Мстислава вернути ся в Галич, а Данило воює Галицьку й Белзьку землю. Мстислав стягає нові сили для похода на Данила, але на з'їздї князїв виясняєть ся

[1]) Див. Історию України-Руси т. III с. 18 і 484.

[2]) І тут на добру дату — 1223 р. трапив уже Зубрицький (III. 87), хоч і зовсїм припадково, бо битву на Калцї датував роком 1224.

[3]) Monumenta Germaniae Scr. т. IX с. 627, 636 — див. Історию України-Руси т. III с. 542.

Олександрова неправда, й Мстислав мирить ся з Данилом; з'їзд князів у Перемилї, де вони „утвердиша миръ". „Потомъ же" — оповідаєть ся нова інтриґа Жирослава на Мстислава (легковірність Мстислава, що попадає в ріжні трудні ситуациї й помилки через ріжні інтриґи й намовлення, служить провідною й гадкою й звязком сих кількох епізодів), що кінчить ся вигнаннєм Жирослава. Потім („Мы же на преднее возвратихом ся" додано через відступленнє: риторичну характеристику Жирослава, події ж мусїли наступати по собі: по інтризї Жирослава — похід угорський, наслїдком інтриґи боярина Семюнка Чормного) королевич Андрій, що дістав перед тим (на означеннє часу лїтопись не дає нїяких вказівок) від Мстислава Перемишль, утїкши на Угорщину, наводить на Мстислава свого батька: сей похід дієть ся „бывши же зимѣ", значить кінець 1226 або ще скорше — початок 1227 р., бо королеве військо приходить під Галич (похід іде на Перемишль і Звенигород) „Днѣстру наводнившю ся", правдоподібно — се вже весення вода. При повороті короля з Галичини доганяє угорське військо Жирослав з кн. Ізяславом, до котрого він був утїк. Потім остатнїй епізод з інтриґами: бояре намовляють Мстислава помирити ся з королевичом Андрієм, таки видати за нього доньку й віддати йому цїлу Галичину. Мстислав іде з Галичини в Торчеськ.

Події сї[1]), очевидно, можна датувати тільки приблизно: коло р. 1224 похід Мстислава, коло р. 1225 його заходи до нової боротьби й помиреннє з Данилом, 1226 — конспірация Жирослава,[2]) кінець 1226 і початок 1227 — утеча Андрія й угорський похід на Ґаличину. Про дату абдікациї Мстислава поговоримо низше, в звязку з пізнїйшими фактами.

Іпат. с. 501—2 (1226—7). **Луцька спадщина. Справа про Черторийськ. Смерть Мстислава.** Вихідною точкою для нас служить дата смерти Мстислава, переказана Суздальською літ. — 1228 р. Між сим роком і початком 1227 р. — угорською кампанією маємо такі факти: 1) абдікацию Мстислава, 2) Данило звертаєть ся до нього з запитаннєм, яка його гадка про черторийську справу, 3) похід Данила на Черторийськ. Рівнобіжно з сим хронольоґічним рядом лїтописець оповідає другий ряд подій: а) Мстислав Нїмий поручив (в ориґіналї недокладний

[1]) Про них див. Історию України Руси т. III с. 141—3.

[2]) Тут таким чином іпатський хронольоґітатор перший раз припадково трапляє на добру дату.

вираз: давшу) перед смертию свого сина Івана й свою Луцьку волость опіці Данила; б) по смерти Івана Луцьку волость забрав Ярослав, а Черторийськ (очевидно — з волостей Мстислава Німого) пинські князї; в) Данило ухопив Ярослава й забрав Луцьку волость собі; г) Ятвяги воєвали Берестейщину. Сї дві серії звісток треба оглядати кожду осібно.

По угорськім поході мусїло минути де що часу, поки боярам удало ся прихилити Мстислава до згоди з його нареченим зятем Андрієм, що показав ся таким невдячним супроти нього. З другого боку Мстислав не зараз по абдікациї вмер: так виходить з оповідання. Супроти сього його абдікацию можна б класти десь при кінцї 1227 р. Дїйсно, в записцї про смерть Мстислава у Длуґоша (II. 207) сказано, що він умер на другий рік по своїй абдікациї; ся записка має деякі подробицї, яких ми не знаходимо в теперішнїх лїтописях (похорони Мстислава в київській церкві св. Хреста), а не могли вони бути й видумані; супроти того й се хронольоґічне означіннє, дуже можливо, зачерпнене з якогось затраченого руського джерела, тому має значну вагу. Отже абдікацию можемо класти з правдоподібністю на кінець 1227 р.; можна припускати а priori й початок 1228 р., бо дата 1228 р. для смерти Мстислава може означати також і початок 1229 р. нашого числення, але се не дуже правдоподібно супроти дальшого. Похід Данила на Черторийськ став ся на великдень 1228 р., себто при кінцї марта. Перед тим — себто на початках 1228 р. мусїв він мати зносини з Мстиславом в сїй справі; не посилав він мабуть до нього гінця наздогін, як Мстислав їхав з Галича до Торчеська, тож абдікацию не треба пересувати в 1228 р. „По томъ же“ — по тім поході Данила Мстислав помер — десь в серединї або в другій половинї 1228 р.[1])

Перейдім тепер до другої серії звісток. Насамперед смерть Мстислава Німого пересопницького: він брав іще участь в поході на Калку (Іпат. с. 497), отже вмер у всякім разї не скорше як у другій половинї 1223 р., а мабуть і пізнїйше, десь коло р. 1225.[2]) Його син Іван мусїв умерти десь в р. 1227, бо Данило не пізнїйше як при кінцї 1227 р. відібрав назад Луцьк і забрав ся до черторийської справи: задавнювати сю справу ледви чи було в його інтересах, а він, з виїмком помочи Мстиславу

[1]) З попереднїх дослїдників абдікацию Мстислава 1227 р. датував Зубрицький, натомість Дроба й тут спізнюєть ся, приймаючи 1226 р. (с. 425).

[2]) Зубрицький приймав 1226 р. (III с. 102).

під час війни з Уграми на початку 1227 р. (можливо, що під той час умер Іван і так захопили його спадщину Ярослав і князї пинські), мав тодї вільні руки. Між походом Данила на Луцьк і походом на Черторийськ мусїв стати ся, судячи з контексту, набіг Ятвягів на Берестє, де їх бив і сам Данило — мб. на початку 1228 р. Тому лїтописець переходячи до зносин Данила з Мстиславом і каже: „мы же на преднее возвратимся". В теперішнїм текстї ся істория спадщини Мстислава Нїмого окрім екскурсів самого лїтописця перебита ще абсурдною вставкою якогось книжника: „Начнемь же сказати бесчисленыя рати" і т. и. — маємо її у всїх кодексах лїтописи.

Іпат. с. 502—3 (1228). **Коалїция князїв на Данила.** Згадавши про смерть Мстислава галицького, лїтописець докінчує історию з Луцьком: „И потомъ пустиста Ярослава и даста ему Перемиль, и потомъ Межибожие." По тім читаємо: „Въ то же лѣто бѣ Курилъ митрополитъ... приѣхалъ..." До чого належить се „въ то же лѣто"? Думаю, що як би сї кінцеві записки про Ярослава й не належали до одного року з попереднїми, то се „въ то же лѣто" таки мусїло б належати не до сих дрібних записок, а до важнїйших фактів — до смерти Мстислава, 1228 р. Але нїщо не перешкоджає й записку про увільненнє Ярослава положити на той же 1228 рік. Отже ми маємо цїлий ряд „по том же", що належать до одного року, й припечатані вказівкою „въ то же лѣто" тягнуть ся й далї: „потомь же Ростислав пиньскый не престаяше клевеща..." Все се дуже легко можемо покласти на другу половину 1228 р., по смерти Мстислава, й початки 1229. Переговори Данила з противною коалїцією (пинські князї, київський Володимир, Ольговичі, угорське правительство Галичини), похід союзників на Камінець, заходи Данила, що наслав на Галичину Половцїв, а сам з Поляками ударив на Київщину, й тим усім змусив противників до згоди[1]) — все се можемо вигідно уложити на кінець 1228 і першу половину 1229 р.: дальше розганяти ся не позволяють нам дальші події.

Іпат. с. 503 (1229). **Похід Данила під Калїш.** „Въ та же лѣта Льстько убьенъ бысть" — в дійсности він умер в падолистї 1227 р.[2]) Коли перед тим описані події належали до 1228 і початків 1229 р., то таке означеннє „въ та же лѣта" буде ви-

[1]) Про сї події див. Історию України-Руси III с. 144—5.

[2]) Зубрицький тут нещасливо звірив ся іпатській хронольоґії й прийняв 1229 р. (III. 108).

глядати зовсїм природно. „По смерти“ його Конрад „прия в великую любовь“ Романовичів і просить їх помогти йому на Володислава „Старого“; Романовичі ідуть в Польщу аж під Калїш. Похід сей можемо з усякою правдоподібністю покласти на 1229 рік — на середину або осїнь (з оповідання видно, що то не була зима); про весну 1230 р. не можемо думати, бо вернувши ся з сього походу Василько „времени минувшу“ їде в Суздаль на весїлє свого шурина, що відбуло ся в цьвітнї 1230 р. (Лавр. 431).

Під час сього походу, очевидно, приходила Литва на Польщу, й коло Берестя її побито (Іпат. 503).

Іпат. с. 505—8 (1229). **Данило здобуває Галич. Похід Белї.** Час Данилового походу на Галич лїтопись означає дуже докладно, сказавши, що се стало ся під час, коли Василько був у Суздалї на весїлю свого шурина, а весїлє було в цьвітнї 1230 р. (Лавр. 431)[1]. З оповідання видно, що Данило був під Галичом раннєю весною: тодї саме рушив лїд на Днїстрі. Отже се діяло ся мабуть в мартї ще. Королевич Андрій, пущений на Угорщину, радив батькови йти на Данила скорше, не даючи йому часу „укріпити ся“. Супроти сього похід мусїв стати ся мабуть таки тогож року, іще перед зимою (великі дощі).[2]

Іпат. с. 508—513 (1230—3). **Галицькі замішання. Угри виганяють Данила з Галича й пробують здобути Волинь. Данило знову здобуває Галич.** В сих подїях приходить ся нам орнєнтувати ся тільки двома крайнїми датами: попереднїм угорським походом на Данила 1230 р. і походом Данила з Галича в поміч Володимиру київському при самім кінцї 1234 р. (про сю дату в дальшім відділї). Між сими границями нам треба розложити такі подїї: конспірациї галицьких бояр з Олександром белзьким; Данило, довідавши ся про них, насилає на Олександра Василька, і той заберає Белз, а Олександер тїкає в Перемишль; Данило йде походом на Перемишль; Олександер тїкає на Угорщину; Судислав понуджує короля до похода; Угри зайняли Ярослав і Галич і пішли на Володимир, Мирослав уложив з ними угоду і відступив Белз і Червен Олександру; король вертає; Данило під той час воював околицї Бужська, по відходї короля

[1]) Дроба й тут спізнив ся, датуючи похід Данила на Галич 1228 роком (с. 429). Шараневич прийняв для нього і для похода Белї р. 1229 (с. 49). Добра дата у Дашкевича с. 55—6.

[2]) Про подїї сї Історня України-Руси III с. 145—6.

іде в поміч Володимиру київському. Всї отсї подїї[1]) лїтописець оповідає душком, без найменьших хрональоґічних означень. Аж тут приходить: „По тѣхъ же лѣтѣхъ движе рать Андрѣй королевичь“..., — ніби довша перерва, але приглядаючи ся оповіданню, бачимо, що в сїм місцї не могло бути нїякої значнїйшої перерви, бо Данило був іще в Київщинї, коли Андрій рушив свою „рать“ на нього; очевидно, нове оповіданнє роспочинаєть ся звісткою про посольство Володимира до Данила. В нїм, по оповіданню про сей похід Андрія, стрічаємо хрональоґічну вказівку, що се дїяло ся перед великоднем. Тому що потім ми маємо ще одну весну перед новим роком 1235, очевидно, що тут ми маємо весну 1233, і таким чином всї вичислені подїї обмежають ся часом від кінця чи від осени 1230 р. (від похода Угрів на Галич) до весни 1233 р. (великдень був 3/IV). Очевидно, вони наступали по собі досить скоро. Конспірациї бояр і похід Василька на Белз можуть припадати на кінець 1230 і першу половину 1231 р.; похід Данила на Перемишль — 1231;[2]) новий угорський похід, Угри під Володимиром, Данило воює Галичину — 1232 р.; Данило іде в Київщину, Андрій рушає походом на Волинь — зима 1232/3 р., битва під Шумськом — март 1233.

В велику суботу 2/IV. 1233 Данило був у Торчеві під Шумськом і готовив ся до дальшої боротьби. Зараз по тім прислав до нього Олександер, просячи прийняти його в союз. „Травѣ же бывши“ (май?) Романовичі з ним попустошили околицї Плїсниська. Королевич відповів новим походом на Волинь, против нього Данило стягнув Половцїв і князїв Володимира київського й Ізяслава Мстиславича. Від Перемиля Угри вернули ся в Галичину, але Романовичі пішли слїдом і прийшовши під Галич, 9 тижнїв чекали леду, аби Днїстер перейти. Отже кампанїю під Перемилем можна би класти десь на серпень-вересень, похід Андрія — на лїто 1233 р. З угорських джерел знаємо, що король Андрій був вибрав ся тодї в Галичину в поміч сину: з кінця серпня маємо грамоту, видану в Березї, в дорозї,[3]) але мабуть він вернув ся з дороги, бо лїтопись про нього нїчого не згадує. Коли Данило перейшов Днїстер — Галичане виїхали до нього, „малу же времени минувшю“ королевич умер, і галицькі

[1]) Про них див. Історию України-Руси III с. 146 і далї.

[2]) Правильно датує сї подїї Шараневич с. 49.

[3]) Fejer Codex dipl. Hungariae III. 2 с. 324—6, див. Історию України-Руси III с. 545.

бояре піддали ся — мб. початок 1234 р.[1]) „Веснѣ же бывши" Олександр, що під Галичом зрадив Данилу, подав ся в Київщину (мб. зачувши, що Данило йде на нього), але Данило зловив його в Хоморськім лузї.

Іпат. с. 514—6 (1234). **Похід Данила в Чернигівщину. Повстанне галицьких бояр. Данило виходить з Галича.** Похід Данила в Київщину, на заклик Володимира Рюриковича, і відти під Чернигів, датує 1 Новгородська л. 1235 роком.[2]) Близші означення дає Галицька літопись, кажучи, що Данило воював Чернигівщину „отъ крещения до вознесения", значить заклик Володимира і похід Данила треба класти на остатнї місяці 1234 р. Коло вознесения (17/V) Данило вийшов з Чернигівщини (в Галицькій літоп. він „створи миръ" з Михайлом чернигівським, по Новгородській — Михайло змусив Данила забрати ся, „створивъ прелесть" і побивши богато Галичан). На Київщину прийшли Половцї, й Данило, хотївши з початку забрати ся від разу з Київщини до дому, потім рішив помогти Володимиру, і під Торчеськом попав у таку біду, що стратив решту війська й мусїв тїкати в Галич — се було би десь в маю—червнї. Се дає початок боярській ворохобнї; вивабивши Василька з залогою з Галича, бояре змушують Данила забрати ся звідти.[3]) Данило подав ся на Угорщину, а вернувши звідти пустошить Галичину разом з братом „зимѣ приспѣвши" — отже в остатнїх місяцях 1235 р.; супроти того вихід Данила з Галича мусїв би мати місце десь в осени 1235 р. Дійсно, угорські літописи кажуть, що Данило брав участь в церемонії інтронїзациї Белї 14/X. 1235, по смерти його батька кор. Андрія.[4])

Іпат. с. 516—7 (1235). **Боротьба за Галич. Похід Данила на „крижевників".** На спустошення Романовичів (при кінцї 1235 р.) галицькі бояре відповіли походом в околицї Случи з болоховськими князями; їх побито під Камінцем, а болоховських князїв забрано в неволю, „лѣту же наставшу" союзники галицьких бояр Михайло й Ізяслав почали жадати від Данила,

---

1) Сю дату приймав уже Шараневич с. 49—50, перед ним Зубрицький (с. 117) приймав р. 1233.

2) Її використав уже Зубрицький (с. 120).

3) Так оповідає літопись; про се див. Історию України-Руси III с. 149.

4) Chronicon Marci (в Scriptores hist. hungaricae т. II) с. 223 див. Історию України-Руси III с. 545—6.

аби пустив тих невільників; значить, похід бояр треба класти на першу половину 1236 р. (весна?).

Потім (хронольоґічний порядок очевидний) Михайло й Ізяслав стягають на Романовичів руські сили, Конрада мазовецького й Половців; Романовичі розбивають сї сили, не даючи їм злучити ся і відтягають Половців; Михайло вертає. „Лѣту же наставшу“ Романовичі самі йдуть на Галич, але заставши Михайла з великими силами вертають. „Тое же осени умириста ся“. Отже сей похід дїяв ся лїтом 1237 р., а для попередньої кампанії маємо час від осени 1236 до ~~весни~~ 1237 (судячи по тому, що військо Конрада топить ся в Вепрі, тїкаючи, можна думати, що се не була зима); в осени 1237 наступило коротке помиреннє. „Веснѣ же бывши“ (отже весна 1238 р.) Романовичі ідуть на Ятвягів, але з огляду на те, що ріки дуже розлили ся, в Берестю зміняють плян і постановляють напасти на „крижевників, Тепличів, рекомих Соломоничів“ і відібрати від них свою отчину (проф. Дашкевич виказав з повною правдоподібністю, що тут іде мова про Дорогичин, відданий в попереднїм 1237 р. хрестоносним рицарям)[1]. „В силѣ тяжцѣ“ Романовичі йдуть на місто й здобувають його „мѣсяца марта“ — 1238 р.

Іпат. с. 517—8 (1235). **Дальша боротьба за Галич.** „В томь же лѣтѣ“ Данило пішов на Галич, але Михайло з Ростиславом дали йому Перемишль і на тім стала згода; тодї Данило „по том же лѣтѣ“ укарав Конрада, напустивши на нього Литву, самого ж його в тім часї не було на Руси: він був в Угорщинї з братом, запрошений королем: причиною було, що Данило з Васильком виберали ся були в поміч австрийському герцоґу на цїсаря Фридриха, але угорський король їм відрадив, а тепер запросив їх „на честь“. Тут і низше ми маємо кілька вставок для пояснення, що перериваають хронольоґічний порядок оповідання, який ми бачили.

І так в попереднїм відділї ми бачили, що в осени 1237 р. прийшло було до згоди між Данилом і Михайлом, тепер же читаємо без всяких пояснень нового розрива, що „въ томь же лѣтѣ“ Данило пішов на Галич, і се привело до уступлення йому Перемишля. Я думаю, се треба розуміти так, що тут іде мова про туж осінню згоду 1237 р. — лїтописець повторяє давнїйшу звістку, доповняючи її подробицею про Пе-

---

[1]) Княженіе Даніила с. 18, тільки він помилкою уважає нагробну напись з Дорогичина доказом terminus non post Данилового похода.

ремишль, аби описати дальші стадиї боротьби за Галич. „В томь же лѣтѣ“ зовсім зрозуміле при мартівськім численню: Романовичі ішли на Ятвягів іще в кінці 1236 мартівського року[1]). „По том же лѣтѣ“ — „на другий рік“ (се навить трудно витолкувати, прийнявши, що тут був іще оден похід на Галич, закінчений передачею Перемишля), себто в мартівськім 1238 р., Данило забрав ся до Конрада — напустив на нього Литву; на се маємо весну 1238 р. (евентуально й пізнійше, але, як побачимо, вистане на се й весна).[2]) Данило з Васильком сам тоді був на Угорщині; їх похід в поміч австрийському герцоґу мав би місце в 1237 р. (судячи по австрийським подіям найвідповіднійшим часом була б рання весна 1237 р., бо цїсар рушив на герцоґа при самім кінцї 1236 р., а в цьвітнї 1237 р. вже вийшов з Австриї, вибераючи ся походом на Італію, і сю весну Романовичі могли мати свобідну[3]). „Королеви же возбранившу има, возвратиста ся во землю свою“. Очевидно, аж пізнійше запросив їх Беля „на честь“, і вони були у нього десь весною 1238 р. Як бачимо, наш хронольоґічний рахунок витримує сї всї проби.

„И по томь приде Ярославъ суждальскый и взя Киевъ подъ Володимеромъ“... З 1 Новгор. видко, що се стало ся ще в 1236 р.; лїтописне „и потомъ“ належить не до сього факта, а до того, до чого він веде властиво свою мову: до відібрання Перемишля від Данила, що привело до нового похода на Галич; його оповіданнє про Київ служить тільки вступом, а „и по томь“ не на місцї всадженим переходом: Ярослав забрав Київ від Володимира (се треба звязати з оповіданнєм про київські події 1235 р. і з згадкою про Володимирову поміч Данилови в кампанії 1236/7 р. — Іпат. с. 515 і 516), але незадовго уступив ся (весна 1238 р.), і Київ забрав Михайло (весна ж таки 1238 р.?), а в Галичі лишив Ростислава, — аж по сїм властиве оповіданнє, до котрого належить те „по томь“: „и отъяша отъ Данила Перемишль“. Се могло мати місце, судячи по попереднім датам

[1]) До річи зауважу, я приймаю кінець мартівського року о два місяцї пізнійшим від відповідного січневого (се справа суперечна, і звичайно рахують противно).

[2]) Лятковский (с. 325) приймав тут р. 1236, здаєть ся не без впливу Густинської літ.

[3]) Хронольоґію сих подій див. в Geschichte Oesterreichs Губера I с. 414—5. Зубрицький датував сю подоріж Данила 1236 р., але Шараневич прийняв уже р. 1237, хоч так само як і Зубрицький і він хибно звязував сю подоріж з оповіданнєм угорських джерел про участь Данила в коронациї Белї (с. 103).

літом або в другій половині 1238 р. „Бывшю же межю има овогда миру овогда рати“, Данило, використавши похід Ростислава на Литву, несподіваним нападом захопив Галич — се могло стати ся вже в осени 1238 р., але могло наступити й пізнійше, в 1239 р., бо ми маємо цілий майже 1239 р. ще до роспорядження. Ростислав наспів під Галич слідом за Данилом, але довідавши ся, що стало ся, пустив ся на Угорщину.[1])

Іпат. с. 519—2 (1237). **Похід Бату.** „В таже времена“ — починає літописець своє оповідане про погром 1238—9 р., і се як бачимо, зовсім відповідає хронольоґії оповіджених ним галицьких подій. Оповіданнє починаєть ся нападом на Рязанську землю, що став ся в груднї 1237 р., потім напад на Суздальщину — на Володимир (лютий 1238 р.), потім, проминувши битву на р. Сити і похід на Новгород, літописець оповідає облогу Козельська, що мала місце весною 1238 р. Потім похід в землю Половецьку, напади на Переяслав і Чернигів і прихід „Меньгукана“ під Київ; з тих звісток, які ми маємо про похід Бату, виходить, що війна з Половцями зайняла десь решту 1238 р., а ті походи на українські землї — осінь 1239 і найдальше початок 1240 р.[2]) З дальшого побачимо, що прихід Менке під Київ не міг стати ся пізнійше як на початку 1240 р., а правдоподібнійше, що став ся він не пізнійше осени 1239 р.

Іпат. с. 521—2 (1238). **Галицько-волинські події перед і під час похода Бату.** Після приходу Менке („потомъ же“) Михайло утік, слїдом за сином, на Угорщину. Опорожнений Київ зайняв Ростислав Мстиславич, але Данило пішов на Київ, нагнав Ростислава, взяв його собі й посадив від себе намісника, а від Ярослава Інґваровича відібрав свою сестру — Михайлову жінку, що Ярослав був узяв у неволю під час Михайлової втікачки. Тим часом Михайло з Ростиславом, не знайшовши привіта у Белї, помандрували в Польщу (правдоподібно — надіяли ся там знайти союзників для боротьби з Данилом, але дарма). Відти Михайло роспочинає зносини з Данилом, і вони кінчать ся згодою; Михайло з Ростиславом приїздять до Данила, й тут приходить до умови, що Михайло візьме Київ, Ростислав Луцьк, але Михайло „за страхъ татарьскый“ не відважаєть ся йти в Київ (думаю, з сього виходить, що тоді ще Татари не роспочали свого походу

[1]) Тут спізнюють ся і Зубрицький і Шараневич, що датують се роком 1236 і 1234. Про події сї див. Історию України-Руси III с. 151.

[2]) Див. Історию України-Руси II с. 299.

на Київ, бо се було б реальнійше від простого „страху татарського", а підношу се тому, що між походом Татар на Київ і його облогою минув певний час, бо Татари стояли над Дніпром, чекаючи, аж замерзне).[1]) Михайло лишив ся в гостях у Данила, і Романовичі позволяють йому „ходити по їх землях" і дають йому великі запаси всякої поживи (очевидно, він гостював не дуже коротко). Аж тепер приходить вість про київське взятє — значить десь середина грудня, і Михайло, настрашивши ся, тїкає на Шлезк, а відти десь коло часу Лїґницької битви (9/IV 1241) іде до Конрада.

Як бачимо, одинокою опорною точкою для хронольоґії сих подій служить вість про київське взятє. Орієнтуючи ся нею, мусимо покласти переговори Михайла з Данилом і переїзд його до нього десь на весну-літо 1240 р. найдальше, а може й скорше. З Угорщини до Польщі Михайло з Ростиславом мали б мандрувати зимою 1239/40, найдальше під весну 1240 р., супроти того втїкачку Михайла з Київа правдоподібнійше буде класти на осїнь 1239 р.

Іпат. с. 522—4 (1240). **Бату здобуває Київ, похід його на Угорщину через Русь. Мандрівка Данила й поворот його на Русь.** Дату київського взятя дає Суздальська лїтопись — 6/XII. 1240. Дальший похід Татар через Волинь і Галичину хронольоґізуєть ся датою приходу Татар в Угорщину: в середнїх днях марта 1241 р. були вони вже там, отже марш через Волинь і Галичину й знищеннє тутешнїх міст припадають головно на січень і лютий 1240 р. На Угорщині, по словам лїтописця, Татари „стояша три лѣта"; тут, як звичайно, лїтописець рахує рік початку й рік кінця: в дійсности Татари пробули на Угорщинї трошки довше як два роки і десь в цьвітнї 1242 р. Бату рушив звідти назад.

Перше нїж в Галичину дійшла вість про похід Татар на Київ (прихода поганыхъ Татаръ на Кыевъ), але очевидно, не довго перед тим, як виходить з текста, — Данило виїхав був на Угорщину, значить в осени 1240 р. (бо, як сказано, Татари рушили на Київ десь пізнею осїню 1240 р.). Відти Данило поїхав назад у Галичину, очевидно — ще не маючи відомости про київське взятє, але стрів ватаги утїкачів з Руси й очевидно — від них довідавши ся про татарський погром

[1]) Matthei Parisii Hist. Anglorum — див. Історию України-Руси III с. 583.

і загальну паніку, постановив іти в Польщу — се була мабуть друга половина грудня 1240 р. В Польщі Данило зістаєть ся, доки не дійшла до нього вість, що Татари вже вийшли з Руси — значить десь середина або друга половина марта 1241 р. — і тоді він пішов на Дорогичин, де його не пустили до міста, а відти на Берестє й Холм. Більше меньше разом з тим виїхав з Угорщини Лев та з'їхав ся в Володаві з батьком, і Михайло через Володимир і Пинськ поїхав до Київа, отже все рання весна 1241 р.

Іпат. с. 525 (1240). **Боярська анархія**. Хоч характеристика боярської самоволї має загальний характер, але вона, очевидно, привязана до конкретних фактів: посольства Якова до Доброслава і арештовання Доброслава й Григория; се арештованнє мало місце перед походом Ростислава на Бакоту (Курило, що прогнав його з Понизя, мабуть був посланий „исписати грабительства нечестивыхъ бояръ" уже наслїдком того арештовання), отже найдальше в осени 1241 р. Боярська самоволя в найбільше драстичних формах мусїла проявляти ся під час мандрівки Данила 1240—1 рр.

Іпат. с. 528—9 (1245). **Походи Ростислава на Галичину. Шлюб Ростислава з королївною. Смерть Михайла Всеволодича.** Опорною точкою служить нам похід Татар з Угорщини, що мав місце весною 1242 р. Коло неї ґрупують ся події так: Ростислав з Болоховцями і галицькими боярами іде під Бакоту; печатник Курило виступив против нього, і Ростислав вернув ся „за Днѣпръ". Данило зараз пішов на Болоховців і знищив їх землю. Ростислав, „собравъ вои" іде новим походом на Галичину і засїдає Галич, а в Перемишль висилає Константина Рязанського. Данило з Васильком „скоро" ідуть на Галич, і Ростислав тїкає; тут приходить вість, що Татари рушили з Угорщини, й вона змушує Данила кинути нагінку за Ростиславом. Данило висилає на Перемишль дворського, сам їде на Понизє, а звідти до Холма, і в Холм приходить до нього вість, що Батий „воротилъ ся есть изъ Угоръ" (очевидно — на галицьку Русь) і післав своє військо — ухопити Данила. Отже се було десь при кінцї весни 1242 р. (не маючи докладнїйших відомостей і хронольоґічних дат про похід Бату з Угорщини, близше не можемо означити сього моменту).

Супроти того всього похід Ростислава на Галич і Данила на Ростислава треба класти на весну 1242 р. Похід Ростислава на Бакоту і Данила на Болоховців мусїв мати місце не пізнійше

як осїню-зимою 1241 р. (Ростислав звідти вернув за Днїпро, отже новим походом не міг вибрати ся дуже скоро). Ростислав стрів ся з Татарами і втїк на Угорщину також не дальше як при кінцї весни 1242 р.

Час шлюбу Ростислава з королївною можна означити тільки з досить далеким приближеннєм: Михайло наложив головою у Бату в 1246 р., в вереснї. Перед тим він їздив на Угорщину, прочувши про весїлє сина, але що йому там Беля й Ростислав „чести не створиста", тож він вернув ся в Чернигів, і потім поїхав в Орду. Супроти того шлюб Ростислава треба б класти на р. 1243—4; супроти дальших вказівок правдоподібнїйший рік 1243.

Дату смерти Михайла — 1246 20/IX дає Суздальська лїтопись, його житиє (давнїйша версия у Макарія Исторія рус. церкви, V с. 421) натомість дає 1245 р. (під сим же роком уміщено його житиє в 1 Новгор.). Уважаю певнїйшою дату Суздальської лїтописи, а властиво те, що тут смерть Михайла поставлена під одним роком з смертию Ярослава, котра дїйсно стала ся 1246 р., як видко з оповідання Карпінї (Recueil des voyages IV с. 761); докладне оповіданнє про смерть Михайла (с. 621), яке маємо у сього подорожника, теж завдячуємо, очевидно, тїй обставинї, що Михайла забито під час побуту Карпінї в Ордї.

Іпат. с. 529 – 31 (1245—8). **Походи Романовичів на Люблин. Похід Ростислава на Перемишль. Литовські напади.** Terminus non ante служить нам похід Татар з Угорщини й татарське войованнє „до Володавы" — весна 1242 р., terminus non post — 1245 р. (Ярославська битва). В оповіданню про війну Романовичів в околицї Люблина лїтописець не каже про те, що вони опанували саме місто: вони тільки змушують Люблинцїв бути невтральними; можливо, що вони аж пізнїйше опанували його, але можливо, що наша лїтопись тільки в більш мягкій формі сю анексию представила. Польські хронїки датують її 1243 або 1244 р. (Monumenta Poloniae hist. II. 804, III. 307). Супроти сього всього походи Романовичів на Люблин треба класти коло р. 1243. На той же рік, себто — евентуально й на початок дальшого, до 1/III — очевидно кладе лїтописець похід Ростислава на Перемишль і („в то же лѣто") набіг Литви в околицї Пересопницї. При тім сей похід Ростислава став ся вже по його шлюбі.

„Потомъ же минувшимъ лѣтомъ" став ся набіг Литви в околицї Мельницї. Сказати напевно, коли се стало ся — ще перед

Ярославською битвою (тоді треба б се класти десь на 1245 р.), чи пізнійше, трудно, бо літописець тут зберає істориї литовських набігів з ріжних часів. Тому й близшу дату не будемо старати ся означити. Оповівши про сей напад, літописець пригадує, як були побиті Ятвяги „преже войны черниговьское", себ то кампанії зимою 1234/5 р., „сѣдящу (Данилу) в Галичѣ"; Данило тоді в Галичу засів, по нашому рахунку, при кінці 1233 р., значить той набіг Ятвягів став ся в 1234 р.

Іпат. с. 531—5 (1249). **Битва під Ярославом.** „Потомъ же" починає своє оповідання літописець: сї слова належать або до набіга Литви в околиці Пересопниці (означеного словами „въ то же лѣто"), або до набіга їх в околиці Мельниці (означеного словами „минувшимъ лѣтомъ"), отже се означеннє не дає нам опори. На щастє, не потребуємо тим дуже журити ся, бо можемо вивести дату ex post: з подорожі Данила в Орду, що стала ся в осени 1245 р.[1]) Супроти того для Ярославської битви можна би вагати ся тільки між 1244 і 1245 р. Але що літописець від оповідання про Ярославську битву переходить зараз до подорожи в Орду, без всяких переходових фраз, се вказувало б на самий короткий час між битвою й подорожею[2]); сьому відповідають і хронольоґічні дати: битва стала ся в серпні, Данило поїхав десь в жовтні. Все се промовляє за 1245 р. Битва стала ся „на канунъ в. мученику Фрола и Лавра", значить 17 серпня. Битву випередили: похід Ростислава „в Лядьскую землю", за помочию; облога (недовга) Ярослава; Данило й Василько посилають наперед під Ярослав Андрія; все се одначе не забрало богато часу, як видко з оповідання літописця, так що похід Ростислава з Угорщини не потрібуємо класти скорше як на літо 1245 р. (липень?).

---

[1]) У перве використав сю підставу і вивів дату 1245 р. для Ярославської битви Дашкевич (с. 57). Перед тим приймали іпатську дату — 1249 (Зубрицький III. 145, Шараневич с. 40), і з того виходили ріжні баламуцтва і в дальшій хронольоґії; Зубрицький нпр. подоріж Данила в Орду датує 1250 роком. З старших письменників ширше застановляв ся над датою Ярославської битви Катона (Historia critica regum Hungariae VI, 1782 с. 82 і далї) і виводив першу пол. 1246 р. (з огляду на те, що Беля в своїй грамоті про сю битву (Fejér IV. 3 с. 197—8) називає Данила королем, а Данилову коронацию Катона клав на р. 1246.

[2]) Такий перехід мали ми в оповіданню про походи Романовичів в околиці Люблина, але там був екскурс: про смерть Михайла, і по нїм було трудно навязати хронольоґічний порядок.

Іпат. с. 535—7 (1250). **Подоріж Данила в Орду.** Дуже докладну хронольоґію подорожи Данила в Орду дає комбінация літописного оповідання з записками Пляно-Карпіні: приїхавши на початку 1246 р. (в січні), він не застав Данила, бо той був ще в Орді (Recueil des voyages IV с. 736). По словам же літописця, Данило по дорозі в Орду приїхав у Київ „на праздникъ святаго Дмитрѣя“, себто 26 жовтня. Таким чином поїхав він з дому мабуть в середині жовтня. Подоріж сю випередило посольство „Могучія“, як його зве літопись (Маучі, Карпіні його зве Mauci)[1]), до Данила, коли він з Васильком були в Дороговську, по Ярославській уже битві очевидно, значить десь у вересні меньше-більше. У Бату Данило пробув по словам літописця 25 днів. В середині десь марта 1246 р. стрів його Карпіні над Доном, коли Данило вертав ся вже (Recueil с. 770).[2]) Пляно-Карпіні їхав від Київа до Бату рівно два місяці; Данило міг би зробити сю подоріж де що скорше, але з поданих дат того не видко; побут його у Бату треба класти десь на грудень-січень 1245/6 р.

Іпат. с. 537 (1250). **Похід на Ятвягів. Переговори з королем і шлюб Льва.** „Тое же зимы“ як Данило подорожував в Орду, Конрад закликав Василька в похід на Ятвягів, се значить зима 1245/6, скорше початок 1246 р. Зауважу, що ся записка — вставка, що розбиває оповіданнє про поворот Данила з Орди („Бысть же вѣдомо странамъ приходъ *его*“ — себто Данила, тим часом як літописець говорив про Василька).

„Въ то же лѣто“, себто 1246 р. угорський король, прочувши про поворот Данила з Орди, навязує з ним зносини (значить, найраніше — літом 1246 р.). Данило не хоче сам вести з ним переговори, але поручає свому номінату на митрополита Курилу їхати через Угорщину до Царгороду, аби мати нагоду переговорити з королем. Курило по дорозі бачить ся з королем і вертає до Данила, аби переказати йому королівські поручення про союз і шлюб Льва. Данило з Львом і Курилом їдуть на Угорщину, укладають союз і женять Льва. Се остатнє мусіло мати місце вже мабуть в 1247 р., бо Данило не хапав ся тепер з сею угодою, а й подоріж Курила (мб. осінь-зима 1246 р.) мусіла теж зайняти дещо часу. З другого боку угорський король, інтересуючи ся союзом з Данилом, певно, не протягав

[1]) Див. Історию України-Руси II с. 370.
[2]) Див. Історию України-Руси III с. 549.

уже з шлюбом Льва. Тому відкладати його на 1248 р. нема причини.[1])

Іпат. с. 537—40 (1251). **Похід Романовичів на Ятвягів.** „Въ та же лѣта“ вмер Конрад мазовецький; дійсно, він умер в 1247, в другій половині, мабуть 31 серпня (див. Balzer Genealogia Piastów с. 268). „Потом же“ умер його син Болеслав; дати його смерти докладної не маємо, але з документів виходить, що се стало ся мабуть між мартом і груднем 1248 р. (Balzer op. c. с. 287). „Въ та же лѣта сѣде Сомовитъ“ — сей перехід вказував би, на мій погляд, що дальша істория не стала ся безпосередно по тім, як Земовит дістав спадщину по браті. Похід на Ятвягів треба класти на кінець 1248 року або на сам початок 1249: дальше відсувати не можна, бо з литовською усобицею Ятвяги стали потрібні Данилови як союзники на Мендовга (Іпат. с. 541).[2])

Іпат. с. 540 (1252). **Данило ходив у поміч королеви угорському.** „Въ та же лѣта“ — починає своє оповіданнє літописець. Такий перехід уживає він часом, коли перериває хронольоґічний порядок, і тут дійсно уже ятвязький похід вийшов з хронольоґічного порядку: літописець оповів про нього, звязавши з династичними перемінами на Мазовшу (смерть Конрада, потім смерть Болєслава) для праґматизма, бо сей ятвязький похід стояв у звязку з тими відносинами до Романовичів, в які став новий мазовецький князь Земовит. Оповівши про нього літописець вертаєть ся до справи ранійшої — походу на Угорщину.

Сей остатній можемо датувати досить докладно: коли Данило прибув до Белї, „бѣ царь обьдержа Ведень, землю Ракушьску (Австрийську) и Штирьску.“ Се поясненнє вказує на час не пізнійший першої половини 1249 р., бо в другій половині сього року Відень був уже в руках Ґертруди й її чоловіка Германа баденського (Huber Geschichte Oesterreichs I. 523); з другого боку не було се скорше 1247 р., коли (на початку року) цїсар опанував Австрию; але як би се був р. 1247, літописець оповів би про се зараз по переговорах про шлюб Льва. Для Данилового похода на Угорщину отже можна думати тільки

[1]) Зубрицький і Шараневич датували його р. 1250 — наслїдком хибної дати Ярославської битви. Зубрицький навить смерть Конрада датував 1251 р. (с. 159).

[2]) Дату 1248 для походу на Ятвягів справедливо вивів уже Дашкевич (с. 115).

про р. 1248 або початок 1249. Супроти литовських подій, котрі слідом оповідає лїтописець, 1248 рік правдоподібнїйший.[1])

Іпат. с. 541—4 (1252—3). **Участь Романовичів в литовських усобицях.** „Въ то же лѣто“ — отже в р. 1248—9, а правдоподібнїйше — в 1248, стала ся усобиця в Литві; иньшої хронольоґічної опори сї литовські події не мають окрім дати non post quem: кореспонденциї Мендовга з папою, по його охрещенню, лїтом 1251 р. (Theiner Monumenta Poloniae I ч. 102). Охрещеннє Мендовга мусїло стати ся не пізнїйше початку 1251 р. Перед сим фактом стали ся: переговори Мендовга з Данилом, переговори Романовичів з Поляками й місия Викинта в Литву й Ріґу, похід Романовичів на Новгородок, новий похід Товтивила за помочию Романовичів („многое воевание“), переговори Мендовга з ливонськими рицарями против Товтивила, і тодї вже охрещеннє Мендовга. Ся маса подій промовляє за тим, що утеча Мендовгових братаничів стала ся ще 1248 р. (а значить сього року мав місце й похід Данила на Угорщину). Приготовлення Романовичів до кампанії, а може й самий похід на Новгородок — 1249, похід Товтивила й переговори Мендовга з Ливонїєю — 1250. 1251 р. — по охрещенню Мендовга — війна Мендовга з нїмецькою помочию против Викинта. „Потомъ же“ Товтивил закликав Данила до походу на Новгородок; під час сього похода „снѣзи велицѣ быша“, отже се треба класти на зиму 1251/2 р. „Потомъ же“ Данило посилає військо на Городен, „потомъ же“ нове воєваннє литовських волостей — за нього Мендовг платить набігом в околицї Турийська, — і „того же лѣта“ Мендовг розпочинає переговори з Данилом, а Товтивил прибігає до Данила. Для сих подій маємо 1252 рік. Підчас Данилового походу на Шлезк в 1253 р. (лїто?) в його війську був і Товтивил (Іпат. 545), отже супроти сього дальше початків 1253 р. сих литовських подій не можемо перетягати.[2]) Але уважаючи на те, що при кінцї 1252 р., як побачимо низше, мав місце, здаєть ся, новий похід Данила на Новгородок (Іпат. с. 549), безпечнїйше закінчити їх осению 1252 р.

Іпат. с. 544—8 (1254). **Участь Данила в боротьбі за австрийську спадщину. Похід на Шлезк. Посольство від папи.** „Въ та же лѣта времени минувшу“ починає лїтописець оповi-

---

[1]) Дашкевич приймав 1249 р. (с. 48), Шараневич 1250 (с. 56—7).
[2]) Так датує сї події й Лятковский — ор. с. с. 346—51.

даннє — і сей вступ дійсно зовсім годив ся б для історії походу Данила на Шлезк, що став ся після тієї литовської кампанії, але літописець хоче перед тим оповісти про боротьбу за австрийську спадщину, і тому мабуть перепрошує читача за свій екскурс, виправдуючи ся праґматизмом „хроноґрафа.“ Він починає від смерти герцоґа австрийського Фридриха, що мала місце 15/VI. 1246 (Huber op. c. c. 514), далї оповідає про шлюб Романа з Гертрудою Бабенберґ. Шлюб сей став ся десь весною 1252 р., як видко з булї друкованої у Фішера Merkwürdige Schicksalle d. Stiftes und d. Stadt von Kloster-Neuburg ч. 60: вона датована 27/VI. 1252 і говорить про сей шлюб як факт уже довершений (див. Історию України-Руси т. III с. 551); з другого боку виносити поза 1252 рік сей шлюб нема причини: сим роком датують його нїмецькі лїтописи — Monum. Germ. Scr. IX с. 599, 612, 727. Див. про се зрештою ще Історию I l. c.

„Потомъ же“ Беля закликає Данила до походу Данила на Шлезк, і тим часом як сам Беля іде на Мораву (що мало місце лїтом 1253 р., див. Cont. Cosmae — Monum. Germaniae Scr. IX. 174), Данило мабуть також коло тогож часу, отже найскорше лїтом (рік — 1253 — ми знаємо напевно — Monumenta Poloniae II. 805) іде на Шлезк з польськими князями. Похід, судячи по його докладній описи в нашій лїтописи, не був довгий. Вертаючи ся, Данило стрічає в Кракові папських послів і не згоджуєть ся прийняти від них корони, правдоподібно — се осїнь 1253 р. До сього момента, очевидно, належать переказані низше намовляння Болєслава, аби Данило прийняв корону.

Іпат. с. 548 (1255). **Коронация Данила.** Оповіданнє про похід на Шлезк кінчить ся тим, що Данило вертає в Холм. „Въ то же время“ приходять до Данила папські посли. Очевидно, се ті посли, з котрими бачив ся він дорогою в Кракові — вони слїдом прибули до нього в Холм. Отже се могло стати ся дуже скоро, ще в осени 1253 р.[1]) Після того Данило коронуєть ся в Дорогичині, під час походу на Ятвягів. Польський — т. зв. „річник Красїньских“ дає дату коронациї 1253 р. (Monumenta Poloniae III. 132), і вона потверджуєть ся листом

[1]) На сїм пунктї робить похибку Лятковский (op. c. c. 368): безпотрібно припускаючи значний час між шлезьким походом і коронацією, він кладе її на р. 1254. Шараневич клав її на р. 1254 або 1255 (с. 55), Зубрицький на 1255 (с. 171). Р. 1253 добре дав Дашкевич; р. 1253 або 1254 приймав зрештою уже Карамзїн (IV с. 33).

пруського віцемаґістра 24/XI. 1254 р., де той зве Данила першим королем руським (Codex diplom. Poloniae III. 63). Як бачимо, се вповні відповідає й хронольоґії попереднїх подій нашої лїтописи. Отже коронация стала ся мб. в осени 1253 р. При тім лїтописець згадує, що папа „древле того“ прислав леґата з королївським вінцем. Се могло стати ся, судячи по нашим звісткам про зносини Данила з папою, найскорше в р. 1247—8, бо по тім наступає перерва в сих зносинах, і вони були відновлені за посередництвом угорського короля тільки в 1252 р.[1]) По коронациї Данило ~~ходив~~ походом на Ятвягів — мб. кінець 1253 р.

Іпат. с.549—51 (1255). **Похід Куремси. Ізяслав опановує Галич. Згода з Литвою.** „Въ та же лѣта, или преже или потомъ“ — зачинає лїтописець своє оповіданнє, і вже самий сей початок для хронольоґії не обіцює нїчого доброго: його треба розуміти, очевидно, так, що декотрі з дальше описаних подій стали ся перед що йно оповідженими подіями, декотрі по них. Попробуємо зміркувати.[2])

Події такі: Татари прийшли на Пониз є й опанували Бакоту, але Лев взяв Бакоту назад і арештував її старшину Милїя. Се діяло ся під час похода Данила на Новгородок. Але Милїя слїдом випущено, й він, вернувши ся в Бакоту, знову приступив до Татар. „Потом же“ Куремса пішов на Волинь; під час сього похода Ізяслав Мстиславич задумав захопити Галич і намовляв Куремсу пустити в Галичину своє військо, але Куремса помочи не дав, й Ізяслав сам наглим нападом захопив Галич. Данило вислав на нього Романа, і той відібрав Галич. При тім довідуємо ся, що Льва перед тим Данило вислав на Угорщину, і той перехопив при тім Ізяславове посольство. „Потом же“ уложена була згода з Литвою.

Приглядаючи ся до сього ряда подій, не тяжко відшукати те місце, відки починаєть ся властиве оповіданнє, і щó додано до нього з ранїйших подій: таким додатком з попереднїх подій, очевидно, треба уважати оповіданнє про Бакоту, властиве ж оповіданнє починаєть ся походом Куремси на Волинь. Супроти того бакотський епізод треба покласти перед Даниловою коронациєю й походом на Ятвягів, а похід на Волинь по них. Тут насуваєть ся питаннє, чи згаданий тут похід Данила на Новгородок якийсь новий, перед тим не оповіджений, чи може звістний

[1]) Див. Історию України-Руси т. III с. 163.
[2]) Про сї події див. Історию України-Руси III с. 172 і далї.

уже нам похід 1251/2 р.? Се питаннє не так легко розвязати, але більше правдоподібности за тим, що маємо тут осібний похід, по переговорах Мендовга про згоду 1252 р. Ті переговори, очевидно, не прийшли були до кінця, коли аж тут знову говорить ся про уложеннє згоди з Литвою, отже такий новий похід Данила на Новгородок можливий. Він став ся на початку зими, „бывшю роскалью“ (сніг ще не впав), і здаєть ся, що Данило вернув ся з дороги (так виглядає се досить неясне оповіданнє), тим часом під час похода 1251/2 були „снѣзи велицѣ“. Промовляло б до певної міри за осібністю сього похода й те, що літописець скорше б сказав про сей похід Куремси при оповіданню про ту литовську кампанїю 1250—2 рр., як би він став ся під час неї. Все се прихиляє мене до того, аби уважати сей Данилів похід за осібний, а з тим — похід Куремси на Понизє класти по переговорах Мендовга 1252 р. В такім разї се мусїло стати ся при кінцї 1252 р. (при другій евентуальности — при кінцї 1251 р.). Сьому відповідає й та обставина, що в початках 1253 р. Данило мабуть писав до папи про Татар, і папа видав в маю булю про хрестоносний похід на Татар (Historica Russiae monumenta I ч. 88): дуже можливо, що то було наслїдком Куремсиного похода на Понизє.

Новий похід Куремси на Волинь і дальші події можемо класти безпечно на 1254 р. — по коронациї й походї на Ятвягів. В оповіданню про згоду з Мендовгом інтересна подробиця, що Войшелк дав свої волости Роману Даниловичу: отже се діяло ся вже по повороті Романа з його австрийської авантури. До сеї вказівки ми ще вернемось.

Іпат. с. 551—4 (1256—7). **Похід на Ятвягів. Ятвяжська дань.** Оповіданнє починаєть ся словом „потомъ“, і ми дійсно можемо переконати ся, що се діяло ся „потом“: Роман, що дістав при згодї з Мендовгом між иньшим Новгородок, в сїм оповіданню виступає вже перед нами на сїй своїй новій волости. Похід став ся зимою (бѣ бо ледъ ползокъ — Іпат. с. 552). Ніщо не перешкоджає нам прийняти зиму 1254/5 р.[1]) По сїм Данило збераєть ся знову йти на Ятвягів, але вони висилають послів, заявляючи свою покору; Данило висилає свого даньщика зібрати з них дань і частину зібраної дани посилає в Польщу „послушьства ради“. Се мало б місце в 1255 р. від-

[1]) Дашкевич приймав р. 1254 — с. 115; на конець 1254 р. кладе він і похід Куремси на Волинь — с. 57.

повідно до нашого рахунку. Така хронольоґія знаходить собі потвердженнє в дипльоматичнім акті, в нашій літописи не згаданім: при кінці 1254 р. Данило уложив трактат з пруськими рицарями, де ті признавали йому й його союзнику Земовиту мазовецькому права на третину Ятвязької землї: отже в сім часї Данило заходив ся коло того, аби закріпити свою власть над Ятвязькою землею (згадка про „рубленнє городів“ в Ятвязькій землї — с. 553), і післана в Польщу дань, як я мав нагоду зазначити (Історія Укр.-Руси III с. 170), була не так чемністю, як застереженнєм своїх прав на сю територию супроти Польщі.

Іпат. с. 554—5 (1257). **Кінець австрийської справи.** Згадавши про Романа в остатнїх епізодах, лїтописець для поясненння, як Роман з'явив ся знову на Руси („си же преже сказахомъ, яко Вышелкъ бѣ далъ Новгородокъ Романови“), уважає потрібним доказати історию його участи в боротьбі за австрийську спадщину, недокінчену на с. 545. Оповіданнє її зістаєть ся унїкатом: в німецьких джерелах не маємо ніяких подробиць про Романа, вони тільки побіжно згадують його шлюб і заразом утечу, як епізод ефемерний, другорядного значіння. З сього можна здогадувати ся, що побут Романа в Австриї не був надто довгий; але з оповідання нашої лїтописи видко, що не був він і надто короткий, трівав принаймнї з який рік (часто же приходящу на нь герцюкови — отже Роман видержав кілька нападів Огокара). Під час коли Данило мирив ся Мендовгом (1254), Роман, як ми бачили, був уже на Руси. З другого боку під час походу Данила на Шлезк (мб. літо 1253) Роман мусїв бути ще в Австриї (судячи з оповідання на с. 545). Його поворот супроти того можна класти на кінець 1253 — початки 1254 р.[1])

Іпат. с. 555—6 (1257—8). **Війна з „татарськими людьми“. Литовський напад в околиці Луцька.** „По рати Кремянецкой Куремсинѣ“ Данило відповів на його напад походом на підвластні Татарам землї: ряд походів на Межибоже, на Болоховців, на Побоже. Все се могло мати місце ще при кінцї 1254 р. та зимою 1254/5, бо дальша кампанія переходить уже на весну — мабуть 1255 р.: „веснѣ же бывши“ Данилове військо воює

[1]) Шараневич клав побут Романа в Австриї на р. 1252—3 (с. 71), Дашкевич (с. 101) поворот Романа датує р. 1253, Зубрицький датував весь епізод 1251 роком.

землї по Случи й Тетереву.[1]) Потім Данило зберасть ся до походу на Київ, але сей похід кінчить ся на зруйнованню Возвягля. Литовське помічне військо, що наспіло слідом по зруйнованню Возвягля, задумало винагородити себе грабованнєм Волини, але їх побито під Луцьком; з подробиць сього останнього епізода видко, що то не було зимою (Литвини тонуть в озері). Таким чином похід Данила на Возвягль треба класти на осінь 1255 р. Відкладати на 1256 рік його нема причини, бо лїтописець нічим не натякає, аби між весенною кампанією й сим походом минув цілий рік.

Іпат. с. 558—560 (1259—60). **Похід Куремси на Волинь. Пожежа Холма.** „Потомъ же" став ся похід Куремси на Волинь. Він очевидно був відповідею на війну Данила з татарськими людьми. Зроблений був нагло, й очевидно — не трівав довго, бо обчислений був на несподїванку; з подробиць видко, що було се десь при кінцї року, коли вже зайшла зима, але ріки ще не замерзли: „зимѣ бывъши и водѣ велицѣ" (с. 557). Можливо, що се діяло ся ще тогож 1255 р., при кінці; хоч можна думати й про пізнїйший час, але нїщо виразно не вказує на нього, — противно, дальша хронольоґія промовляє скорше за 1255 р.[2])

Пожежа Холма, як виразно каже лїтописець, стала ся під час сього Куремсиного похода. Відбудовував його Данило тоді, як „бѣ грады зиждай противу безбожнымъ татарамъ", значить перед руйнованнєм міст (осінь 1259 р.) — отже 1256—9 р.

Іпат. с. 560—1 (1260). **Бурандай приходить на місце Куремси. Похід його на Литву.** Дату похода Бурандая на Литву дає Воскр. л. — 1258 р. (Того же лѣта взяша Татарове всю землю Литовскую, а самихъ избиша); супроти того, що скажемо низше, з більшою правдоподібністю мабуть треба думати про першу половину року[3]). Як дуже обережний полїтик (таким показує його лїтописне оповіданнє), Бурандай, певно, не зараз кинув ся на Русь (похід на Литву, певно, був лише поводом до відновлення залежности Романовичів), тож прийшов він на місце Куремси дещо ранїйше — десь мабуть в р. 1256/7.

---

[1]) Дашкевич (с. 62) обмежив ся загальним означеннєм - що се діяло ся між р. 1254 і 1258. Зубрицький приймав лїтописну дату — 1257—8 р. (с. 183 і далї).

[2]) Зубрицький приймав і тут іпатську дату — 1259 р.

[3]) Latkowski (op. c. с. 377) твердить, що похід був зимою 1258/9 р., але се на нїчім не оперто.

А се знову стало ся по поході Куремси „времени минувшу“, так що Куремсу, видко, не зараз забрали по його остатній компромітациї з волинським походом — може шануючи його амбіцию, а може й наслідком важнійших справ, що займали тодї Орду: коло р. 1255 мав умерти Бату.[1])

При нагоді сього похода на Литву довідуємо ся, що між Романовичами і Мендовгом став ся розрив: Войшелк ухопив Романа, і волости його забрано. Остатній раз бачили ми Мендовга союзником Данила в 1255 р., отже розрив став ся між 1255 і 1258 рр. Але що Романовичі аж тепер взяли ся шукати Романа, і то в такий не конче відповідний час — під час татарського походу (Данило все ухиляв ся від Татар, а тепер сам поїхав на Литву, ризикуючи наїхати на них), то з сього треба здогадувати ся, що Романа ухоплено як раз тодї, й тепер шукали за ним по горячим слїдам. Супроти того, що причиною розрива Мендовга лїтопись низше (с. 565) уважає участь руських князїв у поході Бурандая на Литву, можна з значною правдоподібністю думати, що поводом до арештовання Романа і відібрання його волостей була ся участь, отже стало ся се на першу вість про похід руських князїв разом з Бурандаєм на Литву (Лятковский думає, що причиною розрива було знищеннє литовського війська під Луцьком 1255 р., але що литовське військо дало само повід до того, то я не думаю, аби се могло послужити поводом, зрештою дивно було б, що аж тепер, в 1258 р. Романовичі взяли ся до Литви).

Іпат. с. 561—5 (1261). **Другий похід Бурандая.** Докладну дату його можна вивести з польських джерел: спустошеннє Польщі Бурандаєм вони згідно датують 1259 роком (Monumenta Poloniae hist. II с. 585, 807, III с. 73, 307, річник Красїньских дає р. 1260, ib. с. 133, але се мабуть тому, що татарська руїна, як побачимо, перетягнула ся і в 1260 р.). Ваганнє є тільки в датї місяця: пізнїйша папська буля, 1295 р. датує зруйнованнє Сендомира 2 лютим (in festo purificacionis b. Marie), Великопольська Хроніка (т. зв. Богухвала) — місяцем падолистом (ante festum Andreae apostoli). Не підлягає сумнїву, що остатня дата певнїйша: наша лїтопись, дуже детально описуючи татарський похід, каже, що Татари перебрели Вислу під Завихостом, ідучи під Сендомир. Супроти того й прихід Бурандая на Волинь треба класти десь в початках падолиста

[1]) Hammer-Purgstal Geschichte d. Goldenen Horde с. 142.

1259 р. Се потверджуєть й тим, що в Володимирі було весїлє Васильківни з Андрієм Всеволодичом, коли прийшла вість про прихід Бурандая, отже десь перед запустами Пилипівки. Річник Красїньских каже (l. c.), що Татари пустошили Польщу протягом двох місяцїв, отже вийшли б з неї десь в сїчнї-лютім.

На вступі сього оповідання маємо трудність: вступна фраза читаєть ся в Іпатськім кодексї: „По семъ же минувшему лѣту бысть тишина по всей землѣ“, в Хлєбнїковськім і Поґодїнськім натомість: „минувшима двума лѣтома“. Вибрати між сими двома варіянтами не легко: можна припустити навіть поправку самого автора. Коли прийняти, що перший прихід Бурандая став ся в першій половинї року, то в стилю лїтописи обидва означення можливі, бо рахували, як ми знаємо вже, і рік вступний, отже можна було рахувати або що минув ся цїлий рік, або що напад Бурандая став ся по двох (неповних) роках. Там де в гру входить хронольоґія, я маю більше довіря до Хлєбнїковського кодекса, і тому волів би два роки.

Іпат. с. 565 (1262). **Литовські напади на Польщу й Волинь.** Описаний тут напад Литви на Польщу, виїмково, зовсїм добре датований в Іпатськім кодексї: смерть Земовита під час литовського нападу польські джерела згідно датують 1262 роком (Monumenta Pol. hist. II. 807, 839, 878 й инь.). Але не можна думати, щоб іпатський хронольоґізатор опер ся тут на якійсь хронольоґічній традициї (польській): на справедливу дату трапив він припадково тому, що датувавши Бурандаїв похід 1261 роком (замість 1259) і не підозріваючи перерви, положив над литовською війною безпосередно дальший — 1262 рік. День смерти Земовита і в польських джерелах (l. c.) маємо той самий, що в Галицькій лїтописи — 23 червня, канун Івана, „на самая купалья“. Таким чином литовський похід на Польщу датуєть ся зовсїм докладно — червнем 1262 р. Коли стали ся напади Литви на Волинь, лїтописець не каже виразно, але цїле його оповіданнє дає розуміти, що по нападї на Польщу. Було їх два, оден кілька день по другім (тое же недѣлѣ). Їх супроти того треба класти на другу половину 1262 р., почавши від липня. Значного часу між литовським нападом на Польщу й волинськими набігами нема причини припускати: лїтописець нїчим на се не натякає, противно, з подробиць битви з Литвою коло Мельницї виходить, що се не була ще зима (озеро не замерзло), отже мабуть не пізнїйше як осїнь 1262 р. Теж саме виходить і з дати дальшого епізода (з'їзд в Тернаві).

Вислані з трофеями післанці нагнали Данила коло Телича (Тилича, в Карпатах?), коли він їх на Угорщину. Значить, його подоріж мала місце в другій половині 1262 р.

Іпат. с. 567 (1262—4). **З'їзд в Тернаві.** По словам літописця з'їзд в Тернаві став ся рік перед смертию Мендовга, отже 1262 р., а що сей з'їзд був по литовських набігах і по повороті Данила з Литви, то значить не скорше як при самім кінці 1262 р.

Іпат. с. 567—9 (1262—4). **Смерть Мендовга. Литовські замішання. Войшелк починає княжити. Весїлє в Брянську.** Дату смерти Мендовга дає згідно 1 Новгор. л. і краківська Капітульна (Mon. Pol. h. II. 807) — 1263 р., і вона має всяку певність. Галицька літопись каже, що се стало ся в осени. Намогильна напись Мендовга, про котру переховав звістку Нарбут, мала мати дату 12/IX. 1263; але ся традиция не дуже певна.

Тепер треба, ориєнтуючи ся датою смерти Мендовга, розібрати ся в иньших подіях сього епізода. Насамперед — істория Войшелка. Вона, очевидно, описана вже иньшим пером, ніж та що на с. 551. Порівнюючи їх, бачимо, що Войшелк поїхав „до Галича к Данилови князю и Василкови“ десь в 1254. Тоді мав він хрестити Юрия Львовича. Потім він пробув „3 лѣта“, то значить два до три роки, в Полонинї, отже 1254—6, можливо — 1255—7, і тоді хотїв їхати на Атос, але вернув ся з дороги й перебував в монастирі коло Новгородка, та вже в 1258 р., як ми знаємо, відібрав собі Новгородок від Романа.

„Въ то же веремя“ умерла Мендовгова жінка, означеннє таке загальне, що нїчого не варте, бо перед тим говорить ся про житє Войшелка в монастирі. Судячи по оповіданню, не повинно воно було стати ся дуже довго перед смертию Мендовга; можна припустити й кінець 1262 — початок 1263, як робить Лятковский (ор. с. с. 423), хоч се й буде дещо довільно.

Похід на Романа Брянського став ся перед самим убийством Мендовга; як би вірити тій датї смерти Мендовга — 12 вересня, то похід треба б класти десь на кінець серпня, або початок вересня; але й тримаючи ся літописи мусимо ми класти його на початок осени. Тоді було й весїлє у Романа в Брянську.

По словам 1 Новгор. літоп. Товтивил загинув ще того ж року, значить — найдальше до кінця лютого 1264 р. Дійсно, згадана літопись краківської капітули дає смерть Стройната (Треняти) під 1264 (Monumenta Pol. h. II. 808, пор.

III. 133). Таким чином князюваннє Треняти треба класти на р. 1263/4, поворот Войшелка на 1264.

Хронольоґізатор Іпатського код. і тут трапляє на вірні дати, але треба тільки глянути на сю хронольоґізацию, аби переконати в її припадковости (шлюб в Брянську опинив ся під 1264).

Іпат. с. 570 (1264—7). **Смерть Данила і Василькової княгинї. Комета. „Мятежь въ Татарѣхъ“.** Така важна подїя в істориї Галицько-волинської держави як смерть Данила не має безпосередньої дати, й вона мусить бути викомбінована з иньших дат. Що правда, ми маємо в деяких польських лїтописях (R. Traski — Monum. Pol. h. II. 840, R. Franciszkański krakowski — III. 48, R. Małopolski — ib. 141) дату — р. 1266, але ся дата нездала, як побачимо низше, й мусить операти ся на непорозумінню — низше попробуємо вияснити, як вона могла з'явити ся.[1])

Лїтописець каже, що коли Войшелк став княжити на Литві, він віддав ся під протекцию Василька, а Данило тодї захорував смертельно й умер. Як ми бачили, Войшелк почав княжити в р. 1264, отже се terminus non ante quem для Данилової смерти. З другого боку записаний в польських лїтописях під р. 1266 нещасливий напад Шварна на Польщу став ся вже значно по Даниловій смерти, як побачимо низше. Тому можна вагати ся між р. 1264 і 1265. Більше правдоподібности для 1264 р., а то от чому. По перше — Данило захорував десь коло того часу, як Войшелк почав княжити: він мусїв шукати протекциї Романовичів зараз, а Данила вже тодї мабуть не було на сьвітї, або був в остатнїй аґонії. По друге — комета записана в нашій лїтописи, очевидно, та сама, що записана під р. 1264 в иньших лїтописях (Monum. Germ. Scr. XIX с. 529 — ann. Wratislavienses, Pez Scr. rer. austr. I. 464 — Chr. Claustro-neuburg. Monum. P. h. II. 808) — вона була видна в серпнї й вереснї 1264 р. (від 28/VII до 2/X). Лїтопись каже про неї, що вона з'явила ся „въ та же лѣта“. Се означає у лїтописця, як знаємо, одночасність приблизну. Перед тим він оповідав про боротьбу Войшелка за помочию Василька і Шварна з противними партиями в Литві — те що в 1 Нов-

[1]) В лїтературі сю дату приймав з давнїйших Карамзін (IV с. 70), з новійших Шараневич (с. 39); Зубрицький датував 1264 (с. 201—2), а Дашкевич часом між осенею 1263 і осенею 1264 р. (с. 10).

городській стоїть під 1265 р. і дійсно до 1264—5 рр. належить: війни Войшелка в Литві, міркуючи, що стало ся ще перед тим, не могли роспочати ся скорше як при кінці 1264 р. Очевидно, тут літописець забіг трохи наперед, і вертаючи ся назад з переходом „въ та же лѣта“ (не „въ то же лѣто“), згадує про комету. З того б виходило, що комета появила ся більше-меньше одночасно з союзом Войшелка і руських князїв і — смертию Данила, але мабуть трохи по нїй. Отже смерть Данила можна класти найправдоподібнїйше на літо 1264 р.

Тепер вернїмось до польської дати 1266 р. для смерти Данила. Сей рік — рік побіди Поляків над Шварном. По всякій правдоподібности сї два факти — смерть Данила й Шварна були звязані з собою в архетипі, то значить первісна звістка звучала більше меньше в тім родї: „по смерти Данила напав син його Шварно на Польщу“ (Шварно міг представляти ся наступником Данила й його похід тому звязував ся з смертию Данила). Потім сї дві події мусїли розлучити ся в дві осібні записки. В річнику Францїшканськім вони бодай ідуть в сїм порядку: смерть Данила, потім похід Шварна. В річнику Траски й Малопольськім похід Шварна хибно датований р. 1265, і таким чином смерть Данила опинила ся по походї.

В оден рік з кометою — 1264 р. — умерла Олена, жінка Василька. „Тогда же“ був „мятежь въ Татарѣхъ“ — літописець очевидно розуміє тут якийсь з епізодів боротьби Берке з Гулагу, що тягла ся в р. 1262—6 (Hammer Geschichte der Goldenen Horde c. 166 і д.).

Іпат. с. 571—2 (1268). **Війни з Польщею.** Ориєнтує в сих подіях дата побіди Поляків над Шварном — 19 червня 1266 р. (Monum. Pol. h. II c. 808, III c. 48, 206, 363, тільки в річнику Траски й Малопольськім, як уже згадано, сю подію уміщено під р. 1265[1]), а в річнику Краківськім — 1267 — II. 839, III. 171). Тепер, ідучи від сеї дати назад, попробуємо розібрати ся в описаних літописцем подіях.

Насамперед, terminus non ante quem — се кінець 1264 р., коли Шварно став помічником Войшелка в Литві: літописець виразно каже, що війна з Польщею почала ся вже за його панования в Литві. Потім маємо тут: набіг Литви в околицї Скаришева, дещо згодом (бо Болєслав під час набігу був дуже

[1]) Чи не вплинув туди р. 1205, наслїдком того, що сю побіду над Шварном злучено тут з побідою над Романом 1205 р.?

хорий і тільки виздоровівши взяв ся до сеї справи) Болеслав (краківський, Соромливий) післав своє посольство до Шварна, закидаючи йому участь в тім литовськім нападї, і виповів війну. Тим почала ся війна: маємо напад Ляхів в околицї Холма, „по семъ же“ — пустошення Шварна і його союзників в околицях Люблина. „Пришедшимъ же имъ домовь и по семъ“ — на тім же тижнї — Ляхи воюють околицї Червня. Потім Болеслав присилає пробоща, закликаючи руських князів на з'їзд. Під час дороги на з'їзд руські князї довідують ся, що Поляки воюють коло Белза, і проганяють Поляків. Наздогін Василько посилає Шварна й Володимира, й тут Поляки, 17 червня 1266 р., побивають Русинів.

Переглядаючи сей ряд подїй, бачимо, що обосторонні набіги, які випередили побіду над Шварном, ішли по собі дуже скоро, отже ся погранична війна містить ся в першій половинї 1266 р. зовсїм безпечно; певний час мусїв минути тільки між нападом Поляків в околицї Холма і руським походом в околицї Люблина, бо руські князї зберали сили, не йшли на борзї, — та ще перед заповідженим зі сторони Болєслава з'їздом. Супроти того польський похід під Холм можемо класти на початках 1266 р., пустошеннє околиць Люблина і напад під Червень — на весну. Значнїйший час минув між сею війною й литовським нападом під Скаришів, отже сей напад треба класти на р. 1265

„По семъ же“ — по побідї над Русию — „умирища ся Ляхове с Русью“. Сґилїзация не вказує, аби минув по тій побідї значнїйший час, отже могло се стати ся ще в 1266. Що правда, пізнїйше (с. 574) ми стрічаємо згадку про згоду з Поляками нїби уложену вже по смерти Василька, але тут (с. 572) виразно сказано, що ся згода уложена була ще за житя Василька й Шварна. Дальше 1267 р. її в усякім разї нема по що відсувати.

Іпат. с. 573 (1268). **Абдїкация й смерть Войшелка. Смерть Шварна.** 1 Новгородська лїтопись (с. 284), описуючи дїяльність Войшелка по смерти батька, каже, що Войшелк кинув монастир на 3 роки (обѣща ся Богу на 3 лѣта како прияти ризы своя): очевидно, що ся Войшелкова обітниця піддана йому ex post, і його дїяльність на в. князївстві мала трівати три роки, отже десь до р. 1267. Сьому відповідає й те, що лїтописець про абдїкацию Войшелка і його смерть (судячи по оповіданню, між його абдїкациєю й смертию не минуло богато часу) говорить безпосередно по війнї Шварна з Польщею й згодї їх — „по

семъ же“. Войшелка вбито по великоднїх сьвятах, отже се можна класти навить і на р. 1267, а перед тим — на 1266/7 — абдікацию його. Дуже протягати сих подій не можна з огляду на те, що Шварно, наступивши по Войшелку на литовськім князівстві: „княживъ лѣтъ не много“, умер ще майже разом з Васильком (може перед ним, тільки незадовго), як низше дає розуміти лїтопись (Въ то же время престави ся... Василько... а Левъ нача княжити въ Галичѣ и въ Холмѣ, по братѣ по своемь Шварнѣ — с. 574). Смерть Шварна треба супроти того класти не пізнїйше 1269 р., а що він „по Войшелкѣ“ княжив „лѣтъ не много“, але завсїгди, видко, більше як рік, тож для абдікациї й смерти Войшелка можна вагати ся хиба о рік — то значить між 1266/7 і 1267/8 для абдікациї й 1267 і 1268 — для смерти Войшелка. Минї одначе більш правдоподібними здають ся ранїйші роки — 1266/7 для абдікациї і 1267 для смерти.

Іпат. с. 574 (1270). **Князюваннє Тройдена въ Литві.** „По семъ же“ — по смерти Шварна — „нача княжити въ Литвѣ Тройденъ“. Дальші слова лїтописця: „живъ же лѣтъ 12 и тако престави ся“ треба, очевидно, розуміти як число лїт його князювання (жив від часу, коли став ся в. князем). Коли Тройден став в. князем десь в р. 1270/1 (можлива якась перерва по смерти Шварна, але можливий і р. 1269/70), то значило б се, що він умер десь в р. 1281/2 (або й 1280/1). Лїтописець низше кілька разів згадує про нього, додаючи „Тройденови еще княжащу въ Литовьской землѣ“ Іпат. 575 і 579); остатня згадка про нього — в подіях 1278 р., і потім не говорить ся нїчого анї про нього анї про литовських династів взагалї.

Іпат. с. 574 (1271—2). **Смерть Василька.** Лїтописець, оповівши про смерть Шварна й князюваннє Тройдена каже, що „въ то же время“ умер і Василько. Далї кажучи, що по Васильку наступив Володимир, додає: „а Левъ нача княжити въ Галичѣ и въ Холмѣ по братѣ по своемь по Шварнѣ“. Се все очевидно вказує на близьку одночасність смерти Шварна й Василька, хоч виґлядає так, що перше умер Шварно, а потім Василько, бо оповівши смерть Шварна попереду, і навить забігши наперед з Тройденом лїтописець нїгде не натякає, що він вертаєть ся потім в часи перед смертию Шварна — щоб оповісти про смерть Василька. Terminus non post quem для смерти Василька — се весна 1271 р.: в грамоті виданій угорським королем Стефаном в липнї 1271 р. він вичисляє сучасних га-

лицько-волинських князїв: Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem, Mitizlaum fratrem eiusdem et Wazulem filium Wazule duces Ruthenorum (Theiner Monumenta Hungariae I с. 303). Нема сумнїву, що сей Wazule f. Wazule означає Володимира Васильковича, і Василька тодї на сьвітї не було (инакше, певно, його б названо на першім місцї як старшого між галицько-волинськими князями). З другого боку волинський лїтописець каже, що Володимир Василькович „княживъ по отци 20 лѣтъ“ (с. 604). Умер Володимир в груднї 1288 р., тож значить Василько мав умерти в р. 1269. Нема причин відкидати сьвідоцтва лїтописця, так добре обзнайомленого з усїм, що належало до його героя — Володимира, тим більше що нїщо такій датї смерти Василька не противить ся. Супроти того його смерть мусимо класти на р. 1269.[1])

Іпат. с. 574 (1273). **Походи в Польщу й на Ятвягів.** „По семъ же“ — по смерти Шварна й Василька князї — наступники їх — „умириша ся съ Ляхы“. Перед тим про помиреннє з Ляхами говорило ся по побідї над Шварном (с. 572), виразно сказано було, що то діяло ся ще за житя Василька й Шварна, і по тім нїчого не згадувало ся про якісь нові конфлїкти з Польщею. Чи мали б ми тут нову угоду з Польщею? Чи се треба розуміти як вставну згадку про ту давнїйшу згоду, а „по семъ же“ належить до дальшого оповідання? Стилїзация оповідання не дає місця для сього остатнього обяснення. А що про помиреннє на ново нема підстави думати, тож мабуть треба розуміти се як дипльоматичне відновленнє давньої угоди з нагоди змін в полїтичній ситуациї Руси. „Болеславъ же ся тогда заратилъ съ вороцьславьскымъ княземъ“ — дату сеї війни дають нам польські лїтописи — 1273 р. (Monum. Pol. hist. II. 842), отже се відновленнє угоди треба класти десь на р. 1272/3. Лев і Мстислав ходили в поміч Болєславу й самі на Шлезк, а Володимир тодї воював з Ятвягами — все 1273 р. „По семъ“, по шлезькім походї князї вибрали ся походом на Ятвягів, але що ударила сильна зима — „приспѣвши зимѣ“, самі вони не пішли, а післали тільки воєвод, — отже се зима 1273/4 р. „И по семъ приѣхаша князи ятвяжьсции“ з покорою, очевидно — вже в 1274 р.

[1]) В лїтературі Шараневич (с. 87) і Андріяшів приймали іпатську дату — 1271, Іванов трапив на р. 1269, але припадково (помилкою): прийнявши роком смерти Володимира 1289 і відтягнувши повних 20 лїт.

Іпат. с. 575—7 (1274). **Війни з Литвою.** Оповіданнє починаєть ся загальним поясненнєм відносин Тройдена до руських князів. Він ціле літо вів дрібну війну з Володимиром, а потім, „забывъ любви Лвовы“, наслав військо на Дорогичин. Тодї Лев спровадив на нього Татар, що вислали також і руських князїв у поміч Льву. Рік сього русько-татарського похода на Литву дає нам Воскр. лїтопись (I. 172) — 1275, а наша каже, що похід роспочав ся „зимѣ приспѣвши“ себто з кінцем 1275 р. Перед тим — на тойже 1275 р. ми мусимо покласти литовський напад на Дорогичин, а війну Володимира з Тройденом — на р. 1274 (на р. 1275 класти се труднїйше). Як бачимо, се відповідає вповнї й попередньому оповіданню, що в р. 1273 Володимир був зайнятий боротьбою не з Тройденом, а з Ятвягами. По татарськім походї на Литву гостина Олега у Володимира — отже на початках 1276 р.

Іпат. 577—8 (1276). **Дальша війна з Литвою. Заснованнє Камінця. Татарський похід на Литву.** „По семъ же“ Тройден посадив на руськім пограничу пруських еміґрантів, а руські князї їх розігнали; „по семъ же“ Тройден відповів нападом на Волинь, а Володимир відвдячив ся нападом на німанські околицї; „по сем же“ помирили ся. Очевидно, вже по сїм помиренню маємо похід Татар і руських князїв, з ініцияти ви Ногая, на Литву („по семъ же“, як каже сам лїтописець). Сей похід був зимою; се може бути тільки зима 1277/8, бо 1278 р., як побачимо, займають иньші подїї, а супроти оповідженої лїтописею дрібної війни з Литвою й пізнїйшого помирення, по котрім Русь з Литвою були „во велицѣ любви“, русько-татарський похід не міг стати ся ще зимою 1276/7 р. Таким чином, виходить, ту дрібну війну треба класти на 1276 р., найдальше — на зиму 1276/7, помиреннє — десь 1276—7, а оповіджене між сею згодою й Ногаєвим походом заснованнє Камінця припадає на р. 1277. Ногаїв похід став ся „зимѣ приспѣвши“ — отже з початком зими, мабуть при кінцї 1277 р., може перетягнув ся і в початки 1278. І тут, як бачимо, хронольоґія Іпатського кодекса подекуди трапляє на добрі дати.

Іпат. 579—81 (1278—9). **Тройденів напад на Польщу. Голод і конфлїкт Володимира з Конрадом. Смерть Болеслава Соромливого.** При записцї про напад Тройдена на Польщу стоїть згадана вже вище ориґінальна дата Волинської лїтописи — 1278 р. Хоч вона, як кажуть видавцї (с. 579, пор. Полное

собр. лѣтописей II с. 207), написана скорочено: пѕ (86, себто 6786), так що може бути ще непевність, чи се дійсно дата, — але що тут дійсно має бути р. 1278, не підлягає сумнїву з огляду на дальші події: голод, що був в рік смерти Болєслава, себто 1279 р., єгав ся „по томъ же лѣтѣ". Зрешгою і в польських лїтописях маємо записку про литовський напад на Польщу: a. D. 1278 dux Lesthko congrediens cum Lithwanis devicit eos in Rowne, seu in districtu Lucoviensi eos investigando (Monum. Pol. h. III с. 76) — тут мабуть іде мова про розбитє якоїсь з литовських ватаг, що й міркуючи по нашій лїтописи мусїли ходити десь в сусїдстві Ятвягів, котрі грабували околиці Люблина; може зрештою бути, що в польській записці мова іде про Ятвягів — ті грабили околиці Люблина. Все се робить дату 1278 р. зовсїм певною.

Так само зовсїм певна дата смерти Болєслава — грудень 1279 р. (6/XII ще жив) — див. про се Balzer Genealogia Piastów с. 280. Голод „по всей землѣ" був того ж року (того же лѣта), очевидно — на передновку, весною 1279 р.: Володимир посилав жито Ятвягам човнами, значить ріки вже розмерзли ся. Супроти того дипльоматичні пересилки Володимира з Конрадом і Болєславом і пустошеннє Конрадових земель треба класти на весну-лїто, а згоду Володимира з Конрадом — на середину або правдоподібнїйше — на другу половину 1279 р.

Іпат. 581—2 (1280—1). **Польське interregnum. Походи Льва в Польщу.** Interregnum по смерти Болєслава було коротке, тому пляни Льва засїсти в Кракові, оповіджені нашим лїтописцем, належать до самого кінця 1279 і початку 1280 р. Слїдом він їде до Ногая, заберає від нього поміч і „зимѣ приспѣвши" іде на Польщу, на Судомир, відти на Краків, але з під Кропивниці вертає, і тут його побили Ляхи.

Сю побіду згадують польські лїтописи, але з значними ваганнями в хронольоґії: в одних маємо р. 1280, в иньших 1281, в одних in vigilia b. Mathei ap. (R. Franciszkański — M. P. h. III с. 181), себто 20 вересня, в иньших in vigilia Mathie ap. (R. Traski ib. II. 847), себто 23 лютого; дуже нїби докладно датує її т. зв. річник Траски: in vigilia Mathie apostoli feria 6, але хибно, бо анї в р. 1280 анї в 1281, між котрими можемо вагати ся, сей канун не припадав на пятницю. Натомість в пятницю 1280 р. був канун b. Mathei ap., але й ся дата неможлива супроти того, що в нашій лїтописи похід дієть ся зимою. Таким чином нї одна з згаданих дат не може бути прийнята як єсть (дату

R. Franc. приймає Смолька Poln. Annalen c. 132, дату Траски — Семкович Rozbiór c. 298). Очевидно, тут поплутано два подібні сьвята, і побіда стала ся в канун b. Mathiae, 23/II, тільки не в пятницю, а в суботу (1280) чи в неділю (1281). Тепер питаннє власне — в 1280 чи в 1281 році? Звичайно приймаєть ся дата 1280 р., котру дають Траска і річ. Малопольський, тим часом як в р. Краківськім і р. Судивоя маємо дату 1281 р. Коли б уважати на оповіданнє Волинської літописи, то можна б мати сумніви до 1280 р.: аби протягом січня й половини лютого Лев міг з тим усім упорати ся. Але фізично неможливого таки в тім нема, а польські джерела роблять дату 1280 можна сказати цілком певною: вони кажуть, що напад став ся в перший рік князювання Лешка (Траска, Францїсканський, Малопольський), а що важнійше — в однім з кодексів р. Малопольського (kod. Szamotulski — M. P. h. III. 181) маємо зовсїм повну і на сей раз певну дату: feria 7 vigilia beati Mathei apostoli і дїйсно, як я сказав, сей канун був в суботу 1280 р. Отже мусимо з усякою певностию прийняти, що напад Льва на Польщу став ся в лютім 1280 р.

Польскі джерела кажуть, що Лешко слїдом напав на Русь, а декотрі (R. Traski, R. Franciszkański, R. Małopolski — M. P. h. II. 847, III. 51, 181) додають, що сей напад Лешка став ся два тижнї по побідї (post 15 dies), отже коло 7 марта. Сим поясняєть ся вираз нашої лїтописи: „противу же сему лѣту".[1]) Очевидно, в отсей похід, описаний польськими джерелами, Лешко взяв Переворськ, як оповідає наша лїтопись.

Іпат. с. 582—5 (1281). **Володимир Василькович посилає поміч Конраду.** Для сього епізода, в польських джерелах не записаного, хронольоґічну опору дає згадка про шлюб Юрия Львовича: коли Володимир почав зберати ся в поміч Конраду й покликав до участи Юрия, той вирік ся, сказавши, що не має часу, бо виберает ся в Суздаль женити ся. Про женячку його маємо дві звістки, з датами: в Воскресенській літ. під 1282 р. маємо записку — „того же лѣта ведена въ Велынь дщи Ярослава Ярославича тверскаго за князя Юрья волынскаго". А знову в записцї Холмського євангелїя читаємо, що воно скінчене 15 жовтня 1283 р., „коли ся женило Георгий княже, а отець єму в Угры ходило" (див. записку в XIV т. Записок Н. товариства

[1]) Тут, і низше — на с. 589 маємо виразні вказівки на мартівське численнє, підношу се супроти епізода 1288—9 рр.

ім. Шевченка Бібл. с. 40). Зіставляючи сї дати можна міркувати, що Юрий поїхав в Суздаль десь в осени 1282 р., десь може в мясниці 1282/3 р. вислано наречену його на Волинь, а весїлє його справляли тут ще пізнїйше (дуже можливо, що то весїлє не треба класти на 15 жовтня як раз, а скорше — коли книга ще писала ся, бо досить неправдоподібно, аби Лев не був на весїлю сина). У всякім разї дістаємо для похода Володимирового війська в поміч Конраду 1282 р.; з подробиць видко, що то не було зимою (бо перевозили ся через Вислу човнами).

Іпат. с. 585 (1282). **Татарський похід на Угорщину. Погранична війна з Польщею.** „Бысть по сихъ" — починає лїтописець оповіданнє про похід Ногая й Телебуги на Угорщину. Дату похода дають угорські й нїмецькі джерела — 1285 р. Marci Chronicon (инакше — Chr. pictum, — Historiae hungaricae fontes domestici II с. 226) Tartari a. D. 1285 secunda vice intrauerunt in Hungariam et usque Pesth uniuersa miserabiliter combusserunt, Monumenta Germaniae Scr. IX. 657, 713 (Cont. Vindob.), X. 10 (ann. Augustani). Нїмецькі лїтописи, так як і наша, дають знати, що похід діяв ся на початку року: Лев вернувши ся від угорської границї і виславши своє військо на Польщу, не знає що робити з Литвою, що прийшла до нього трохи пізнїйше, бо „уже рѣкы ростѣкають ся", отже се було десь в мартї, а Татари мали б перейти угорську границю десь в січнї-лютім. Дійсно ann. Augustani дають дату circa purificationem, a contin. Vindobonensis більш загальне означеннє — post Nativitatem Domini.

Тодї ж — десь коло лютого 1285 р., під час татарського походу, Болеслав Земовитович напав був на околицї Щекарева, а по поворотї своїм з Угорщини — десь в мартї — Лев пустошить околицї Вишгорода й Люблина. Болеслав по тім далї „не престаяшеть злое творя" руським князям, і вони всаджують на нього Литву. Се могло бути ще в 1285 р., могло перейти і в 1286; під сим роком річник Малопольський має записку про напад Литви й Руси на Гостинь, але участником сього похода виступає Конрад (Monum. Pol. h. III. 185).

При нагодї сих оповідань лїтописець наш пригадує епізод з давнїйшого року — „коли Лестько взя Перевореськъ", себто з 1280: Поляки тодї напали були на околицї р. Кросни.

Іпат. с. 587 (1283). **Похід Татар через Русь на Польщу.** І тут лїтописець обмежуєть ся загальним вступом: „И бысть же

по сихъ", але за те дає місяць прихода Татар на Волинь — грудень (по Микулинѣ дни наутріи). Рік дає нам записка волинської кормчої (а властиво — її копії, бо сама вона не заховала ся): „въ лѣто 6794 списанъ бысть сий номоканонъ боголюбивымъ княземъ Владимиромъ сыномъ Васильковымъ — пишущимъ намъ сия книгы поѣхалъ господь нашь къ Ногоєви" (Срезневскій Древніе памятники письма и языка[2] с. 147) — тут, очевидно, розуміеть ся сей виїзд Володимира на зустріч Ногаєви. Се мусїло бути десь при кінцї падолиста, бо Татари не спішили ся, йдучи через руські землї і в формі приятельській немилосердно їх пустошачи: коло Володимира вони товкли ся близько тиждень („в недѣлю же минуша город" — треба тут розуміти „недїлю" як тиждень, бо день недїля не припадала на 7 грудня анї в сїм, анї в сусїднїх роках) і рушили далї 7 грудня. Відси пішли вони під Завихост, але не мігши перейти Висли, перейшли під Сендомир, тут перейшли Сян (лїд, видко, вже зміцнїв) і пустошили околицї 10 день, а відси Ногай рушив на Краків, а Телебуга перейшов в Галичину й під Львовом стояв два тижнї. Похід на Польщу таким способом перетягнув ся на сїчень, і тим пояснюєть ся, що в польських лїтописях маємо його під р. 1287 — Monum. Pol. hist. II. 852, III. 51, 76.

Як бачимо, хронольоґія Іпатського кодекса по тих кількох щасливих датах при кінцї 70-х рр. тут знову спізнюєть ся на цїлих три роки.

Іпат. с. 589 (1283—5). **Пошість. Смерть Михайла Юриевича. Повінь в Голяндиї.** Сї дрібні записки мають вказівки, що дають можливість їх датувати докладно, знаючи рік попереднїй. Пошість у Польщі, на Руси і „в Татарех" був „тое же зимы" як Татари ходили на Польщу, отже 1286/7 р. „Тое же зимы" умер у Юрия син Михайло. „Тое же зимы в наставшее лѣто" — себто в мартї 1287 р.[1]) розійшла ся чутка про велику повінь в Нїмечинї; дійсно під р. 1287 в нїмецьких хронїках читаємо: hoc anno tanta aquarum fuit inundatio in Zelandia, Frisia et Hollandia, quamque nunquam audire fuerat..." Се були початки сформовання Зїйдерзе.[2])

---

[1]) Знову виразна вказівка на мартівське численнє, згадана мною вже вище.

[2]) Monum. Germ. Scr. XVI, ann. Floreffienses; сї звістки нїмецькі з нашою запискою справедливо зіставив Шараневич Die Hyp.-Chr. с. 6 і 101, тільки вагав ся між р. 1282 і 1287.

Іпат. с. 590—1 (1285—6). **Війна в Польщі. Війна Литви з Німцями. Смерть Лєшка Чорного.** Одна по другій наступають тут три записки з тим самим означеннєм на початку: „того же лѣта“: про усобицю Земовитовичів, про похід Литви на Ріґу й смерть Лєшка Чорного. Коли б тримати ся того означення, виходило б, що то все стало ся 1287 р., до котрого сї означення нїби належать. Але се показуєть ся неможливим, бо Лєшко умер не в 1287, а в 1288 р., і то в осени. Татарський похід на Польщу, що оповідає лїтопись низше, по записцї про смерть Лєшка, починаючи словами „наставши же зимѣ“, належить не до зими 1288, а до 1287 р., і се виразно вказує, що записка про смерть Лєшка тут вставлена пізнїйше (низше про його смерть оповідаєть ся серед історії останнїх лїт житя Володимира Васильковича). Чи сама тільки записка про смерть Лєшка вставлена тут, чи може й попереднї? A priori я уважав би більш правдоподібним, що дві попереднї записки не були вставленї, бо описанї в них події не так визначнї, тому більше правдоподібним для них прийняв би р. 1287. На поперте сього теоретичного вивода можу вказати на записку про похід Лєшка на землї Конрада у Длуґоша (II. 486—7) під р. 1287, зачерпнену з незвістного джерела (пор. Semkowicz Rozbiór c. 308): вона хоч не каже, що Конрад побив Лєшкове військо так рішучо, як оповідає наша лїтопись, але признає сей похід cladibus magis quam victoriis insignior; я думаю, трудно сумнївати ся, що ми маємо тут той самий похід, оповідженїй в нашій лїтописи. Можна б тільки вагати ся, чи уважати дату Длуґоша автентичною? Інтересно, що він кладе сей похід на оден рік з татарським походом на Польщу — се може вказувати, що сї звістки так були сполученї і в його джерелї (похід Литви на Ріґу у нього опущено, і се могло б вказувати на джерело відмінне від нашої лїтописи). З того всього я, повторяю, уважаю для записок про війну Лєшка й литовський похід правдоподібнїйшою датою р. 1287. З рештою ваганнє може бути тільки між р. 1287 і 1288.

Іпат. с. 591—601 (1287—8). **Похід Татар на Польщу. Останнї роспорядження Володимира Васильковича. Боротьба за Люблин.** Одноцїльне оповіданнє про смерть Володимира Васильковича починаєть ся оповіданнєм про татарський похід і кінчить ся по його похоронї словами: „тутъ же положимъ конецъ Володимировому княженію“. Воно поділяєть ся одначе виразно на дві частини: на оповіданнє про події 1287—8 р. (до с. 601) і на оповіданнє про хоробу й смерть Володимира

(від с. 601, починаєть ся словами „Князю же Володимеру (Васильковичю великому) лежащу в болести своей... болезнь же его сице скажемь)". Для вигоди ми оглянемо кожду частину осібно, але не розриваючи на дрібнійші частини, бо й для хронольоґії важна звязь подій, в якій вони оповіджені.

Для першої половини сього оповідання опорною точкою в хронольоґії служить смерть Лєшка, про котру приносить Володимирови вість гонець з Люблина (с. 598). Дату її можна викомбіновати зовсім докладно — 30 вересня 1288 р. (див. вивід її у Бальцера Genealogia Piastów с. 332—3): сей рік і день подають правильно деякі польські річники — Monum. Pol. hist. III. 52, 696 (в декотрих иньших є ваганнє між р. 1288 і 1289, але документи не лишають місця для сумніву). Володимиру вість про Лєшкову смерть мусїли принести, як побачимо, не пізнійше перших днів жовтня.

Перед сим маємо такий ряд подій.

„Наставши зимѣ" похід Татар через Русь на Польщу; Володимир з иньшими князями теж бере участь в сїм походї, але через хоробу його пускають назад, прийшовши до Сяна; перед відїздом з війська Володимир робить своїм спадкоємцем Мстислава Даниловича (с. 591—2).

Володимир вертає з походу до Володимира, звідти, пробувши „мало дней", їде через Любомль і Берестє (в Берестю зістаєть ся два днї) в Камінець і тут лишаєть ся, доки (минувшим же днемь нѣколицемь) не дістає вісти, що Татари вернули ся з Польщі на Львів, обминувши Волинь; при тім, діставши вість про роспорядження Мстислава, Володимир посилає до нього послів з докорами і їх повороту чекає в Камінцї (с. 592—3).

По повороті своїх післанців від Мстислава Володимир їде з Камінця до Раю, сюди закликає Мстислава, і тут „Федоровы недѣли" (на першім тижнї поста) пише тестаменти. По тім Мстислав їде в Володимир і в иньші міста, рекомендуючи ся як будучий князь, а Володимир переїздить з Раю в Любомль, „ту же и лежаше зиму всю (себто — решту зими) в болести своей" (с. 593—6).

„Наставшу лѣту" Конрад, прочувши про Володимирів тестамент, присилає до Володимира посла, просячи, аби Володимир поручив Мстиславу бути союзником Конрада; Володимир посилає свого посла в сїй справі до Мстислава, і той обмінюєть ся з Володимиром посольством в справі з'їзду з Конрадом. Наслїдком того Конрада закликано на з'їзд, він приїздить в Берестє до Мстислава,

відти в Любомль до Володимира, потім в Володимир і Луцьк, де його Мстислав приймав „в Гаю“, відти він вертає на Володимир, і тут наздоганяє його висланий з Люблина вістник, з вістею про смерть Лешка і запросинами від Люблинців: він шукав Конрада по слідам його подорожей по Волини.

Я навмисне підніс з сього оповідання все що дає якісь вказівки на хронольоґію. З них бачимо виразно, що тут оповідають ся події одного року: від зими 1287 до осени 1288 р. Ся хронольоґія потверджуєть ся зрештою (хоч сама так ясна, що й не вимагає потвердження) й порядком літописних подій, що для татарського походу виключають всяке инакше датованнє окрім 1287 р., і польські літописи дійсно записують третій татарський прихід під р. 1287 (Monum. Pol. hist. II. 852, 990, III. 51, 76). В одній з них додано, що Татари прийшли перед Різдвом, що вповні відповідає оповіданню нашої літописи.

Отже татарський похід — грудень 1287 р.; тодіж Володимир іменує Мстислава своїм наступником. Десь в січні 1288 р. Володимир дістає вість про поворот Татар, потім ідуть його пересилки з Мстиславом, і на „Федоровій неділї“ (7—14 лютого) він пише свої тестаменти. Десь може в червні було посольство Конрада, потім пересилки з Мстиславом. В другій половині вересня Конрад приїздить на з'їзд, а в перших днях жовтня наспіла вість про смерть Лешка в Любомль, бо післанець дуже спішив ся донести сю вість Конраду. Переглянем тепер дальші події.

Діставши вість про смерть Лешка Конрад від разу, тільки попросивши від Володимира деяких бояр для поваги („ать ми честно“), спішить ся під Люблин, але дістає там відправу, а під час переговорів з Люблинцями приходить на Люблин Юрий Львович, що також на вість про смерть Лешка вибрав ся походом, і пустошить околиці Люблина; се діяло ся не пізнійше, судячи по всьому, як у середині жовтня.

„Бысть же по семь минувшимъ не по колицемъ днемъ“ — або по своїм поході на Люблин, або по відїзді з Любомля Конрада, се великої ріжниці не зробить — Юрий Львович присилає посла до Володимира, просячи собі Берестя; отже се мабуть іще жовтень — кінець його (уважаючи на дальше се пізнійше не могло стати ся). Володимир відмовляє й посилає свого посла до Мстислава, упереджуючи, аби теж не годив ся. „Потомь“ приїздить посел від Льва з тим же прошеннєм, і знову Володимир відмовляє — се падолист, не пізнійше, як побачимо з дати смерти Володимира.

Іпат. с. 601—610 (1288). **Смерть Володимира Васильковича.** В другій половині оповідання все обертаєть ся коло дати смерти Володимира; читаємо її на с. 604 дуже ніби докладну: „въ лѣто 6797 (1289) мѣсяца декабря въ 10 день, на святаго отца Мины". Св. Мини дійсно 10 грудня, ніби все в порядку. Але виходило б, що Володимир жив іще цілий рік по тих описаних вище подіях — походах на Люблин і посольстві Юрия, і літописець позбув сей рік сумаричними увагами? Ся непевність літописної дати збільшить ся, коли ми зауважимо на с. 603 замітку, що Володимир ~~умер~~ „свѣтающю пятку". Тим часом в 1289 р. 10 грудня було не в пятницю, а в суботу. В пятницю сей день припадав в *1288* році. В домовину поклали Володимира „мѣсяца декабря во 11 день, на память святаго Данила Столпника, в суботу"; Данила Столпника дійсно 11 грудня,[1]) але в суботу сей день припадав знов не 1289, а *1288* р.[2]) Значить в літописній даті смерти Володимира в цифрі року єсть помилка — має бути **1288** р. Дійсно низше, в екстраваґанциях Хлєбнік. і Поґодін. кодексів (с. 608) читаємо, що Володимира поховали „мѣсяца априля въ 6 день, въ среду страстноѣ недѣли", а середа страстна припадала в сей день р. 1289, а ще низше (с. 613) при оповіданню про настолованнє Мстислава сказано, що він сів на столї „на самый великый день мѣсяца априля въ 10 день", і в кодексах Хлєбнік. і Поґод. додано „в лѣто 6797". Що в сих кодексах, так як і в Іпатськім, смерть Володимира датована теж 6797 р., тож тут бачимо не колізию двох ріжних датовань, а просту помилку (великдень 1289 р. дійсно був 10 цьвітня).[3])

Отже Володимирко умер 10 грудня 1288 р. Супроти того його хороба, в котрій він пробув „полно 4 лѣта", мусїла прокинути ся десь зимою 1284/5 р. „Исходящу четверту лѣту и наставши зимѣ" — десь в падолистї — він упав на здоровлю зовсїм; його остатнїй прихід в церкву, оповіджений лїтописцем,

[1]) Див. календар з XIII в. у м. Макарія Ист. рус. церкви III, дод. 5.

[2]) Слів — „в суботу" не маємо в Іпат. кодексї, але в сїм оповіданню кодекси Хлєбніковський і Поґодінський мають взагалї важні й, зовсїм певно, автентичні екстраваґанциї.

[3]) Хотївши ратувати лїтописну дату 1289 р. для смерти Василька, нема иньшого вихода хиба прийняти тут вересневе численнє: мовляв 1 вересня 1288 р. зачав ся р. 1289. Але у сього ж лїтописця, кілька сторін вище ми бачили виразні вказівки на численнє мартівське (див. вище с. 51 і 53), отже се об'ясненнє неможливе.

мав місце мабуть тиждень перед смертию — так, очевидно, треба розуміти неясні слова: „не вкуша по семь недѣль (недѣлю?) ничегоже“ (с. 603). Супроти того його остатні переговори з Мстиславом і Львом, як сказано вже вище, не могли бути пізнійше як в жовтні-падолисті 1288 р. Похоронено Володимира остаточно 6 цьвітня 1289 р.

Іпат. с. 610—4 (1289). **Вокняженнє Мстислава. Коромола Берестян. Згода з Литвою. Поміч Конраду.** Мстислав не встиг приїхати на похорон Володимира, „но приѣха послѣ“ — очевидно дуже скоро по похороні — десь може 7—8 цьвітня. „И утоми же ся отъ плача и нача розсылати засаду по всимъ городомъ.“ Епізод з Берестєм заводить вперед літописця, так що він аж пізнійше (с. 612) вертаєть ся до церемонії настоловання Мстислава, хоч воно стало ся зараз по його приїзді — 10 цьвітня, на сам великдень (дійсно, як я вже сказав, великдень в 1289 р. припадав на 10 цьвітня). Супроти того не було так і часу на розсиланнє залог між приїздом і настолованнєм, хоч можливо, що Мстислав, пильнуючи справи, не чекав свого настоловання (котре — очевидно — навмисно, для більшої паради, відложив на великдень) для того, аби взяти землю в своє фактичне володіннє (розісланнє залог).

При сім розсиланню показала ся коромола в Берестейщині; при тім літописець поясняє, що Берестяне сприсягли ся з Юриєм ще „Володимеру князю болну сущю“ — правдоподібно в 1288 р., а „Володимеру преставлшю ся“ Юрий „въѣха в Берестий и нача княжити в немь“. З того виходило б так, ніби Юрий поїхав в Берестє ще в груднї десь 1288 р., але се абсолютно неможливо супроти дальшого: Мстислав, приїхавши в Володимир в цьвітні, нічого не знає анї підозріває про зраду Берестян і довідуєть ся про неї від висланої своєї залоги: що в Берестю й иньших містах Берестейщини уже сидить „засада Юриєва“. Тим часом приїзд Юрия в Берестє й його вокняженнє ніяк не могло лишити ся в секреті. Тому треба так думати, що Берестяне сиділи тихо аж до п о х о р о н у Володимира й держали ся льояльно супроти реґенциї, що правила ще до того часу іменем Володимира. Аж коли Мстислав поїхав переймати на себе Володимирове князївство, Юрий вислав у Берестейщину свої залоги, а слідом і сам поїхав туди (тому під час коли Мстислав посилає свої засади в Берестейщину, про Юрия там не чуємо, а пізнійше бачимо його в Берестю дійсно самого).

Діставши вість, що Юрий зайняв Берестейщину, Мстиславові бояре радили Мстиславу, аби йшов походом на Юриєву волость, але Мстислав волїв попробувати спокійнійших способів: він посилає посла до Юрия, жадаючи, аби уступив ся з Берестейщини, „по семъ", очевидно — коли Юрий не сповнив його жадання, посилає в тій же справі до Льва, а слїдом висилає до Татар — кликати їх до помочи. Лев присилає з Мстиславовим послом свого післанця, котрого посилає до сина „с прочными рѣчи" (рішучим словом), аби Мстислав їх вислухав і прийняв як сатисфакцию, і Мстислав дійсно задоволяєть ся сим: посилає вернути свого посла, висланого до Татар. Юрий дійсно по батьківськім слові полишає Берестейщину. Мстислав слїдом їде в Берестє, і пробувши тут „мало дний", об'їздить иньші міста Берестейщини, потім вертає в Берестє й тут за „коромолу" уставляє „ловче" з Берестян. Як бачимо з сього порядку подій, ся істория з Берестейщиною мусїла перетягнути ся в май, а може навіть і в червень 1289 р.

Покінчивши справу з Берестейщиною, Мстислав вернув ся в Володимир, і тут відбув ся боярський з'їзд. „Тогда же" приїхав до Мстислава Конрад мазовецький, просячи помочи для свого походу на Сендомир. Мстислав каже йому іти в похід, а сам обіцяє вислати слїдом своє військо. Се, як бачимо, мусїло діяти ся лїтом 1289 р. Мстислав свою обіцянку сповнив, і „тако сѣде Кондратъ князь в Судомирѣ кн. Мстиславомъ... и его помочью" — се могло стати ся ще лїтом таки.

Не мають такого докладнійшого означення иньші зносини Мстислава — з литовськими князями. Описуючи настолованнє Мстислава, лїтописець каже, що він „нача княжити... миръ держа с околными сторонами: с Ляхы, и с Нѣмцы, с Литвою" — се, очевидно, загальна характеристика Мстиславового правлїння, нї з якою хронольоґічною датою не звязана; до неї, згадавши про Литву, лїтописець додає звістку про посольство від литовських князїв. Отся принагідність сеї звістки не дає повної певности звязати її безпосередно з моментом настолування Мстислава напевно, хоч се й можна зробити з огляду, що лїтописець аж по сїй згадцї каже про поворот Мстислава з Берестя й приїзд Конрада. Мусимо супроти того се литовське посольство класти взагалї на перші місяцї Мстиславового князювання.

Іпат. с. 614—6 (1290—1). **Участь Льва в польській усобицї.** Генрих т. зв. Честний (Probus) засїв у Кракові зимою

1288/9 р. й описана літописцем боротьба між ним і князями мазовецькими й куявськими припадає на кінець зими (битва під Северржом 26/II) і весну 1289 р. Облога Кракова, як сам літописець каже, трівала „лѣто цѣло“. „Того же лѣта“ Лев Данилович також пішов у похід на Краків, в поміч Генриховим противникам. Судячи з того, що руський похід на Шлезк, куди Львове військо пішло з під Кракова, в місцевій літописи записаний під 30 липня (a. D. 1289 tercio kal. Augusti — Monum. P. h. III. 702, Rocznik cystersów henrykowskich), похід Льва на Краків можна класти на початки липня — найранійше, бо взагалі його похід під Краків на довгий не виглядає.[1] З'їзд Льва з Вацлавом чеським, що став ся по шлезькім поході, за тим припадає на серпень 1289 р.[2]

Іпат. с. 616 (1291—2). **Дрібні записки: Мстислав будує каплицю в Володимирі й вежу в Черторийську. Смерть Юрия кн. пинського й Івана кн. степанського.** Докладне означеннє шлезького похода Льва — липень 1289 р. — дає нам можливість ориєнтувати ся в чотирох коротких записках, що кінчать Галицько-волинську літопись. Вони означені словами „того же лѣта“ — дві перші, й „тое же зимы“ — дві останнї, таким чином перші мусять належати до літа-осени 1289 р., другі дві до зими 1289/90 р. Хронольоґізатор Іпатського кодекса і тут, як бачимо, зістав ся собі вірним: він помилив ся в датах сих остатнїх записок на 2—3 роки — найлїпший доказ, що часом, а може й місцем був він далекий від сих подій.

---

[1]) Див. про сї подїї Історию України-Руси III с. 183.
[2]) Шараневич приймав 1290 — с. 7 і 90.

ХРОНОЛЬОҐІЧНА ТАБЛИЦЯ

ПОДІЙ

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ЛІТОПИСИ.[1]

1205	кінець літа початок осени	З'їзд у Сяноку	Іпат. 480	(1202)	с. 7
—	осінь	Перший похід Рюрика на Галич	480—1	—	с. 7
1206	початок року	Другий похід Рюрика й Ольговичів на Галич	481	—	с. 7
—	весна	Романовичі тікають з Галича	—	—	с. 8
—	літо	Ігоревичі сіли в Галичині	—	—	с. 8
кін. 1206 — 1-а пол. 1207		Сьвятослав Ігоревич сів у Володимирі. Дипльоматичні пересилки Лешка й Володимира Ігоревича з угорським королем	481—2	(1202—3)	с. 8
1 2 0 8		Усобиця Володимира й Романа Ігоревичів, Володимир тікає в Путивль, Сьвятослава виганяє Олександр з Володимира	482	(1203—4)	с. 8
1208	21 червня	Убийство римського короля Филипа	484	(1207)	с. 11
1209		Інґвар випросив собі Володимир	482	(1204)	с. 9
1209 ?		Берестяне випросили собі Василька	482	(1204)	с. 9
1210 ?		Олександр знову в Володимирі	483	(1204)	с. 9
—		Василько дістав Белз	483	(1204)	с. 9

[1]) Перший рік (від лївої руки) показує справедливу дату факта; чорненьке, підкреслене письмо означає дати подані зовсїм певними джерелами; звичайне розстрілене (шпацироване) — дати, які можна вивести напевно, курзива — дати виведені з правдоподібністю; де ся правдоподібність має характер не певний, більш гіпотетичний, там додано знак запитання. За роком петитом додано означеннє близшої пори року, де се було можливо. Від реєстру подій з правого боку подано: число сторони літописи в вид. 1871, де ся подія записана, в скобках при ній — рік іпатської хронольоґії, і з краю — сторона нинїшньої розвідки, де ся подія аналїзована. В скобки взяті події поминені в літописи.

—		Литва грабує на Волини	483 (1205)	c. 10
1210	1-а полов.	(Ростислав Рюрикович у Галичу)		c. 10
—	осїнь	(Роман Ігоревич в Галичинї вдруге)		c. 10
—	кінець?	Бенедикт увязнив Романа. Угорська окупация Галичини	483 (1205)	c. 10
1211	1-а полов.	Данило на Угорщинї. Королївну Єлисавету висилають на тірінїський двір. Ігоревичі в Галичинї. Боярська різня	484 (1206—8)	c. 11
—	вересень	Угорський похід на Галичину. Смерть Ігоревичів. Данило в Галичу	484—6 (1208)	c. 11
1211	осїнь?	Галичане виганяють Данилову матїр	486—7 (1208)	c. 11
1211/2	зима	Король Андрій іде на Галич, уступаючись за Даниловою матїрю	487 (1209)	c. 12
1212		Данило тїкає з Галича, Мстислав засїдає там	487 (1209)	c. 12
1213		Лєшко відібрав від Василька Белз	487 (1210)	c. 12
1213	початок осени	Король іде на Галич, але вертаєть ся. Володислав вокняжив ся в Галичу.	487—8 (1210)	c. 12
1213	28 вересня	Смерть угорської королеви Ґертруди	487 (1210)	c. 12
1213 або 1214		Мстислав і Лєшко пробують відібрати Галич. Романовичі дістають Тихомль і Перемиль	488 (1211)	c. 13
1214		З'їзд у Спішу. Кольоман у Галичі	489 (1211)	c. 13
1214 або 1215		Романовичі дістають Володимир	489 (1211)	c. 13
1215 або 1216		Кор. Андрій відібрав Перемишль від Лєшка	489 (1212)	c. 13
1216		Лєшко кличе Мстислава	489 (1212)	c. 14

1219	початок	Мстислав вигнав Угрів з Галича	489 (1212) c. 14
1219	початок	Данило оженив ся з Анною Мстиславною	489 (1213) c. 15
1219	початок весни?	Данило відберає від Поляків Берестє	490 (1213) c. 15
1219	весна	Поляки воюють Побуже	490 (1213) c. 15
1219	літо	Лешко відновляє союз з кор. Андрієм	490 (1213) c. 15
1219	жовтень	Мстислава вигнано з Галича	490—1 (1213) c. 15
1219	кінець?	Литовське посольство до Данила	491—2 (1215) c. 16
1220 чи *1221/2*		Данило насилає Литву на Поляків	492 (1215) c. 16 і 18
1220/1	зима	(Другий похід Мстислава на Галич)	c. 17
1221	літо?	Похід Філї й Лешка на Данила	492—3 (1217—9) c. 17
1 2 2 1	серпень?	Третій похід Мстислава на Галич	493 (1219) c. 17
1222		(Мстислав і Андрій укладають згоду)	c. 17
коло 1222		Угода Данила з Лешком	494 (1221) c. 17
1223		Романовичі попустошили Белзьку землю	494 (1221) c. 18
1223		Битва на Калці	495 (1224) c. 19
к. 1224		Війна Мстислава з Данилом	498 (1225) c. 19
к. 1224—5		Смерть Мстислава Німого	501 (1226) c. 21
к. 1225		Заходи Мстислава до нової війни, помиреннє з Данилом, з'їзд в Перемилю	498 (1225) c. 19
1224—5		Королевич Андрій дістає Перемишль	499 (1226) c. 20
1226		Інтриґа Жирослава	499 (1226) c. 20
кінець 1226 поч. 1227		Королевич Андрій тікає з Перемишля й наводить Белю на Мстислава	499—501 (1226) c. 20
1227		Смерть Івана, сина Мстислава Німого; його спад-	

		щину захонили Ярослав Інґваревич і Пиняне	501 (1216) с. 21
1227	кінець	Абдікация Мстислава. Данило здобуває Луцьке князївство	501 (1226—7) с. 21—2
1228	початок	Зносини Данила з Мстиславом. Ятвяги воюють коло Берестя	501—2 (1227) с. 21—2
1228	кінець марта	Данило заберає Черторийськ	502 (1227) с. 21
1228	середина року?	Смерть Мстислава галицького	502 (1227) с. 21
1228?	друга полов.?	Ярослав дістає Перемиль	502 (1227) с. 22
1228 — *1229*	кінець — початки?	Коаліция против Данила і згода	502—3 (1228) с. 22
1229	середина або друга половина	Похід Данила з Конрадом під Каліш	503—5 (1229) с. 22
—		Литва іде на Польщу, але Володимир пинський побив Литву	503 (1229) с. 23
1230	март	Данило захопив Галич	505—6 (1229) с. 23
1230		Кор. Андрій ходив на Галич походом	507—8 (1229) с. 23
1230/1231		Боярські конспірациї. Василько взяв Белз	508—9 (1230) с. 23
1231		Данило іде на Олександра на Перемишль	509 (1231) с. 23
1232		Угорський похід — Данило уступаєть ся з Галичини. Король під Володимиром. Данило воює під Бужськом	510—1 (1231) с. 23
1232/3	зима	Данило в Київщині. Похід королевича на Волинь	511 (1231) с. 23
1233	март	Битва під Шумськом	511—2 (1231—2) с. 23
1233	2/IV	Данило в Торчеві	513 (1232) с. 23
1233	весна	Олександр пристає до Романовичів. Похід в околиці Плїсниска	513 (1232) с. 24
1233	лїто	Новий похід королевича на Волинь	513 (1233) с. 24
1233	осїнь	Романовичі ідуть на Галич	513—4 (1333) с. 24

1233/4	зима	Смерть королевича Андрія. Данило в Галичі	514 (1234) с. 24
1234	весна	Данило вхопив Олександра	514 (1234) с. 25
1234		Ятвяги воюють коло Охожа, Василько бє їх	531 (1248) с. 32
1234/5	зима	Данило іде в Київщину	514 (1234) с. 25
1235	січень-май	Данило в Чернигівщині	515 (1234) с. 25
1235	май-червень?	Битва коло Торческа	515 (1234) с. 25
—	осінь	Данило виходить з Галича	516 (1234) с. 25
1235	14/X	(Данило на коронациї Белї)	с. 25
—	кінець	Романовичі воюють Галичину	516 (1234) с. 25
1236	перша половина	Галицькі бояре і болоховські князї під Камінцем	516 (1235) с. 25
1236	літо	Михайло й Ізяслав жадають, аби Данило видав болоховських князїв	516 (1235) с. 25
1236		Ярослав відібрав Київ від Володимира	517 (1235) с. 27
1236—7	(грудень-цьвітень)	Війна цїсаря з „ґерциком“	517 (1235) с. 27
1236/1237		Кампанія против Данила Михайла з союзниками (Ізяславом, Конрадом, Половцями)	516 (1235) с. 26
1237	початок	Романовичі пішли були в поміч австрийському герцоґу	517 (1235) с. 27
1237	літо	Романовичі ходили на Галич	517 (1235) с. 26
1237	осінь	Коротка згода їх з Михайлом	517 (1235) с. 26
1237	грудень	Татари нападають на Рязанську землю	518 (1237) с. 28
1238	7 лютого	Татари взяли Володимир (суздальський)	519 (1237) с. 28
1238	лютий-март	Романовичі виберають ся на Ятвягів	517 (1235) с. 26
1238	март	Романовичі відберають Дорогичин від „крижевників“	517 (1235) с. 26
1238	весна?	Романовичі напустили Литву на Конрада. Гостина їх у угорського короля	517 (1235) с. 27 і 28

1238	весна	Татари взяли Козельськ	520	(1237)	с. 28
1238	весна	Ярослав кинув Київ, там засів Михайло	517	(1235)	с. 27
1238		Татари погромили Половців	520	(1237)	с. 28
1238	літо?	Михайло й Ростислав відібрали від Данила Перемишль	517	(1235)	с. 27
1238	кінець (або й 1239 р.)	Данило опанував Галич	517—8	(1235)	с. 28
1239	або й початок 1240	Татари взяли Переяслав і Чернигів. Менке під Київом. Михайло тїкає на Угорщину	520—1	(1237)	с. 28
1239/40	зима?	Данило опановує Київ. Михайло з Ростиславом їдуть у Польщу	521	(1238)	с. 28
1240	(не пізнійше літа)	Угода Михайла з Данилом	521	(1238)	с. 28
1240	осінь	Данило їде на Угорщину. Татари ідуть на Київ	522—3	(1240)	с. 29
1240	6/XII	Бату взяв Київ	522	(1240)	с. 29
1240	друга полов. грудня?	Данило вертає з Угорщини, їде в Польщу	523	(1240)	с. 29
1241	март?	Данило вертає на Русь. Інцидент з Дорогичином. Михайло вертає з Польщі	524	(1240)	с. 30
1241	літо-осінь	Посольство Якова до Доброслава, арешт Доброслава й Григория	525	(1240)	с. 30
1241	осінь-зима?	Похід Ростислава під Бакоту. Похід Данила на Болоховців	526—7	(1241)	с. 30
1242	початок	Похід Ростислава на Галичину	527	(1241)	с. 30
1242	весна	Данило й Василько виганяють Ростислава з Галича. Данило їде до Каліуса. Похід на Перемишль. Татари вертають з Угорщини. Ростислав тїкає на Угорщину	527—8	(1241)	с. 30
коло *1243*		Романовичі воюють в околицях Люблина	529	(1245)	с. 31

коло *1243*		Ростислав оженив ся з донькою Белї	528 (1243) с. 31
1243—4		Ростислав іде походом під Перемишль	529—30 (1245) с. 31
		Литва воює коло Пересопниці	530 (1246) с. 30
після 1244		Литва воює коло Мельниці	530 (1247) с. 31
1245	17/VIII	Битва під Ярославом	531—5 (1249) с. 32
1245	26/X	Данило в Київі, в дорозї до Бату	535 (1250) с. 33
1245/6	грудень-січень	Данило у Бату	535—6 (1250) с. 33
1245/6	зима	Василько з Конрадом ходили на Ятвягів	537 (1250) с. 33
1246	цьвітень-май	Данило вернув з Орди	537 (1250) с. 33
1246	15/VI	Смерть австрийського герцоґа Фридриха	544 (1254) с. 36
1246	літо-осїнь	Угорський король навязує зносини з Данилом	537 (1250) с. 33
1246	20/IX	Смерть Михайла	528 (1245) с. 31
1246	осїнь-зима?	Подоріж Курила на Угорщину	537 (1250) с. 33
1247		З'їзд Данила з угорським королем. Шлюб Льва	537 (1250) с. 33
1247	осїнь-зима	Смерть Конрада мазовецького	537 (1251) с. 34
1247/8 ?		Папа присилає корону Данилови	548 (1255) с. 37
1248	не скорше як в мартї	Смерть Болеслава Конрадовича	537 (1251) с. 34
1248 ?		Данило ходив в поміч угорському королеви	540—1 (1252) с. 35
1248 ?	кінець?	Мендовг вигнав своїх братаничів	541 (1251) с. 35
1248	кінець або поч. 1249	Похід Романовичів на Ятвягів	538 (1251) с. 34
1249		Романовичі лагодять ся до війни з Мендовгом	541 (1252) с. 35
1249/50		Похід на Новгородок	542 (1252) с. 35
1250		Товтивил воює з Даниловою помочию Литву	542 (1252) с. 35
1251 ?	початок?	Охрещеннє Мендовга	542 (1252) с. 35
1251		Війна Мендовга з Викинтом	543 (1252) с. 35

1251/2	зима	Похід Данила на Новгородок	543 (1253) с. 35
1252	1-а полов.	Шлюб Романа з Гертрудою Бабенберґ	545 (1254) с. 36
1252		Данилове військо бере Городен. Пустошенне литовської землї й набіг під Турийськ	544 (1253) с. 35
1252		Переговори Мендовга з Данилом. Товтивил тїкає до Данила	544 (1253) с. 35
1252?	кінець	Другий похід Данила на Новгородок. Похід Куремси на Понизє	549—50 (1255) с. 37—8
1253	лїто?	Похід Данила на Шлезк	545—8 (1254) с. 38
1253	осїнь?	Коронация Данила	548—9 (1255) с. 36
1253	кінець	Похід Данила на Ятвягів	549 (1255) с. 37
1253/4		Роман вертає з Австриї на Русь	554—5 (1257) с. 39
1254		Похід Куремси під Кременець. Ізяслав захопив Галич. Лев на Угорщинї. Згода Данила з Мендовгом	550—1 (1255) с. 37
1254/5		Хрестини Юрия Львовича	567 (1262) с. 43
1254/5	зима	Похід Данила на Ятвягів. „Рать̀ противо Татаромъ“. Походи на Межибоже, Болохово й Побоже	551—3 і 555 (1256—7) с. 39
1255—6		Войшелк у Григория в Полонинї	567 (1262) с. 43
1255		Данило збераєє дань з Ятвягів	553—4 (1257) с. 38
1255	весна	Данилове військо воює землї по Случи й Тетереву	555 (1257) с. 39
1255	лїто-осїнь	Похід на Возвягель. Литва воює коло Луцька	555—6 (1258) с. 39
1255	кінець	Похід Куремси на Волинь. Пожежа Холма	557—9 (1259) с. 40
1256—9		Данило відбудовує Холм	559—60 (1259—60) с. 40
1256/7?		Бурандай приходить на місце Куремси	560 (1260) с. 40

1256—7		Войшелк хоче їхати на Атос	551 і 568 (1255 і 1262) с. 43
1258		Бурандай іде на Литву. Войшелк ухопив Романа. Романовичі в Литовській землї	560—1 (1260) с. 40
1259	падолист	Шлюб в Володимирі. Бурандай руйнує руські замки	561—3 (1261) с. 41
1259/60	падолист-січень	Бурандай воює Польщу	564—5 (1261) с. 41
1262	23/VI	Земовита вбито під час литовського нападу на Польщу	565 (1262) с. 42
1262	літо-осінь?	Литовські напади на Волинь. Данило їде на Угорщину	565—6 (1262) с. 42
1262	кінець?	З'їзд в Тернаві	567 (1262) с. 43
1262/3 ??		Смерть Мендовгової жінки	568 (1262) с. 43
1263	початок осени?	Похід Литви на Брянськ. Роман видає доньку за Володимира Васильковича	568 і 569 (1263 і 1264) с. 43
1263	осінь	Смерть Мендовга	568 (1263) с. 43
1263/4	зима?	Смерть Товтивила	569 (1293) с. 43
1264		Смерть Треняти. Войшелк починає княжити. Союз його з Васильком	569—70 (1263—4) с. 44
1264?		Смерть Данила	570 (1264) с. 44
1264		Комета. Смерть Васильќової княгинї	570 (1265) с. 44—5
1564?		„Мятежь въ Татарѣхъ"	570 (1266) с. 45
1265		Войшелк з Шварном підбивають городи в Дявелтові й Нальщанах	570 (1264) с. 45
1265		Литва воює Польщу	571 (1268) с. 45
1266	1-а полов.	Погранична русько-польська війна	571—2 (1268) с. 46
1266	17/VI	Поляки побили руське військо	572 (1268) с. 46
1266—7		Поляки помирили ся з руськими князями	572 (1268) с. 46
коло 1267		Войшелк передає в. князівство Литовське Шварнови	573 (1268) с. 46

1267 або 8,	великодні сьвята	Лев забив Войшелка	573 (1268)	с. 47
коло р. *1269*		Смерть Шварна. В Литві починає княжити Тройден	573—4 (1268)	с. 47
1269		Смерть Василька	574 (1271)	с. 47
1272—3		Руські князї відновляють згоду з Болеславом	574 (1273)	с. 48
<u>1273</u>		Руські князї ходили походом на Шлезк	574 (1273)	с. 48
1273/4	зима	Похід на Ятвягів. Посольство Ятвягів	574—5 (1273)	с. 48
1274		Тройден веде дрібну війну з Володимиром	575 (1274)	с. 49
1275		Тройден витяв Дорогичин	575 (1274)	с. 49
<u>1275</u>	кінець	Лев з Татарами ходив на Новгородок	575—6 (1274)	с. 49
1276	початок	Володимир Василькович гостить у себе Олега брянського	577 (1274)	с. 49
1276		Дрібна війна з Тройденом	577 (1276)	с. 49
1276/7		Згода з Тройденом	577 (1276)	с. 49
1277		Заснованнє Камінця	577—8 (1276)	с. 49
1277	кінець, зима	Русько-татарський похід на Литву	578—9 (1277)	с. 49
<u>1278</u>		Тройден воює Польщу	579—80 (1278)	с. 49
1279	весна	Голод. Володимир посилає жито в Ятвяги	580 (1279)	с. 50
1279	середина і 2-а полов.	Володимир воює Конрадові землї і потім мирить ся з ним	580—1 (1279)	с. 50
<u>1279</u>	грудень	Смерть Болєслава (Соромливого). Лев пробує дістати ся на краківській стіл	581 (1249)	с. 50
<u>1280</u>	23/II	Львове військо побито в Польщі (під Гослицями)	581—2 (1280)	с. 50
<u>1280</u>	март	Лешко спалив Переворськ	582 (1281)	с. 51
1280		Поляки воюють околиці р. Кросни	586 (1282)	с. 52
1281—2?		Смерть Тройдена	574 (1270)	с. 47
<u>1282</u>		Усобиця Земовитовичів. Володимир посилає в поміч		

		Конраду військо. Юрий їде в Суздаль женити ся	582—5 (1281) с. 51
1284/5		Початок хороби Володимира Васильковича	601 (1288) с. 57
1285	лютий?	Татари ідуть на Угорщину. Болеслав воює коло Щекарева	585—7 (1282) с. 52
1286	март	Лев воює околицї Вишгорода й Люблина	586 (1282) с. 52
1285—6		Русини й Литва взяли Сохачів	587 (1282) с. 52
1286	кінець падолиста	Похід Ногая й Телебуги: руські князї стрічають їх на волинській границї	587—8 (1283) с. 53
—	7 грудня	Татари рушили з-під Володимира	588 (1283) с. 53
1286—7	грудень-січень	Татари пустошать Польщу	588—9 (1283) с. 53
—	січень	Телебуга пустошить околицї Львова	589 (1283) с. 53
1286—6	зима	Пошість на людей і худобу. Смерть Юрия Михайловича. Повінь „в Нѣмцихъ“ (Голяндиї)	589—90 (1283—5) с. 53
1287		Війна Лешка Чорного з Конрадом. Похід Литви на Ріґу	590 (1285) с. 54
1287	грудень	Похід Татар на Польщу. Володимир оголошує своїм спадкоємцем Мстислава	591—2 (1287) с. 56
1288	січень	Татари вертають	592 (1287) с. 56
1288	поч. лютого	Володимир пише свої тестаменти	593—5 (1287) с. 56
1288	лютий	Мстислав оголошує себе волинським князем	596 (1287) с. 56
1288	літо	Зносини Володимира з Конрадом і Мстиславом	596—7 (1287) с. 56
1288	вересень	Конрад на Волини, в гостях	597—8 (1287) с. 56
1288	30 вересня	Смерть Лешка Чорного	591 і 598 (1286 і 1287) с. 55

1288	жовтень	Конрад їде до Люблина. Юрий Львович воює околиці Люблина	598—9 (1287) с. 56
1288	2-а пол. жовтня	Юрий просить Берестя	599 (1288) с. 56
1288	падолист	Остатні зносини Володимира з Львом і Мстиславом	600—1 (1288) с. 56 і 58
1288	10 грудня	Смерть Володимира Васильковича	603—4 (1288) с. 57
1289	6 цьвітня	Його похорон	608 (1288) с. 58
1289	7—8 цьвітня	Мстислав приїздить в Володимир. Берестяне спроваджують до себе Юриєві залоги	610 (1289) с. 58
1289	10 цьвітня	Настолованнє Мстислава	613 (1289) с. 58
1289	весна	Мстислав пересилаєть ся з Юриєм і Львом. Кінець берестейського інцидента	611—3 (1289) с. 59
1289	весна або літо	Посольство литовських князів	613—4 (1289) с. 59
1289	літо	Конрад просить помочи у Мстислава	614 (1289) с. 59
1289	липень	Похід Льва на Краків і на Шлезк	615 (1296) с. 60
—	серпень	З'їзд Льва з Вацлавом чеським	616 (1291) с. 60
—	літо-осінь	Мстислав будує каплицю в Володимирі й вежу в Черторийську	616 (1291) с. 60
1289/90	зима	Смерть Юрия кн. пинського й Івана кн. степанського	616 (1292) с. 60

23. X (5. XI) 1900.

Поправки: На с. 11 ряд. 9 зн. надрук. **липні**, треба читати: **червні**. На с. 30 ряд. 19 зв. надр.: **528—9 (1245)**, треба: **526—9 (1241—5)**. На с. 43 ряд. 4 зв. надр.: **1262—4**, треба: **1262**.

СТУДИЇ НА ПОЛЇ КАРПАТОРУСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА XVII–XVIII В.

НАПИСАВ

Др. Іван Франко.

Подавши попередно (Записки т. XXXVII—VIII) загальну характеристику карпаторуського письменства XVII—XVIII в. і реєстр приступних менї рукописів належних до сеї ґрупи (сьогоднї міг би я сей реєстр побільшити досить значно), бажаю тепер присьвятити ряд детальних розвідок поодиноким текстам або мотивам оброблюваним у тім письменстві. Надїюсь таким робом подати причинки не тілько до історії нашого письменства, але також — і на се головно звернена моя увага — до історії духового розвою, вірувань, сьвітогляду і духових течій нашого народа. Розуміє ся само собою, що порівняне історико-лїтературне трактоване предмету являєть ся тут conditio sine qua non, а при такім трактованю духові, культурні звязки між карпаторуськими письменниками і їх сусїдами мусять виступати на перший плян.

I. Піп Іван, Половець Іван Смера і відкрите Тибету.

I.

Пристрасть до подорожей, бажанє пізнавати чужі краї і народи — таке давнє, як цивілїзация, і навіть, можна сказати, було одним із головних жерел цивілїзациї. Тілько знайомлячи ся з иньшими людьми чоловік збогачує засіб своїх відомостей, учить ся користувати ся чужими досьвідами, почуває бажанє

вийти з утертої рутини традицийного житя, поступає на перед. Не диво, що описи подорожей належать до найстарших памяток, які полишило нам людське письменство. Уривки таких описів, де дійсність перемішано з фантазиєю і мітами, дійшли до нас між памятками староєгипетської літератури; найстарші з них (подорож одного втікача по краях сумежних з Єгиптом і подорож одного моряка) сягають XII-ої династиї, значить поважного віку коло 2000 літ перед Христом[1]). Описи подорожей, перетворених в мітично-героїчні леґенди, стрічаємо також на досьвітках грецького национального розвою. Одна з таких подорожей зробила ся вже тоді основою незрівнаної епопеї — Гомерової „Одиссеї"; друга, подорож Язона і його Арґонавтів, не мала такого щастя, та про те мала величезний вплив на пізнійші поколїня, натхнула богато поетів до славних творів (згадаємо лише безсмертну Евріпідову „Медею") і ще в александрийських часах була оброблена віршами в поемі Аполльонія Родийського (жив коло р. 250 перед Хр.). Та коли дивоглядні епізоди і появи в тих старезних подорожах були, так сказати, натуральними прикрасами загальної мітично-леґендової канви, то на зовсім иншому тлї вони являють ся вже в добі першого розцьвіту грецької лїтератури. Поет Арістеас із Проконнезу, що жив коло р. 690 перед Хр., написав поему *'Αριμάσπεια,* де описує свою власну подорож у північні краї і чудеса, які там бачив: ґрифів, однооких Арімаспів і т. и. дивогляди. З його поеми черпав несумнївно Айсхіль, подаючи в своїй драмі „Прометей в оковах" оповідане про подорож Іо і про дивогляди, в тім числї ґрифів, Арімаспів і стернофтальмів (людей з лицем на грудях), яких вона бачила[2]). Та й о цїлих 240 лїт пізнїйший Город от переніс богато казок і леґенд на тло дїйсної істориї, зібравши їх у своїх подорожах по старих культурних центрах Африки й Азиї[3]). Розріст грецької кольонїзациї і грецьких завойовань, розширюючи докладне знане країв сумежних із Середземним морем, рівночасно збільшував число ріжнородних див, якими фантазия Греків заселяла краї, що лежали по за

[1]) G. Maspero, Les contes populaires de l' Égypte ancienne. Paris, 1889, стор. 87—146.

[2]) E. Rohde, Der griechische Roman und seine Vorläufer, 2 Ausg. Leipzig 1900, стор. 186.

[3]) Реєстр важнїйших Геродотових казок див. Lazar Săinenu, Basmele Române in comparatiune cu legendele antice classice. Bucuresci 1895, стор. 64.

обрієм їх обсервациї. Навіть люде наскрізь серіозні і тверезі та бистрі обсерватори не цурали ся тих фантастичних видумок, які в значній части й не були їх власними вигадками, але творами людової фантазиї, нераз мітами, що подавали ся з уст до уст і були нераз предметом дійсних вірувань. До таких подорожних, що обік дуже цінних звісток про незвісні доси краї подавали й фантастичні деталї, належав Пітеас із Массилїї, сучасний Олександра Македонського, один із найстарших дослїдників північної Европи (E. Rohde, op. cit. 188).

Але без сумнїву найважнїйшим фактом старинної історії, який у ріжних напрямах порушив фантазию сучасних і потомних, були славні війни і походи Олександра Македонського. Простягаючи ся від нинїшньої Іллірії та Румунії аж до пустинї Сагари і до берегів Ґанґеса, ті походи відкрили Грекам сьвіт далеко ширший від того, який вони бачили доси; показали їм стілько нового, невиданого й нечуваного, що уява сучасних майже лякала ся тої величі. Вже за житя Олександра його особу почали обсновувати мітичним павутинєм. Скора смерть сего героя прискорила сей процес і швидко вся його історія зробила ся одною казкою, одною поемою, в якій фантастичне сплетено з реальним, до якої причипали найріжнїйші грецькі, єгипетські, перські а з часом іще иньші мотиви. Вже найстарші історики, пишучи про Олександрові походи (Каллїстен, участник тих походів) сьвідомо мішають правду з мітами; де далї се чинить ся чим раз у більшій мірі, хоч певно менше сьвідомо; історики не можуть оперти ся народнїй традициї і вплїтають її витвори в історичне оповіданє. Так повстає під кінець грецького літературного житя, в II або III в. по Хр. так звана Псевдо-Каллїстенова повість про Олександра В. Написана правдоподібно в Александриї вона в найстаршій редакциї носить аж надто виразні слїди не тілько єгипто-грецького кольориту і тенденциї звязати біоґрафію Олександра з історичними традициями Єгипту (батько Олександра — остатнїй єгипетський король Нектанаб), але й слїди впливу єгипетських повістевих мотивів (чудесне подружє Нектанаба з Олїмпіядою, його пророцтва і смерть з руки сина). Та про те повість, видко, здобула собі широку популярність і швидко дочекала ся ріжних переробок і доповнень. Десь у Грециї якийсь перерібник силкував ся замазати слїди єгипетського кольориту і сильнїйше підмалювати звязок Олександра з Грециєю; Перси силкували ся зробити його сином перського царя і в своїм национальнім інтересї перемінити його завойо-

ванє на відзисканє правно належного йому царського престола. Але всї ті перерібники пильнували також, щоб накопичити в повістях як найбільше чудесного. Те чудесне мало двоякий характер: пророцтва, маґічні штуки, переміни і т. и., і описи незвісних країв, дивовижних людей та звірів, явищ природи та звичаїв і обичаїв неподібних до тих, до яких звикли були Греки[1]).

Та „Александрія" була далеко не одиноким маґазином чудес і диковин, звісних тодїшньому грецькому сьвітови. Письменники далеко поважнїйші від Псевдо-Каллїстена не цурались їх, а з часом появились охочі, що виловлювали ті диковини з найріжнїйших старших писань і укладали з них цїлі книги. Особливо Александрія з її великою біблїотекою і з нахилом до чудес та до укладаня всякого рода енциклопедий і коллекций, який виродив ся тут разом з упадком дїйсної творчости, була гнїздом, де висиджувано й ті куріози. Першим збирачем тих *θαυμάσια καὶ παράδοξα* був голосний александрийський поет Каллїмах; за ним пішов довгий ряд подібних „парадоксоґрафів". До таких збірок куріозів належить і александрийський Фізиольоґ, перероблений потім християнами в дусї аскетичного містицизму. Ся любов до збираня оповідань про всякі диковини перейшла з Александриї чи то безпосередно, чи при посередництві Жидів також до середньовікової Европи; майже всї грецькі монстри

[1]) Найважнїйші працї про Псевдо-Каллїстенову Александрію: виданє грецького тексту з гарною передмовою виконав C. Müller, Scriptorum graecorum bibliotheca: Arrianus, fragmenta scriptorum der rebus Alexandri Magni, Pseudo-Callisthenes. Paris, 1846. Текст Псевдо-Каллїстена в нїмецькім перекладї подав Вайсман (Dr. Heinrich Weissmann, Alexander, Gedicht des zwölften Jahrhunderts, vom Pfaffen Lamprecht, Zweiter Band. Frankfurt a. M. 1850). Основну розвідку про твір Псевдо-Каллїстена подав Цахер (Zacher, Pseudocallistenes, Forschungen zur Kritik und Geschichte der ältesten Aufzeichnungen der Alexandersage). Про пізнїйші перерібки сеї повісти див. O. Zingerle, Die Quellen zum Alexander des Rudolfs von Ems; Paul Meyer, Alexandre le Grand dans la litterature française du moyen âge. Paris 1886. Про т. зв. сербську Александрію основна праця Веселовского (А. Н. Веселовскій, Изъ исторіи романа и повѣсти, т. I, С. Петербургъ 1886 і його ж: Новыя данныя для исторіи романа объ Александрѣ, С. Петербургъ 1892); про Александрію, уміщену в т. зв. руських хроноґрафах, дав простору працю проф. Істрін (В. Истринъ, Александрія русскихъ хронографовъ, Москва 1893), де цитована також богата давнїйша лїтература. Про повстанє грецького Псевдо-Каллїстена див. ще Ausfeld, Zur Kritik des griechischen Alexander-Romans, Karlsruhe 1894 і W. Kroll, Der griechische Alexander-Roman (Beilage zur Allg. Ztg. 1901 N. 38).

і прочвари війшли в середньовіковий Liber de monstris, книгу дуже популярну в західній Европі протягом многих віків (див. E. Rohde, op. cit. 189; Berger de Xivrey, Traditions teratologiques; текст Liber de monstris видав М. Гаупт у Берлїнї 1863 р.).

Та коли простий народ і малокультурні уми шукали в таких далеких подорожах і походах тілько диковин та монстрів, то для високо осьвічених письменників, фільозофів та полїтиків се були рами, в які вони могли вміщувати свої ідеальні конструкциї кращих держав і суспільностей. Таким робом обік опису подорожі з фантастичними пригодами і диковинами розвиває ся тзв. суспільно-полїтична утопія, себто опис якогось далекого, фантастичного краю з ідеальним громадським і державним устроєм. Почин до компонованя таких утопій дав іще Плятон, описуючи в своїх дияльоґах „Тімей“ і „Крітіяс“ (недокінчений) ідеальний стан Аттики перед Девкалїоном і війну Греків з мешканцями острова Атлянтиди, що лежала на Атлянтийськім океанї між Европою, Африкою і Америкою і потім була знищена страшним землетрясенєм. Иньші фільозофи пішли далї за Плятоновим прикладом, шукаючи „щасливих“, „справедливих“ людей по ріжних недослїджених закутках сьвіта. Раз се були Скити, раз Гиперборейцї, Меропи, Етіопи, поки в кінцї і ті оповіданя, мов розмотані нитки до клубка, не збігли ся до Індиї, де в побожних брагманах, ґімнософістах (нагомудрцях) знайшли собі хоч по части реальну підставу. І тут вони сплїтають ся з оповіданєм фантастичних авантур. До Індиї доходить і Олександер Великий; леґенда не вдоволяє ся його стрічею з Пором, але веде його далї, аж на Цейлон і заставляє вдавати ся в розмову з брагманами і наймудрійшим між ними Дандамісом (Weissmann, II, 154—157).

З таких елєментів повстало те безмірно популярне в цивілїзованім сьвітї оповіданє. І ось отсей твір, уже на грецькім ґрунтї перероблюваний і редаґований на ріжні лади, був коло р. 300 по Хр. перекладений на латинську мову Юлїєм Валєриєм. Витяг із сего перекладу вчасно розійшов ся по Европі, а ще більше популярности здобула собі зладжена в X в. архіпресвитером Лєоном перерібка, звісна в науцї пз. Historia de proeliis. Отсї латинські писаня були жерелом середновікових віршованих епопей про Олександра. В половинї XII в. якийсь Альберіх із Безансона на основі витягу з Юлїя Валєрія написав провансальську поему, з якої заховав ся тілько малий відривок,

але яка послужила взірцем для двох поетів: нїмецького Попа Лямпрехта (Pfaff Lamprecht) і французького Сімона, якого ще в тім же XII в. два иньші північно-французькі поети, Лямберт і Олександер з Берне́ переробили на довжезну поему, зложену 12-складовими віршами, що від сеї поеми й одержали назву александринів[1]). У XIII в. ті поеми знов перероблювано, продовжувано епізодами взятими з иньших жерел; поеми про Олександра складано з Анґлії і Шкоциї, в Нідерляндах і Швецнї; з XIV в. походять цікаві уривки римованих Александрій чеських, черпаних із західнїх жерел. Та вже найстарша з сих віршованих перерібок (а дальші ще в більшій мірі) мала специяльний характер, що ріжнив її від грецьких і латинських повістей. „Середнї віки — мовить Ґ. Парі (op. cit. 75) — нїколи не мали сьвідомости, яка глубока прірва дїлить їх від старовини. Вони завсїди уявляли собі, що сьвіт усе був такий самий, як вони бачили його; наївнїсїнько вони представляли собі Олександра як якого короля Франциї або Анґлії окруженого баронами і перекладали milites на рицарів, не дбаючи про ріжницю між сими двома назвами“. Та була ще одна важна ріжниця. Вже Альберіх із Безансону ідейною основою своєї поеми поклав жидівсько-християнську думку про марність усеї сьвітової величи і закінчив поему оповіданєм, узятим із Талмуда, про чудовий камінь, якого силу один побожний і мудрий Жид виясняє Олександрови. Він кладе сей камінь на однїй тарілцї ваги, а на другу велить класти все золото, яке можна було дістати — камінь усе те переважує. Тодї Жид кладе на ту шальку, з якої знято золото, одно перо і грудку землї — і ті незначні предмети переважують. Олександер бачить в тім чудо, але мудрий Жид виясняє, що сей камінь, то людське око, якого захланности не може наситити весь сьвіт, поки її не втихомирить грудка глини. Се оповіданє, якого не було анї в грецьких, анї в латинських прозових повістях, мають паралєльно і Нїмець Лямпрехт і Француз Лямберт, — значить, воно було і в їх спільнім жерелї. І се був початок жидівських впливів на сформованє пізнїйших поглядів на Олександра. Дальший привід дала звісна жидівська історія погреченого Жида Йосифа Флявія, який оповідає про те, як Олександер відвідав Єрусалим, поклонив ся жидівському архієреєви і жертвував у храмі Єгові. Сього було

[1]) Gaston Paris, La litterature française au Moyen Age, Paris, 1888.

досить, щоб починаючи від XIV в. витворити образ Олександра — поклонника Єгови, що боре ся з поганцем Дарієм, здобуває невідомі краї, відкриває нечувані дива для збільшеня божої хвали. Його дорадник — пророк Єремія; ангели являють ся йому і ратують його зі злих пригод; ворогів божих, племена Ґоґа і Маґоґа він заганяє за непрохідні гори і „заклепує“ мідяною стїною аж до кінця сьвіта; він найбільше з усїх людей зближає ся до земного раю, як другий Соломон звідує небесні простори і морські безоднї. Загалом богато жидівських Соломонівських леґенд включно до мудрих судів перенесено на Олександра. Таким являєть ся він у тій популярній версиї, має в XIV віцї явила ся на південно-славянському ґрунтї і що назву „Сербської Александрії“.

Анальоґічний розвій мала повість про Олександра й на сходї. До нас дійшли уривки дуже старої коптської перерібки, значно відмінні від усїх звісних доси. Недавно опублїковано етіопську Александрію. З V або VI віку походить вірменська Александрія; троха пізнїйша сирийська була перерібкою перської. В перській лїтературі в часї її розцьвіту було кілька великих епопей про Олександра; досить згадати, що його пригодам присьвятив Фірдовсий одну книгу свого безсмертного Шаг-наме, а два иньші великі поети тої доби, Нїзамі і Казвінї, оспівували його в окремих великих поемах, де між иньшим описують ся також війни Олександра з Русами (див. H. Weissmann, Alexander II, 562—568, де подано ті уступи в дословнім перекладї). Араби в VIII або IX віцї переробили Псевдо-Каллїстена по свойому; ся перерібка зробила ся звісною також Ішпанцям і правдоподібно ішпанським Жидам. Користуючись з одного боку коротеньким оповіданєм Йосифа Флявія, а з другого тою арабською перерібкою, оповідає француський Жид Йосиф, що фальшиво закрив свою назву назвою старшого жидівського історика Ґоріонїда (з IX-го віку), в своїй по гебрейськи писаній історії Жидів не тільки про відвідини Олександрові в Єрусалимі, але й усю фантастичну Олександрову історію за Псевдо-Каллїстеном з інтересними відмінами, які потім віднаходимо в европейських прозових Александріях. Ще одну історію Олександра написав Самуель Єгуда абен Тіббон, іспанський Жид із XIII в.: се мав бути переклад грецької книги Птолемея I, сина Птолемея Ляґа (Weissmann, op. cit. II, 495—503). Таким способом оповіданя про Олександра розросли ся і розгалузили ся так, що являють із себе немов густий лїс, у якому

тяжко розібрати ся; чим більше займають ся вчені в остатнїх часах сею темою, тим більше материялів відкривають, а майже кожде нове відкрите замісь вияснювати справу ще більше комплікує і заплутує її.

Але коли з одного боку особа Олександра була тим маґнесом, що притягав до себе найріжнїйші мітольоґічні, леґендові, казкові і навіть новелїстичні мотиви, то з другого боку в середнїх віках бачимо також противну течію: мотиви оброблені в повістях про Олександра відривають ся від них, починають жити окремим житєм, роблять ся основою нових повістей, з новими героями, скомпонованими відповідно до нових лїтературних уподобань. У Франциї таким героєм робить ся натурально Карло Великий, якому придумують похід до Палестини, повний чудесних пригод, та на якого автори французьких Chansons des gestes переносять ріжні деталї з повісти про Олександра. В Нїмеччинї в XII в. таким героєм робить ся князь Ернст (Herzog Ernst), що прогнаний із Нїмеччини пускає ся з дружиною на море, попадає на маґнесову гору, де його корабель розбиває ся, ратує ся відси при помочи ґрифа, попадає в ріжні краї з дивовижними людьми і по довгій блуканинї з великими скарбами вертає назад до дому. Між тими дивоглядами здибаємо такі, що викроєні живцем із Александрії. В Арабії таку саму роль відграють купцї Сіндбад і Абульфауаріс[1]). Та найцїкавійша проява того, так сказати — центріфуґального руху стрічаєть ся нам на грековізантийськім ґрунтї. Під впливом аскетичного духа, що, інтересно — також уперве розвив ся в Єгиптї — тут витворює ся постать аскета-мандрівця, що тїкаючи від сьвіта і його спокус заходить у далекі невідомі землї і тут іде за слїдами Олександрових походів, здибаючи ті самі дива, дізнає таких самих пригод, відносить такі самі побіди — розумієть ся, не мечем, але словом, навертаючи невідомих людей на правдиву віру.

Взірцем того рода концепций була мабуть статя якогось Паллядия (властиво адресована до Паллядия, епископа гелєнопольського, що жив 367—431 р.) „Про індийські народи і про

---

[1]) Подорожі Сіндбада війшли в збірку „Тисяча ночей і одна"; подорожі Абульфауаріса в збірку „Тисяча днїв і оден"; давно піднесено їх звязок з ґеоґрафічними писанями Арабів, особливо Казвінї (друга половина XIII в.); але порівнанє з індийськими казками, приміром із зібраними (зі старших жерел) у Сомадеви доводить Роде до погляду, що ті подорожі „напевно решти дуже давнїх переказів і являють ся індийськими креациями" (E. Rohde, op. cit. 191—196).

Брагманів". Ся статя, вставлена пізнійше в текст Псевдо-Каллістена, складає ся також із двох частей: із оповіданя якогось Мойсея чи Музайоса про Індию і про пригоди одного єгипетського Грека в Індиї за Ґанґом, і з оповіданя про розмову Олександра з Брагманами та з Дандамісом на етичні теми. Се оповіданє, буцїм то виняте із Арріяна, навіяне наскрізь християньским духом, показує, „як голий старець (Дандаміс) переміг Олександра" (Weissmann, II, 171). Фіґура пустинника, що силою свого слова перемагає могутнього царя, в звязку з індийським тлом відживає в християнській перерібцї індийської повісти про Варлаама і Йоасафа. Рівночасно з сею перерібкою повстали на греко-візантийськім ґрунтї оповіданя про сьвятого Макарія Римського і про трьох пустинників, що знайшли його недалеко земного раю, а також оповіданє про пустинника Зосиму, що ходив до Рахманів. Ще один Зосима, монах, також іде шукати праведних пустинників, находить у однім прийорданськім манастирі черців, що живуть досить незвичайним способом, а в зайорданській пустинї находить розкаяну грішницю Марію Єгипетську. Всї ті оповіданя мають між собою досить близький ідейний звязок, на жаль, доси ще не зовсїм вияснений. Поперекладані з часом на латинську і старословянську мови вони навіть в часї упадку аскетичного духа помагали піддержувати в фантазиї европейських народів образи дивних появ, дивних народів і дивних звичаїв на далекім сходї. Іще одно треба мати на увазї. Оповіданя про походи Олександра так полюбили ся Жидам, що вони не тілько надали Александриї жидівський национальний кольорит, але в паралель до Олександрових пригод і чудес витворили й свої власні, национальні. Так повстали записані в Талмудї оповіданя про „Синів Мойсеєвих" або „Червоних Мошків" — щасливе і побожне племя, що від нетямних часів живе десь далеко, відділене від грішного сьвіта рікою Саббатіон, що шість день у тижні кипить і кидає камінє, а тілько в суботу пливе тихо, та за те закриває ся густим туманом[1]). Ті оповіданя знаходимо в IX в.

[1]) Ті оповіданя чув я нераз із уст галицьких Жидів Талмудистів, та не вмію сказати, чи справдї і в якій саме книзї Талмуда вони записані. Оповіданє про те, як Олександер ходив до раю, приводить Тендляу із трактата Тамід (Abraham M. Tendlau, Das Buch der Sagen und Legenden jüdischer Vorzeit Stuttgart 1845, стор. 47 і нота на стор. 317). Про жидівські перерібки грецьких і орієнтальних оповідань про Олександра див. ще M. Steinschneider, Manna. Berlin 1847, стор. 109, 114.

у жидівського письменника Ельдада в звязку з леґендою про сім (пізнійше десять) поколїнь жидівських, що виселивши ся з Палестини осїли в якімсь далекім краю Куш, не хотїли потім вертати до Палестини і розросли ся в великий народ[1]). Нема сумнїву, що Ельдад не був першим автором тих леґенд і що вони повстали значно давнїйше на александрийсько-жидівськім ґрунтї. Не даром і сам Ельдад поміщує пробуток тих щасливих і могутнїх Жидів у Африцї повисше Єгипту. А деякі деталї його оповіданя (прим. непереходна ріка) мають собі паралєлї в старших грецьких писанях, специяльно в творі Псевдо-Паллядия, вставленім у пізнїйші редакциї Псевдо-Каллїстена.

Чи з Ельдада, чи з иньших жидівських жерел, досить, що й тї оповіданя про десять поколїнь жидівських, про непереходну ріку Саббатіон і про праведних „синів Мойсеєвих" за тою рікою розширили ся в середньовіковій Европі. Зрештою про „ріку Саббат" (*Σαββατικὸς πόταμος*) говорить уже Йосиф Флявій, De bello Judaico VII, 13.

II.

В половинї XII в. появляє ся в західній Европі звістка, що в р. 1122 прийшов був до Константинополя патріарх найдальшої Індиї, християнин, щоб одержати паллїй із рук византийського імператора. Заставши в Константинополї післанцїв папи Калїкста II він подав ся з ними до Риму і там серед численного збору духовних достойників оповів про чуда свойого краю, про його християнську людність, про церков св. Томи апостола і про його тїло захована в тій церкві; ся церков буцїм то стоїть на горі облитій водою, тілько в роковини смерти сьвятого вода на 14 день висихає, в церкві правлять служби божі, з усего краю сходять ся люде, сповідають ся і приступають до причастя; сьвятий Тома чудесно встає з гробу, удїлює праведним причастя, а грішних та непоправних виганяє

[1]) D. Müller, Die Recensionen und Versionen des Eldad ha Dani в Denkschriften der k. Akad. der Wissensch. philolog. hist. Classe, Bd. 41, цитовано в працї Істріна (В. Истринъ, Сказаніе объ Индѣйскомъ царствѣ) в виданю: Древности. Труды славянской коммиссіи Имп. Московскаго Археологическаго Общества, т. I. Москва 1895, стор. 10.

геть[1]). Се було немов перше ядро до утвореня нової леґенди на основі старих греко-візантийсько-жидівських оповідань про чудеса сходу.

І справдї в р. 1145 німецький епископ Отто з Фрайзінґену, пробуваючи в ту пору на дворі папи Евгенія в Вітербо, чув від послів із завойованої рік перед тим Сараценами Едеси про могутнього короля-пресвитера Івана, що живе на далекому сходї, держить ся християнської віри, походить від тих трьох царів, що приходили кланяти ся Христу в яслах, рівночасно царь і сьвященник і кілька літ перед тим сильно побив Магометан десь у Персиї. Тодї буцїм то він забажав був дійти до Єрусалима, але дійшовши до Тигра був спинений великою водою, простояв довгий час у Арменії і вернув назад до свойого краю[2]). Ся звістка про могутнього християнського володаря на далекім сходї швидко облетїла західню Европу, де тодї хрестові походи против Магометан були найважнїйшою полїтичною справою. В Римі її оповідав епископ з Ґабулї, один із делеґатів сирийських християн; сумнїватп ся в правдї сего оповіданя нїхто не подумав, тим більше, що давнїйшими оповіданями і леґендами всї були приготовані найти на сходї найдивнїйші і найнеправдоподібнїйші річи. Не диво, що знайшли ся й такі люди, які готові були скріпляти сю віру і — визискати її. На дворі папи Олександра III знайшов ся якийсь Філїпп лїкар, що зумів здобути собо довірє папи (medicus et familiaris noster, називає його папа); він наговорив папі, що сам був у краю Попа Івана і там дізнав ся від якихсь достойників, що сей володарь принявши християнство бажає мати когось, хто-б його навчив правдивій вірі, бо не рад би попасти в єресь. Далї бажає буцїм то Піп Іван мати в Римі і в Єрусалимі свої церкви, де би молоді духовні з його краю набирали ся науки і могли потім ширити її у себе дома. Приймаючи ті оповіданя за чисту монету папа написав д. 27 вересня 1177 р. лист до того попа Івана, де похваляє його наміри, заявляє, що посилає йому Філїппа, який повчить його в основних правдах християнської віри і готов сповнити й дальші його бажаня, коли Піп Іван „не буде надто

---

1) Fr. Zarncke, De patriarcha Johanne quasi praecursore presbyteri Johannis. Lipsiae 1875. Розправа написана по нїмецьки і війшла в пізнїйшу працю Царнке про Попа Івана.

2) Fr. Zarncke, Quis fuit, qui primus presbyter Johannes vocatus est. Lipsiae 1875, стор. 1—5.

пишати ся своєю могутністю (quanto minus de potentia et divitiis inflatus videris) і пришле папі післанцїв із запечатаними листами. Сей лист, без сумнїву автентичний, сьвідчить найлїпше про те, як живо займала в ту пору уми всїх постать дивного Попа-імператора. Чи він був висланий і хто був той лїкарь Філїпп — не маємо певних звісток; дуже правдоподібно, що сей Філїпп узявши лист і фонди на далеку дорогу — щез і не показав ся більше[1]).

Але раз розколисана фантазия не дрімала, і ось при кінцї XII в. появляєть ся справдїшнїй лист Попа Івана, написаний буцїм то до Емануеля царя грецького (очевидно Емануеля Комнена, що панував від 1143 до 1180), а удїлений сим царем імператорови Фрідріхови. Сей лист починаючи від кінця XII в. зробив ся дуже популярним у західній Европі (Царнке вичислює 65 копій з XII, XIII і XIV в. додаючи, що їх число можна би при близшім пошукуваню ще подвоїти), був переписуваний, перероблюваний на вірші, належав до найстарших памяток письменства розширених друком і був з давна перекладаний на ріжні европейські народнї мови[2]). Правда, первісного тексту сього листу не знаємо. Рукописна традиция його вже від кінця XII в. хитка; в двох дальших столїтях Царнке розріжняє що найменше три редакциї, що відріжняють ся не тілько переставленєм поодиноких епізодів, але надто чим раз більшим числом інтерполяций. Тілько одну копію із XII в. вважає Царнке найблизшою до оригіналу і кінчить свою розвідку здогадом, що жерелом сего листу була латинська перерібка Псевдо-Каллїстена, так звана Historia de proeliis[3]). З Александрії в ріжних її редакциях черпали й пізнїйші інтерполятори; бувало й так, що зміст листу Івана Пресвитера втягали назад до тексту Александрії як річи однородні, що доповняли одна одну.

Та придивляючи ся близше найстаршому текстови листу Пресвитера Івана і порівнюючи його з індийськими епізодами Псевдо-Каллїстена і його латинських перерібок можна завважити, що хоча в однім і другім текстї описано богато дивовиж і чудесних предметів, то про те в кождім текстї вони иньші. —

---

[1]) Fr. Zarncke, De epistola Alexandri papae III. ad presbyterum Johannem. Lipsiae 1875.

[2]) Fr. Zarncke, De epistola quae sub nomine presbyteri Johannis fertur. Lipsiae 1874.

[3]) Fr. Zarncke. op. cit. 58.

„В казкових частях листу — пише проф. Істрін — нема нїякої схожости з Псевдо-Каллїстеном. Олександер не бачив анї одного чуда, які знаходять ся в царстві Пресвитера; се немов дві зовсїм ріжні Індиї, коли не числити Рахманів і Амазонок, які зрештою й не можуть іти в рахунок, бо були загально звісні й без Псевдо-Каллїстена[1])“. А коли так, то питанє про жерела листу Пресвитера Івана набирає подвійного інтересу. Поперед усього являєть ся питанє: на якім ґрунтї був скомпонований сей лист? Із того, що ми висше подали за Царнке, виходило би, що він повстав у Італїї в кругах близьких до папського престола. Там були найбільше зацїкавлені орґанїзациєю і успіхом хрестових походів, ~~отже~~ й істнованєм евентуальної християнської держави на далекім сходї. Піп Іван, рівночасно сьвященник і „цар царів“, був alter ego папи римського, а детальне змальованє того, як 72 царів служить Попови Іванови, могло виявляти pia desideria римської столицї. Ми бачили, як довкола Риму і папського престола обертають ся всї попереднї фази леґенди: до Риму приходить патріярх індийський Іван; до папського двора доходить вість про побіду і похід Попа Івана; з Риму виходить до него лист від папи. Але супротив припущеня італїянського (латинського) походженя листу промовляють дві обставини: лист адресований, і то майже у всїх найстарших рукописах, до византийського царя Емануїла, отже вже тим показує на византийське походженє; а по друге: в латинськім текстї листу єсть деякі грецизми, які трудно пояснити при малім знаню грецької мови в Італїї в XII в.

І ще одна обставина комплїкує питанє про жерела листу Івана Пресвитера. В ньому знаходимо деталї взяті з жидівської традициї, специяльно оповіданє про десять поколїнь жидівських і про праведних Жидів, що живуть за камяною рікою і пісковим морем (Zarncke, op. cit. 38, 39). Чи взяв автор листу ті деталї специяльно з Ельдада га-Дана, як догадуєть ся дехто з учених, чи може користував ся тілько яким спільним із Ельдадом жерелом, то в усякім разї маємо тут факт користуваня жидівською традициєю — факт не такий знов трудний до висненя в тих часах, коли жидівські вчені мали славу і повагу не тілько в Ішпанїї, але і в самім Римі (пор. те, що говорить Штайншнайдер про Іммануеля бен Соломона Ціфронї (з XIII—XIV в.), про Ібн Езру бен Мейра, що вмер у Римі 1168 і инш.,

[1]) В. Истринъ, Сказаніе о Индѣйскомъ царствѣ, op. cit. ст. 7.

див. Manna, 110, 111 і д.). Значить, не конче тут домагати ся й письменного жерела, котре в усякім разї мусїло-б бути не гебрейське анї арабське, а грецьке або латинське.

Всї ті обставини, як бачимо, не дають твердої підстави для виводу, де властиво був зложений лист Пресвитера Івана, а ще одна обставина, власне та, що при величезнім богацтві копій латинського тексту і його західно-европейських перерібок ми доси не маємо анї одної копії грецького тексту, перехиляє, здаєть ся, вагу на бік того припущеня, що грецького оріґіналу й зовсїм не було і що лист був зложений первісно по латинї[1]). Західно-европейські вчені, що займали ся сею леґендою, справдї стоять на тому, що вона була витворена в Італїї. Тільки в остатнїх роках російські вчені Веселовский і Істрін пробували захитати сей погляд доказуючи, що найстарший звісний тепер латинський текст був не безпосереднїм, але вже переробленим і розширеним зразком грецького оріґіналу, а про первісну форму того оріґіналу можемо догадувати ся з великоруської билини про Дюка Степановича. До сеї теориї і до доказів сих учених ми ще вернемо ся, а тепер подамо в коротенькім нарисї дальший хід розвою леґенди про Попа Івана на заходї Европи.

Коли вже в XII в., так сказати, від першої своєї появи лист Попа Івана дуже зацїкавив европейські письменні круги, розійшов ся широко по ріжних краях і вже в XIII в. разом з иньшими популярними леґендами був предметом поетичних перерібок (прим. у Німеччинї він входить у склад поеми про „Молодого Тітуреля", пор. Zarncke, op. cit. 26), — то в XIII в. його значінє ще збільшило ся. Як звісно, коло 1240 р. до Европи впали орди Монголів, завоювавши перед тим мало не всю Азию. Монгольський напад розбив Русь, Польщу, Угорщину і викликав великий переполох у всїй Европі. Папа Григорий IX висловлював у однім листї побоюваня, „ne per hujusmodi Tartaros pereat (quod absit) nomen christianum nostris temporibus", а німецький цїсар Фридрих II у листї до анґлїйського короля Генриха III догадував ся, що се або потомки

---

[1]) Варто зазначити, що в однїй копії з XII в. говорить ся, що сей лист писаний по арабськи був перекладений з разу на грецьку, а потім на латинську мову, а в другій копії з тогож віку сказано: quam (epistolam) Emanuel translatam de arabico in latinum misit Alexandro papae. Отже вже тодї дехто не вірив в істнованє грецького тексту.

тих десятьох жидівських поколїнь, що не хотїли слухати Мойсеєвого закона, або ті Ґоґи і Маґоґи, яких (по Александрії) заклепав Олександер у горах; а в такім разї, коли вони тепер вирвали ся зі своїх заклепів, то їх наплив віщує близький конець сьвіта і прихід Антихриста[1]". Як бачимо, вже тут видно тїсний звязок тих вістей з Александрією і з листом Попа Івана (згадка про десять поколїнь жидівських). І знов фантазия европейських народів звернула ся на таємничого Попа Івана: він один своєю непоборимою силою здужав би перемогти Монголів і дати опору християнству. Папа Іннокентий IV посилає цїлий ряд своїх післанцїв — монахів Домінїканів і Францїсканів — на далекий схід, щоб не тільки навязали зносини з монгольськими ханами, вивідали їх силу і пробували склонити їх до лагіднїйшого поступуваня, але надто щоб зібрали звістки про Попа Івана і його державу і по можности навязали з ним зносини.

Реляциї тих місионарів, головно Івана де Пляно Карпіно, що служили основою для середньовікової ґеоґрафії Азиї і дають новочасним історикам цїнні деталї, між иньшим і при вислїджуваню історичних основ леґенди про Попа Івана, тодїшнїй публїцї давали щось зовсїм иньше. Поперед усего вони давали їй певність, що Піп Іван і його християнська держава — не міт, а дїйсна правда. І хоча в місионарських реляциях говорило ся, що один Піп Іван поляг у битві з Монголами під проводом Джінґісхана, то про те дальше істноване християнської держави в далекій Індиї не було підірване: там панували буцїм то потомки Попа Івана, такіж самі царі і духовні, такіж Попи Івани; ся назва мала там бути дїдичною, а зрештою її ріжно толкували, найчастїйше не як nomen proprium, а як nomen appellativum, що в місцевій мові мало значити „царь вірних" або щось подібне (Oppert, op. cit. 9—10).

Поява Монголів ще й з иньшого боку приведена була в звязок з мітичною фіґурою Попа Івана. Ще перед їх нападом на Русь, в 1220 або 1221 роцї, серед хрестоносцїв, що здобули були в Єгиптї місто Даміетту і добували остатнїх сил, щоб удержати ся на тім становищі, розійшла ся вість, що з далекого сходу тягне на поміч хрестоносцям против Магометан могутнїй християнський цар Давид, син чи внук Попа Івана. В цьвітнї 1221 р. писав Яков з Вітрі, епископ акконський, із табору

[1]) Dr. Gustav Oppert, Der Presbyter Johannes in Sage und Geschichte. Berlin 1870, стор. 2—3.

хрестоносців під Даміеттою до папи Гонорія, що шанси хрестоносців стоять дуже добре, бо Давид, цар індийський, напав на землї халїфові. Той Давид, се той сам „quem vulgus Presbyterum Joannem vocat“, се муж дуже могутнїй і войовничий, „malleus paganorum et perfidi Mahometi pestiferae traditionis et exsecrabilis legis exterminator“. Яков з Вітрі подає про його рід і військові сили детальну реляцию, яку він буцїм то сам переклав із арабської мови на латинську. Царнке не бачить причини сумнївати ся в правдивости сеї вказівки і стоїть на тім, що в тій реляциї про царя Давида маємо справжню ґазетну кореспонденцию з XIII в., а сам цар Давид, про якого в нїй мова, се не хто иньший, як Джінґісхан, справжнїй, історичний „malleus Asiae“, хоч і зовсїм не в тім значіню, як уявляв собі Яков з Вітрі. Ся кореспонденция дійшла була рівночасно до рук ріжних християн на сходї; про Давида згадують і Темплярії в листах до папи; її мав під руками історик християнської авантури в Даміеттї Олївер, пишучи в р. 1221 свою „Historia Damiatina“. Та специяльно Яков з Вітрі силкував ся визискати сю оріентальну реляцию, щоб підняти духа хрестоносців. „Епископ акконський — писав про него Пелаґій, леґат римський, до папи — на прилюдних проповідях голосить, що Давид цар обох Индий спішить на поміч християнам і веде з собою дуже дикі народи, що зьвірячим робом пожиратимуть віроломних Сараценів“. Розуміеть ся, сей спосіб піддержаня духа не міг доконати чуда, і пановане християн у Даміеттї швидко скінчило ся, бо вже в вересню 1221 р. Даміетта була для християн страчена. І вже 1222 р. лїтописець Альберік писав, що „цар Давид з військом, яке Угри і Кумани називають Татарами... почувши про упадок Даміетти, через морські острови як міг найскваплнїйше вернув ся до своєї вітчини, і всякі слухи, які про него були розійшли ся, в короткім часї загибли“[1]). На горе, вони віджили аж надто швидко з новою силою і в иньшій формі — наслїдком згаданого вже нападу Монголів на північний схід Европи.

Ще одну інтересну переміну перебула леґенда про Попа Івана в західній Европі. Коли упали всї зусиля хрестоносців, а в половинї XV в. впав Костантинополь і Европа побачила себе знов загроженою зростом турецької сили, віджила споминка й про Попа Івана. Що стало ся з ним і з вели-

[1]) Диви про се Fr. Zarncke, Der rege David filio Israel filii Johannis Presbyteri. Lipsiae 1875, стор. 1—3 і 22—23.

кою християнською державою на сходї? — запитували себе ріжні люди. Щоб рід християнських царів-сьвященників вигинув, щоб їх величезна держава, повна чудес і скарбів, щезла з лиця землї — сьому якось не вірилось. Радше можливе те, що він із своїм народом покинув Христову віру. І ось явила ся думка, що турецький султан, се власне колишнїй Піп Іван, ренеґат, із оборонця — ворог християнської віри. Виразом сього зміненого погляду була нїби то кореспонденция між султаном і папою Пієм XI із р. 1460. Султан називає себе тут „Joannes Soldanus, nuper Christianus, adfinis deorum Babyloniorum, imperator Constantinus, Alexandrinus, Macedonius, dominus dominantium Africae, rex regum Arabiae... fluviorum paradisi validissimus possessor, christianorum inimicus et desolator, custos speluncae crucifixi". Ся кореспонденция ще в XV в. була богато разів друкована разом з давнїйшим листом Попа Івана і з описом подорожі Івана де Гесе (Itinerarius Johannis de Hese presbyter in Iherusalem)[1].

Але в тім самім XV віцї леґенда про Попа Івана дізнала ще одної, найменше сподїваної переміни. Се була, як звісно, пора великих ґеоґрафічних відкрить. Без сумнїву під впливом листу Попа Івана португальські королї завзяли ся віднайти його край, якого чудеса і богатства розогнювали фантазию. Правда, лист говорив, що Піп Іван володїв у Індиї, але рівночасно називав його володарем „обох Індий", себто тої, що на сходї сонця, і тої що на заходї і звичайно звала ся Етіопією. Сї дві країни раз у раз мішано в давнїх описах; пригадую, що вже в оповіданю про Варлаама і Йоасафа панує те саме баламутство. Отже Португальцї задумали через Єгипет, беручись на південь, дійти до краю Попа Івана. Їх аґенти і місионарі справдї подали ся в дорогу і — дійшли до Абісинїї, де й відкрили християнську державу і християнського володаря, до якого й приложено, починаючи від XV в., зовсїм per nefas назву Попа Івана. Се була остатня метаморфоза сеї незвичайної леґенди.

[1]) Друковані екземпляри Ітінерарія, кореспонденциї султана з Пієм і листу Івана Попа бачив Царнке (Fr. Zarncke, De epistola, quae sub nomine presbyteri Johannis fertur, стор. 16), але на кореспонденцию не звернув уваги, тілько називає її „der fingierte Briefwechsel". Копія тої кореспонденциї а також листу Попа Івана, але без Ітінерарія Івана де Гесе знаходить ся в біблїотецї Оссолїнських у Львові в рукописї ч. 284, про який іще далї буде мова.

III.

Все сказане доси набере відповідного значіня, коли пригадаємо, що леґенда про Попа Івана і про чудеса його індийського царства відіграла деяку роль в історії нашого духового розвою і нашого письменства. Не забуваймо, що в рукописї, який містив у собі одиноку копію „Слова о полку Игоревѣ", була також копія оповіданя п. з. „Сказаніє о Индии богатой". Се „сказаниє" збереглось у кількох иньших копіях, а виривки з нього війшли також у деякі редакциї „Александрії" і разом з нею в руські хроноґрафи. А другий важний факт — основа сього „сказания" в поетичній перерібцї заховала ся доси в устах великоруського народа яко билина про Дюка Степановича, богатого гостя, що приїжджає з Індиї (по иньшим варіянтам із Галича-Волинця) до Київа, насьміхає ся з простоти і бідности Володимирового двора, оповідає про богатства і пишноту свого краю і свого двора і конець кінців вертає назад до свого краю. Зводячи до купи ріжні варіянти тої билини проф. Веселовский висловлює думку, що о скілько назва Дюк-*Δοῦκας* вказує на византийське жерело, о стілько знов згадка про Галич і Волинець сьвідчить мабуть про те, що поетична перерібка сеї повісти з византийського жерела була доконана у-перве в Галичі, що з давна мав торгові зносини з Византією, відси дійшла до Київа, а відси разом з иньшими поетичними традициями князївської доби помандрувала на північ[1]). От тим то не від річи буде передати тут хоч коротко дослїди росийських учених, головно Веселовского і Істріна, над тими формами, які прийняла протягом віків леґенда про Попа Івана і його индийське царство на Руси. До сего переповіду навяжуть ся самі собою ті нові причинки, які дають для історії сеї леґенди наші карпаторуські рукописні тексти.

Як звісно, рукопис, що містив „Слово о полку Игоревѣ" і „Сказаніє о Индии богатой", походив із XV в. Росийський історик Карамзин, що мав у руках той рукопис, подав деякі виривки із „Сказанія" в приписках до своєї Історії. Говорило ся там — читаємо у Карамзина (Ист. госуд. Росс. т. III, нота 272), — що в Індиї панує Піп Іван, який має власть

---

[1]) А. Н. Веселовскій, Южно-русскія былины IV—XI. С. Петербургъ 1884. стор. 172 (Сборникъ отд. р. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ, т. XXXVI, N. 3).

над 72 царями, що в його державі родять ся „потами“, себто пів чоловіка і пів пса, „урши“, себто медведї, фенїкси, риби з золотою кровю, зьвірі з пятьма ногами і сатири, що люди там не говорять неправди, бо хто би збрехав, той зараз поблїдне як труп; що вулицї там вимощені дорогим камінєм і т. д. Ті тексти „Сказанія“, які дійшли до нас, усї пізнїйші, переважно з XVII в. і виявляють усї характерну ріжницю супроти західно-европейських. Коли в західно-европейських текстах листу Попа Івана річ представляє ся так, що його приносять до царя Мануіла посли Попа Івана, без нїякої причини з боку царя Мануіла, то в руських текстах причина до кореспонденциї виходить від византийського царя. „Царь Мануилъ Греческій послалъ своего посла ко царю Ивану Индѣйскому и посла къ нему дары многи и повелѣ вопросити о величествѣ силы его и о царствѣ его и о всѣхъ чудесѣхъ его Индѣйскія земли. И дошедъ посолъ земли Индѣйскія, и далъ дары царю Ивану и повелѣнная ему нача глаголати“. Те, що йде далї, то промова Попа Івана до посла, а не лист до царя Мануіла. З разу Піп Іван доказує неможливість докладного опису його царства: продай усе своє царство, накупи паперу й чорнила й прийди сюди зо всїми книжниками своїми, то таки „не можеши написати моего царства до исхода души твоей, и ни твоего царства не станетъ, и тебе съ харатіею, на чемъ мое царство писати, занеже нелзѣ тебѣ моего царства земли писати и всѣхъ чудесъ“. Далї говорить про себе: Азъ бо есми до обѣда попъ, а послѣ обѣда царъ“, панує над 3000 королїв, вичислює чудеса індийської землї і додає: „нѣтъ въ моемъ царствѣ ни татя ни разбойника, ни завидливаго человѣка, занеже всѣмъ земля моя изобилна“; далї описує свої палати, обіди, де обідають разом з ним 100 царів, 10 патріархів, 12 митрополїтів, 40 епископів, 100 дияконів, 50 крилошан, 300 королїв і 3 князї; згадує про райську ріку Гедеон (себто Геон), що тече в його царстві і додає, що коли він виходить, то „предо мною несутъ единъ крестъ древяний, на немже написано распятіе Господне“[1]).

---

[1]) Н. Тихонравовъ, Лѣтописи русской литературы, Москва 1859. т. II, ч. 2 стор. 100—103. Тексти „Сказанія“ надруковано надто: два в збірцї Костомарова „Памятники старинной русской литературы“ т. I, але оба без початку; один у книжцї А. Н. Веселовского „Южнорусскія былины“ в додатку до розвідки про билину про Дюка Степановича, і один повний, а один уривковий (із Александрії) в додатку до працї Істріна „Сказаніе объ индѣйскомъ царствѣ“, стор. 69—73.

Відносини староруського „Сказанія“ до латинських текстів і питанє про його жерела і редакциї ще не зовсїм вияснені. Розібравши всї доховані до нашого часу копії „Сказанія“ — а вони так само як і латинські відзначають ся непостійністю тексту — проф. Істрін доходить ось до яких висновків:

1. Звісні тепер славяно-руські тексти „Сказанія“ походять усї з церковно-славянського орігінала, який протягом столїть був богато разів перероблюваний, доповнюваний або вкорочуваний уже на славянськім ґрунтї.

2. Сей первісний церковно-славянський орігінал був перекладений не з грецького, а з латинського тексту і то не з найдавнїйшої звісної нам, а з одної з пізнїйших редакций десь при кінцї XIII або в XIV віцї.

3. З того, що виривки „Сказанія“ були вставлені в т. зв. сербську „Александрію“ ще перед її приходом на Русь, проф. Істрін висновує, що славянський текст „Сказанія“ повстав такж е і в тім самім часї, що й сербська „Александрія“, себто на полуднї Славянщини, в Сербії, Боснії або Дальмациї, в пору, коли під королями з роду Неманї сербський народ проявляв богато енерґії в полїтичному й духовому житю.

4. Принесена на Русь та перша редакция „Сказанія“ була тут розширена на основі звісної тут у-перед лїтератури (Палеї), дещо було пропущено, дещо перемінено, і так повстала перша славяно-руська редакция „Сказанія“, правдоподібно — та сама, яка була в руках у Карамзина в рукописї, що містив у собі також „Слово о полку Игоревѣ“, і крім невеличких виривків затратилась для нас, коли рукопис згорів 1812 р.

5. Сей найдавнїйший славяно-руський текст пізнїйші переписувачі не перестали перероблювати й далї, і так явилась друга редакция „Сказанія“, до якої належать усї звісні тепер копії сего твору, хоч і між ними проф. Істрін зазначує дві відмінні ґрупи або ряди (В. Истринъ, op. cit. 59—66).

Далеко далї в минувшину веде нас розбір билини про Дюка Степановича в звязку з листом Попа Івана. З тої форми листу, яка дійшла до нас у найстарших латинських копіях із XII в., в билинї репродуковано тілько деякі епізоди, а власне опис богатої палати і скарбів Дюкових, богатої прислуги і т. д.

Старша лїтература подана в працї Пипіна: А. Н. Пыпинъ, „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“, стор. 89—92.

Чудес і дивовиж, якими наповнені латинські редакциї листу, тут нема зовсім. Проф. А. Н. Веселовский доходить до висновків, що билина — се відгомін старшої, первісної, грецької форми листу Попа Івана. Сей первісний лист, у якім деталї могли бути ідеалізованим малюнком живої дійсности — византийського двора — мав правдоподібно чисто релїґійно-християнський характер: малював ідеальний стан держави, де не було суперечки між сьвітською і духовною властю, бо найвисший володарь сполучав обі власти в своїй особі, і де рівночасно не було теократії, бо духовні достойники служили цареви на рівнї зо сьвітськими. В такій формі лист дістав ся на Русь і був перероблений на поему, яка з часом була розширена новими епізодами в виробленім уже богатирсько-войовничім стилю і в повнї затратила свій релїґійно-полемічний характер, заховавши тілько описи (А. Н. Веселовскій, op. cit. 190—196 passim). Сам грецький оріґінал у Візантії не здобув собі популярности і затратив ся, але дiставши ся на захід, розширений описами ріжних дивовиж і натрафивши на горячу хвилю хрестових походів, зробив ся одною з найпопулярнійших леґенд і переходив протягом століть ріжні переміни, про які ми говорили в попереднім роздїлї.

Пізнїйші руські космоґрафії, перероблювані з польських жерел, а головно з Бельского, взяли відти також пізнїйшу версию леґенди про Попа Івана царя абісинського. В Румянцівській Космоґрафії XVII в. (рукоп. ч. 380, к. 90) читаємо: „Кралевство Попа Яна — земля великая, пространна, на мысу великаго мора, вѣра же въ ней евангилицкая и еретическая; толико жь горды имѣютъ нравы: аще приѣзжіе гости... не учнетъ вѣры вѣровать, а они у нихъ на главахъ положатъ бумажны шлыки, зажигаютъ, и оттого згораютъ; изобилно же плодомъ всякимъ богата“. (Пипін, op. cit. 91). Що не тілько індийських і абісинських володарів на Руси звали царем Іваном, на се маємо доказ у т. зв. „Повѣсти о Вавилонскомъ царствѣ“ тої редакциї, яку опублїкував Тіхонравов (Лѣтописи, М. 1859, т. I, ч. 2, стор. 161—165) п. з. „Повѣсть, какъ приходилъ греческій царь Василій подъ Вавилонъ градъ“. Ся редакция зложила ся по думцї Тіхонравова не швидше як у XVII в. і починає ся так: „Въ Вавилонѣ градѣ былъ первый царь Іоаннъ, именемъ Невротъ“ — означене зовсім анальоґічне до того, як у згаданім висше рукоп. бібл. Оссол. египетський султан, апостат і ворог християн, називає себе Іваном з тої

рациї, що він — володарь Вавилона. Карамзинови був звісний з архіву німецького хрестового ордена в Королевцї лист одного великого маґістра з р. 1407 до царя Абхазцїв на Кавказї, де маґістер титулує його „Regi Abassiae seu presbytero Johanni“ (Пипін, op. cit. 90).

Цїкаво ще, що у південних Славян, де по думцї проф. Істріна уперве зладжений був переклад „Сказанія“ з латинської мови на церковно-славянську, не знайдено доси тексту того „Сказанія“. Се було би тим важнїйше, що тут можна-б надїяти ся знайти текст більше зближений до латинського оріґіналу, нїж усї руські, що вже були більше або менше значними перерібками. Проф. Сперанский знайшов у однім рукописї Білгородської Народньої бібліотеки (ч. 311) один текст, який можна вважати перерібкою „Сказанія“. Сей текст, то кореспонденция Попа Івана з византийським царем Мануїлом, а властиво „Слово Іоанна Попа кь царю кир Маноилови“ і „Ответь царѣ Кирманоила къ Попу Іоанѣ“. Сей текст по копії зробленій проф. Сперанским надрукував д. Істрін (op. cit. 74—75), але уваги, які він висловив про него, не зовсїм трафляють менї до переконаня. Поперед усього не сказано нїде, з якого часу походить рукопис, де знайдено сей текст. Д. Істрін уважає його „пізною появою“, бо „тої ідеї, яку знаходимо ще в латинських редакциях, ідеї сполученя зверхньої могутности і покори перед Богом нема в сербськім текстї. В ньому бачимо тілько суперечку між царем Мануїлом і Попом Іваном. Піп Іван хвалить ся ріжними чудами Індийської землї і своєю могутністю, а царь Мануїл, докоряючи його, що духовній особі не слїд хвалити ся, зі свого боку виставляє значіне грецького краю. Та вся похвала царя Мануїла сходить на перечислене сьвятощів грецької землї. Так і бачимо у всьому православного релїґійного чоловіка, якому дорога Греция для того, бо має в собі богато дорогих для него сьвятощів і тому, що він приняв із неї і свою віру“ (В. Истринъ, op. cit. 67).

Тї слова дають не зовсїм вірне понятє про сербський текст. Поперед усього початок сего тексту: „ѡ бжїє изволенїє тако и азь грѣшни пльть єсми землѣ“ і т. д. вказує на те, що се уривок, якому бракує початку. Власне в початку Піп Іван говорить смирним тоном, а тілько при кінцї, вичисливши богатства свого краю, кінчить гордим визивом до Мануїла: „пріиди и поклони ми ся“ — але те саме бачимо і в латинських текстах від найдавнїйшого. Недокладно подав проф. Істрін

і зміст відповіді Мануіла. По мойому слід би було звернути увагу, що упімненє Мануіла до Попа Івана, щоб не гордив ся своїми богацтвами, знаходить собі паралєль у листї папи Олександра до Попа Івана з р. 1177, про який ми згадували вище, і де папа упоминає Попа Івана: „quanto sublimior et major haberis et minus de potentia et divitiis inflatus videris, tanto libentius... curabimus suas petitiones admittere“ (Zarnke, De epistola Alexandri papae III ad presbyterum Johannem, стор. 20). Далї Мануіл зовсїм не вдоволяєть ся самим вичисленєм сьвятощів грецької землї, але малює також її полїтичну силу і то способом, який по моїй думцї абсолютно виключає припущенє, щоб сей „Ответ“ міг бути зложений Сербом пізних віків, прим. XVI—XVII в. Ось що читаємо в відповіді Мануіла: „Ты имаши двѣ Индіє, азь имам єдину, а мене служит 12 царствіа различними язикы: Фрьцп [Франки] ми сут за стаклени чаше, а в граде носеть ме, а Татаре за стрѣли, Комане за копіе, а Саси за злато, Чехове за олово, а Руси за блюда, Болгаре за волове, а Влахи за овци, Сьрбле да ми хорти водят, а Турци за кони, Старцини за веро(?), а Грьци за поставь платнѣнь, Бесѧрмене за оловирь, а Жидове за завяза, Арбанаси за град, Армяни за в()пля(?), Сіріане ловець, Ивери мене сут въ дворѣ боляри“. Згадка про Турків веліла-б догадувати ся, що сей уступ не повстав перед XV віком — часом появи Турків у межах византийського царства. Але дуже легко може бути, що Турки вставлені тут пізнїйше, і що в тім уступі маємо відгомін якоїсь византийської статї або піснї з часу найбільшої сили византийської імпериї. Роль псарів, до якої зведено тут Сербів, майже виключає думку, щоб сей уступ мав собі автором Серба. Взагалї „Ответь“ має характер компілятивний. Конець, як вірно завважив д. Істрін, узятий із звісного „Откровения“ Методия Патарського. Наведений висше уступ рішучо вказує на грецьке жерело, хоч дуже легко можливе й те, що се жерело не мало нїчого спільного з посланием Попа Івана анї з відповідю йому царя Мануіла.

IV.

У західнїх Славян, головно у Чехів і Поляків, зносини з заходом здавна були такі живі, що a priori можна припускати знайомість їх і з леґендою про Попа Івана. Ми знаємо, що

в Чехії з дуже давнїх часів Александрія належала до улюбленої лектури і вже в XIV віцї була кілька разів перероблювана на поеми, з яких заховали ся до наших часів тілько невеличкі уривки. Була також віршована перерібка поеми про князя Ернеста і його подорож на схід у краї фантастичних дивовиж. Чи був перекладений або перероблений лист Попа Івана, сього поки що не знаємо, та я не сумнїваю ся, що слїди знайомости давнїх Чехів із сею леґендою певно найдуть ся навіть при тім фраґментарнім станї, в якім дійшла до нас старочеська, передгуситська лїтература.

В Польщі без сумнїву з давна звісні були латинські тексти листу Попа Івана і основаних на нїм описів Індиї. Не вдаючи ся й тут у детальні пошукуваня, я вкажу лише на рукопис 284 у львівській бібліотецї Оссолїнських, якого перша часть присьвячена описови Індиї. Сей рукопис має титул: „Curiosa quedam de Joanne Presbytero rege Abissinorum et de corpore S. Thomae apostoli et alia mirabilia... de insulis orientalis Indiae, insulis maris, animalibus, aurogemmis, lapidibus praetiosis et aliis permultis rebus ex variis manuscriptis conscripta sunt et concinnata ac diligenter quaerita per me Cassimirum Ubyszum canonicum Kielcensem, curatum Bolechowiensem, a. D. 1713 sunt haec mais notata ex P. Resio soc. Jesu, qui fuit in Jndis missionarius et vidit haec et nonnulla alia“.

Сей титул між иньшим цікавий тим, що сьвідчить про розширенє сеї леґенди і на нашій Карпаторуській територіі, хоч звісно, тілько серед письменних людей. Зрештою рукопис дає і більше і менше того, що обіцює титул. Маємо тут: 1) Кореспонденцию між султаном єгипетським і папою Пієм XI з р. 1460; султан датує свій лист „in Acharon (Каіро?) civitate nostra oppulentissima super Nilum Aegipti sita“. Про значінє сего листа в розвою нашої леґенди я сказав дещо висше. 2) „Epistola Joannis Presbyteri Indorum imperatoris et patriarchae ad Emanuelem Romae gubernatorem“, себто лист Попа Івана одної з пізнїйших інтерпольованих редакций. 3) „De adventu Indorum patriarchae ad urbem Romanam“ і „Relatio Indorum patriarchae de basilica et sacratissimo corpore S. Thomae apostoli“ — оповіданє, що по думцї Царнке було першим завязком пізнїйшого листу Попа Івана. 4) Далї йде статя „De pontificatu Joannis Presbyteri maximi, vita et moribus; 7) „De gemmis et lapidibus praetiosis et aromatibus diversis“ — обі

тї статї належать до інтерпольованої редакциї листу Попа Івана; в кінцї 8) „De statu et dispositione Indiae alius tractatus — невеличка і пуста статя, без слїду якихсь місионарських спостережень: тут скомпільовано чудеса і дивовижі з ріжних редакций листу Попа Івана. Варто зазначити, що хоча в титулї кс. Убиш говорить про Попа Івана як про короля Абісинії, то в самих текстах списаних у тім рукописї про Абісинїю нема мови. Се була концесия для загального в XVII—XVIII в. віруваня в ідентичність Попа Івана з королем Абісинії. Се віруванє в Польщі мало свою історію. Ми бачимо його вже в половинї XVI в. у Бельского, автора звісної „Kroniki, to jest historyi świata", виданої у-перве 1564 р. А що ся кронїка Бельского не тілько в польськім текстї була сильно розповсюджена, між иньшим і у нас на Руси, але надто була в XVII в. перекладена на русько-церковну мову і київськими ученими занесена також у Московщину і мала там зі свого боку деякий вплив на уформованє пізнїйших редакций „Сказанія о Индѣйскомъ царствѣ" (проф. Істрін, на жаль, не прослїдив того впливу так докладно, як би слїд було), то варто нам тут заняти ся нею близше і вияснити, якими формами леґенди про Попа Івана користував ся сей польський хронїкарь.

В десятій книзї його хронїки, що має титул „O nowym świecie", себто про краї недавно повідкривані, знаходимо розділ „O królu wielkim w Afryce, którego zowiemy Pop Jan". З уваги на важність сего оповіданя для нашого дальшого дослїду наводимо з него важнїйші уступи дословно, хоча з властивою леґендою про Попа Івана воно, як побачимо, має дуже мало спільного. „Preto Gijan — пише Бельский, — którego oni zowią Belut, my go zowiemy Pop Jan nie dla tego, aby był kapłanem jakimś, ale iż się na słowie omylamy". Далї виясняє, що є дві Індиї, визначує границї Абісинії: Єгипет і королївство Мелїнда, і оповідає, як в р. 1534 король абісинський прислав кількох своїх людей до Портуґалії, щоб навчили ся мови і теольоґії. Навчивши ся вони „opowiadali, że według nauki Filipa wiarę chrześciańską trzymają. Napierwej kapłani żony mają, jako u Greków; nie święcą na kapłaństwo aże we 40 lat, a który by miał z niewłasną żoną dzieci, wezmą mu kapłaństwo. Mniszy żon nie mają, robią sobie na żywność jako ini ludzie". Мають патріарха, що зветь ся Абунна, хрестять ся всї що року „na dzień trzech Królów na pamiątkę Chrystusa". Мають обрізанє для хлопців і дївчат. „Ostatniego pomazania nie przyj-

mują, o czyścu nie trzymają, świętych nie święcą okrom kilku apostołów. Spowiedź mają y pokutę przyjmują: gdy się trafi któremu zgrzeszyć, padnie u nóg kapłańskich, aby go rozgrzeszył, da mu pokutę i ciało pańskie pod obiema osobami w kościele tylko, a nie w domiech; przeto chorym nie dają. Dochodów żadnych kapłani nie mają, tylko im w kościele z łaski dają za dusze zmarłych. Mszą tylko jednę na tydzień mają nie za umarłe, ale za żywe. Wszakże umarłe chowają z krzyżem i modlitwami. Sobotę święcą jako i żydowie... Do kościoła nie chodzą jedno boso. Królestwo nie przechodzi spadkiem na syny, tylko kogo po sobie król chce zostawić. Monety własnej nie mają, tylko co z inąd przychodzi, wszakże za złoto i za srebro kupują co trzeba według wagi. Napletli o nim (себто про Попа Івана) żydowie wiele swoim pisaniem, jakoby on trzymał żydowską wiarę, i stamtąd, mniemam, rozumieją powstać czerwone żydy, którzy mają posieść wszytek świat i obrócić na żydowską wiarę. Pisali, iż ma pod sobą 40 królestw ludu rozmaitych urod. Są też pod nim ludzie, którzy mają w piersiach oblicze, mocni i prętcy, ci złoto sprawują; drudzy o jednym oku w czele, gigantowie tak wielcy, iż jednego męża 40 łokci. Są też Centary pod nim, co po ramiona człowiek, a na dół jako koń. Są też Cynocephali, którzy są wielkimi rybitwy. Są tamże w Afryce jednonogowie o jednej wielkiej nodze, co się od słońca y niepogody zasłoni nogą jako szopą. Tamże w tych krainach ptak Feniks, co się we trzysta lat odnawia. Wiele innych rzeczy pisali żydowie o tym królu, które nie godne są pisania, gdyż więcej są pletliwe, niż prawdziwe“ (k. 462).

В тім оповіданю треба розріжнити дві части: те, що оповідає Бельский сам від себе про Абісинїю і те, що подає як жидівські традициї. Отже цікава річ, що в числї тих буцїм то жидівських брехень знаходимо значну частину деталїв узятих із листу Попа Івана або з Александриї і тілько одну справдї жидівську традицию про „червоних Жидів“, що мають колись навернути весь сьвіт на жидівську віру, деталь, який міг чути Бельский, устно від Жидів у Польщи, коли не скомпонував його сам, бо в давнїйших жидівських традициях червоні Жиди-праведники сидять за неперехідною рікою, але думки про навертанє сьвіта не мають. Натомісь перша часть статї оперта на сучасних Бельскому реляциях місионарів, хоча треба сказати, що Бельский не брав із тих реляций усього загалом, а вибирав таке,

що було йому до ладу як протестантови. І так прим. у звісній Россеновій компіляциї, написаній у XVII в., але опертій подекуди на тих самих жерелах, якими користував ся й Бельский, говорить ся про абісинських християн також як про підвладних Попа Івана. Їх патриярх так само зове ся Абунна, але Россен додає, що він залежить від Александрийського патріарха, про що у Бельского нема згадки. Россен згадує так само про обрізанє обох полів. Про щорічне хрещенє читаємо: „Desgleichen pflegen sie alle Jahr sich selbst in den Pfülen und Strömen zu taufen am Drei Königtage zum Gedächtnis der Taufe Christi, der am selbigen Tage im Jordan getaufet worden". Далї згадує Россен про сьвяткованє суботи, але додає, що сьвяткують і неділю; згадує про причасте під обома видами, але додає, що в великий четвер причащають ся некислим хлїбом, а звичайно кислим і приймають причасте стоячи і то тільки в церквах. „Sie beichten nach Verübung einer jeglichen Sünde und geniessen dann das Abendmahl... Sie leugnen auch die Firmung und letzte Ölung... Die Priester und Mönche haben weder Zehenden noch Almosen, die sie betteln, sondern leben von ihrer Arbeit. Sie gestatten ihren Bischöfen und Priestern nicht zweimal zu heirathen"[1]). Бельский пропускає такі деталї, як роздаванє королем церковних бенефіций (крім патріархату), як належність монахів до закону св. Антонїя, як те, що Абісинцї Якобіти, як їх віру в мандрівку душ і т. и., а натомісь підносить такі, про які не згадує Россен, а які лежали в дусї протестантизму: сьвяченє духовних аж у 40 літ житя, кара на духовних перелюбників, брак віри в чистилище і брак сьвяткованя сьвятих, правленє тільки одної служби на тиждень і то не за вмерлих, а за живих і т. и. Не маю змоги сконтролювати, на скілько вірно передав Бельский ті деталї із своїх жерел; та в усякім разї, читаючи його оповіданє про Абісинців бачимо, що вони (по його думцї) де в чім зближаючи ся до Греків, своїми віруванями стоять далеко близше до протестантів, нїж до римо-католиків. Се й була без сумнїву тенденция, з якою він скомпонував те оповіданє, а що осягнув свою цїль, доказує цитована висше Румянцівська Космоґрафія XVII в., в якій сказано, що в королївстві Попа Яна „вѣра евангелицкая и еретическая". Але з иньших уступів хронїки Бельского бачимо, що

[1]) Alexander Rossen, Unterschiedliche Gottesdienste in der ganzen Welt. Heidelberg 1674, стор. 847—849.

він посередно чи безпосередно користував ся також листом Попа Івана і цілою ґрупою апокріфічних творів, що звязані з ним. Пишучи про Татар він оповідає ось що: „Pisze jeden o nich Ormianin Hyathomus, iż było ich pierwej mieszkanie za górą wielką Belgian na wschód słońca. Żywiąc bez rozumu jako źwierzęta, bez wiary, bez sprawy y bez pisma, tylko dobytki paśli, z miejsca na miejsce postępując z wozy. Byli poddani na ten czas króla Unchan. Niektórzy piszą, że ten to był Unchan, którego dziś zową Popijan“ (Піп Іван!). Оповідає далї Бельский, як Татари роздїлили ся з часом на сїм орд, із яких одна, сема, називала ся Tebet. Потім усї орди злучили ся вибираючи собі спільного голову, що звав ся Cangius Chan. По нїм настав його старший син Hoccota, у якого гетьманом був Baydo; сей побив єгипетського султана „у Turquinią posiadł pod Zoldanem“. Потім панував Манґо-хан, що здобув Баґдад і заморив халїфа голодом: „sypał przedeń perły, kamienie, złoto, srebro kładł, aby jadł, a nie dano mu nic innego jeść. Брат сього хана Haolon мав жінку, що „była z narodu onych trzech królow, co Jezusa nawiedzali w Betlehem“. Сей Гаольон разом з вірменським королем здобули Алепо і Дамаск аж до єгипетської пустинї. „A gdy ciągnął Jeruzalem dobywać pod Sarazeny, przyszła nowina, iz brat Mango Can umarł“ (Bielski, Kronika, k. 438 r.—439 r.).

Я не маю під рукою Гайтона, з якого черпав Бельский, але порівнюючи його оповідане з історичними подїями (сьвідоцтва сучасних про Ункхана і його наслїдників див. Oppert, op. cit. стор. 95—121) бачимо, що дїйсна правда помішана тут дивоглядно з фантастичними деталями. Само ідентифіковане Ункхана з Попом Іваном показує жерело, яке мало вплив на ті фантастичні деталї. До таких деталїв належить поперед усего велика гора Белґіян, за якою буцїм то жили первісно Татари в дикім станї. Ся гора нагадує ту гору в Александрії, за якою живуть Ґоґи і Маґоґи і з за якої, в розуміню Европейцїв XIII в., вирвали ся Татари, про що була згадка висше. Бельский, чи може його жерело, знає навіть, як се стало ся. „A gdy się przez górę Belgian na tę stronę przeprowadzali — пише він на k. 438 v. — dziewięć razów na niej klękali, przeto u nich ta liczba i dziś dziewięć w wielkiej wadze“. Яке значінє мало те клякане і яку вагу має число девять у Татар, Бельский не пояснює, — очевидно традиция була неясна для нього. Із листу Попа Івана взято згадку про рід тих трьох ца-

рів, що ходили кланяти ся Ісусови, а з давнїйших звісток узято згадку про невдалу пробу татарського воєводи в спілцї з християнським вірменським королем здобути Єрусалим — се очевидно той сам невдалий похід Попа Івана на Єрусалим, про який 1145 р. писав із Вітербо нїмецький епископ Оттон із Фрайзінґену.

Що віра в істнованє Попа Івана в Азиї жила в Польщі далеко довше, нїж на заходї Европи, се не здивує нас, коли будемо тямити про той упадок наук і загалом критичного духа, який настав у тім краю в половинї XVII в. і трівав до половини XVIII в. І так у компілятора Хмельовского в XVIII в. знаходимо відгуки старших форм леґенди про Попа Івана. В третїм томі своєї дивоглядної книги „Nowe Ateny“ (вид. 1754) він пише: „Jan biskup jeden indyjski będąc w Rzymie zeznał publice w konsystorzu, iż w święto swoje Ś. Tomasz apostoł tamtych czasów (o czym teraz nie słychać) rozdawał tam godnym ś. Komunię, a niegodnych odpychał, który cud wspominają w swoich księgach Dionysius Carthusianus y Nauclerus“ (стор. 197—198). А в другім томі тої самої книги Хмельовский полємізує з тими, що містять Попа Івана в Африцї, і твердить, що абісинський володарь зовсїм не те саме, що Піп Іван, бо сей „w Azyi panował w Tartaryi Wielkiey, w królestwie Tanchut albo Tenduc pryncypalnym y w innych 72 królestwych chrześcijańskiey religii, to pogańskich błędów. Miało go wielu za kapłana y króla z racyi, że more arcybiskupów przed sobą podniesiony krzyż kazał nosić“ (стор. 635). Хмельовский, що дає собі вид великого критика і рационалїста, хоч без оглядки вірить нераз очивидним небилицям, не наводить нїяких чудес і дивовиж із царства Попа Івана. Цїкаво, що й ся згадка веде нас у прикарпатські сторони, де жив і писав свою компіляцию Хмельовский і де його книга, так як і хронїка Бельского, без сумнїву мала значну популярність.

V.

Леґенда про Попа Івана і специяльно та її версия, що ототожнювала Попа Івана з неґусом Абісинцїв, мала деякий вплив на зложенє ще одного твору, про який поговоримо тут докладнїйше. Та за для сього мусимо на хвилю відбігти від теми. Було се 1553 р. В Польщі панував король Жигмонт Август. Власне

д. 8 мая вмерла його улюблена жінка Варвара. Король по її смерти попав у великий смуток і почав пильно займати ся релїґійними справами. Помічним йому в тім був секретарь його матери, італїянський чернець Лїзманїнї, чоловік учений і потайний прихильник реформациї. Що понедїлка і вівтірка по обідї король і Лїзманїнї замикали ся в кабінетї без сьвідків і розмовляли про стан і хиби церкви. Приготовивши дух королївський до критики католицизму Лїзманїнї приніс Кальвінову книгу „Institutiones“ — „не маючи — як каже Любєнєцкий — у ту пору книги лїпшої від сеї — і свобідно розмовляв з королем про всї артикули віри за порядком“. Се тревало майже три роки. Король задумав знов женити ся з Катериною Австриячкою. Не на довго перед весїлєм занедужали рівночасно король і Лїзманїнї. Видужавши вони знов почали розмови про релїґійні питаня і стали на тім, що Лїзманїнї з титулом королївського делєґата і на кошт короля має відбути подорож по Европі, закуплювати для королївської біблїотеки книжки, а також вивідувати у ріжних учених мужів їх погляди на поправу церкви і в кінцї придивляти ся церковним порядкам у ріжних краях. Про все се він мав королеви дати устне справоздане. Побувши пів року в Венециї, подав ся відси до Падви і Медиоляну; тут його арештовано як єретика, але з огляду на його офіцияльний характер швидко випущено. Не барившись довше в Італїї Лїзманїнї рушив до Швайцарії, побув у Цюриху, Бернї, Женеві, Льозаннї і Парижі, а пізнавши тут богато вчених протестантів, в тім числї й Кальвіна, переняв ся їх духом і поглядами так, що скинувши чернечу рясу оженив ся і лишив ся жити в Женеві. Пробувши там два роки він, сповняючи свою місию, написав до польського короля просторий лист, у якому не тілько оповів пригоди і здобутки своєї подорожі, але надто вияснив свій духовий стан і той процес думок, який із чернечого стану довів його до кальвінїзму. Разом з тим він післав королеви закуплені для него книжки і листи ріжних учених мужів писані до нього[1]). Сей характерний факт стоїть, можна сказати, на першій картї історії польської реформациї; не диво, що в кругах польських реформаторів про него говорено довго і що сей факт порушив фантазию декого з того круга. Особливо коли реформацийна течія перейшла на Русь, сей факт пригадав оповіданє

---

[1]) Див. Historia Reformationis Polonicae, authore Stanislao Lubieniecio, equite Polono. Freistadii 1685, стор. 40—44.

давнього руського лїтописця про те, як Володимир перед принятєм християнства посилав своїх післанцїв до Латин і до Греків задля „испитанія вѣръ“, і був жерелом досить оріґінального апокріфічного твору, звісного під назвою „Листа Половця Івана Смери до князя Володимира“.

Антітрінїтаріянські історики Еразм Отвіновский, Будзїньский і Венґерский, говорячи про пропаґанду антітрінїтаріянства в галицькій Руси, згадують про істноване „зборів“, себто громад тої секти в Бучачі, Крилосї й Ланцутї. Будзїньский оповідає, що в 1567 р., бувши на аріяньскім соборі в Скшиннї, він здибав там „руського диякона Андрея“, який передав йому лист Половця Смери до Володимира, найдений буцїм то „в руській церкві св. Спаса в околиці Перемишля, недалеко від давнього Самбора, де лежить славний руський князь Лев“, себто в Лаврові. Андрей списав копію з того листу і зладив польський переклад його тексту, який і передав Будзїньскому. Сам оріґінал листу — говорить Будзїньский на основі оповіданя того-ж диякона Андрія, — писаний на дванацятьох мідяних табличках зелїзними буквами, староруським письмом. Иньший історик польської реформациї, Занд, який дістав писані матеріяли Будзїньского по його смерти, додає до того сьвідоцтва ще такі деталї: диякон Андрей, що передав Будзїньскому переклад листу Смери, називав ся Андрей Колодинський, був родом із Вітебска і сам знайшов лист Смери зложений старославянською або болгарською мовою. Крім польської мови він в тім самім 1667 р. переклав сей лист також на руську народню мову[1]).

„Лист Половця Смери“ був опублїкований геть пізнїйше, звиш сто лїт по його нїби віднайденю, і то в перекладї на латинську мову в додатку (appendix) до книги Нїмця Занда (Sandus, Nucleus historiae ecclesiasticae). Сама книжка Nucleus вийшла уперве в Амстердамі 1669, а другим виданєм у Кельнї 1676 р.; Appendix вийшов у Амстердамі 1675 і 1678 р. Руський і польський переклади затратились. Не маючи під рукою латинських видань Занда анї иньших польських антітрінїтаріїв, де знаходить ся його текст, я подаю його перекладом після російського перекладу Малишевського, поміщеного в цитованій книжцї (стор. 1—6).

[1]) Иванъ Малышевскій, Подложное письмо Половца Ивана Смеры къ Великому князю Владиміру. Кіевъ, 1876, стор. 82—84.

„Наймогутнійший царю Володимире, славутний герою, найдорожший мій пане, дідичний володарю славянських країв, населених по збудованю вавилонської вежі народами з Афетового племени. Бог живий, всемогучий і єдиномудрий нехай веде тебе як сам знає на многі літа і хоронить тебе в силї, власти і славі!

„Тепер повідомляю тебе, царю, що я ненастанно і глубоко оплакую те, що ти вислав мене в грецькі краї задля розвідуваня віри і обичаїв, і розлучив мене з собою, дорогий царю, і з Руською землею. В тій моїй подорожі я дуже часто був на краю загибели. І тепер я не маю вже способу вернути до твойого краю. Донесу твоїй величности докладно про се все.

„З великим трудом перейшов я безлюдні гори в Панонії і потім Панонію. З великими прикростями переправив ся через Дунай. Потім пройшов я Сербію, Болгарію, Мезию, також велике і преславне цісарство грецьке з його пятьма царствами, був у Антіохії, а потім у Єрусалимі. Із Єрусалиму я прийшов сюди до Александрії. Тут я всюди побачив божницї побудовані роскішно, і людей обичаями подібних до аспидів і василисків. Та бачив я також немало молитовних домів християнських, де нема ніяких ідолів, а тілько столи і лавки. Люди, що до них належать ті доми — богослови (себто такі, що говорять про Бога); вони чесні, над усе люблять спокій і тишину; се достоту немов ангели божі. Кождого дня вони, по божому наказу, сходять ся для науки; на молитви сходять ся перед сходом, а потім по заході сонця, иноді також о третій і десятій годині дня. Тут усї люди всюди називають їх народом сьвятим, божим і новим Ізраїлем. Їх науки держать ся тут також деякі царі зі своїми вченими, і сам я часто відвідую їх, бажаючи повчити ся. Я вже й відроджений у них водою і духом во імя Отца, Бога Всемогучого, і Сина Його Ісуса Христа і Сьвятого Духа, що походить від того-ж Бога.

„Посилаю тобі при сьому, царю, і книгу їх прозвану Євангелием, з наукою апостолів: прийми її. І нехай буде відомо твоїй величности ще й ось що: бачив я в державі цїсаря, що тим чесним і добродійним людям роблять ся великі кривди, бо тутешні Греки хитрі на словах, гордовиті, брехню вміють видавати за річ справедливу, наслїдуючи в тім деякі науки і інституциї Римлян[1]) і силкуючись своїми хитрощами затягти

[1]) Очевидний натяк на Єзуітів.

простих людей у свої синагоги і церкви[1]). Люди, про яких говорю, навчають, що Бог одинокий Всемогучий, що Ісус Назарянин — єдинородний Син божий, дійством того-ж Сьвятого Духа, згідно з давнїми обіцянками про него по певнім часї зачатий в чистій Діві Марії, що була з племени Давидового, і роджений від неї. Престол його трівати ме віки вічні, бо він по правдї називаєть ся Сином Божим, Спасителем, Богом сильним, Вітцем будущого віку; надто він настановлений Богом Ізраїля як царь і судия над усім сьвітом, про що все я напевно дізнав ся вже давно від свойого вчителя.

„Та ось Греки, покинувши науку всемогучого Бога і правдиве, в ній самій уміщене її витолкуванє, Греки, а власне цісарь і патріарх зі свїм сенатом наказують називати себе новим Ізраїлем, наказують се й тим бідним братам, а що самі вони сильні, то приневолюють їх служити собі і платити данину. Крім того вони забороняють їм мати жінок і користувати ся засобами для виживленя по своїй волї, з божим благословенством; забороняють їм також свобідні штуки і оружє, хоча се певне, що християне з честю можуть мати все те, не вживаючи однак без крайньої потреби, а тілько охоронюючи себе від зависти инших і від внутрішньої ворожнечі. Тимчасом Греки задержують усе се в своїй власти, забороняючи мати те саме иншим, щоб держати великий народ у себе в неволї. В кінцї наказують, щоб по їх смерти шановано їх портрети, дають їм назви від своїх імен зі знаком домів[2]), щоб таким способом споминали і величали їх на вічні часи. Вони наказують, щоб до згаданих домів їх люде збирали ся на молитви з кадилом, сьвічками і ріжнородними їдальними жертвами, називаючи все се поминками, і такі поминки справляють при празничних днях і обгородили їх привілеями на віки.

„Та я знаю, що остатнє поколїнє сьвітло увільнить себе від усього сього, коли зміркує, що в тих силою збудованих церквах наперекір волї Всемогучого Бога люде занадто опоганюють себе обжирством. Бо ті, що збирають ся в тих церквах, по службі перед ідолами тупотять ногами, плещуть руками, видають ріжноголосні співи на подобу музики і поводять ся без сорома до такої міри, що не можна про се нї говорити, нї писати.

---

[1]) Тут нотує Занд: „В тім місцї не стає кількох слів, яких не можна було прочитати в польськім екземплярі“.

[2]) Тут щось неясне. *Прим. Занда.*

А в згадані празничні днї свої вони одних обдаровують своїми милостями, немов за їх заслуги, а иньших по таких празниках карають як злочинців. От тим то деякі християне збирають ся в потаємних місцях, у гробах, у горах, у лїсах і в пропастях землї, говорячи, що тїкають від нечестивого рабства, при чім і пророкують: „Погинуть горді Греки в вічнім огнї, та й ті, що приняли їх обичаї, такі-ж безчесні, безславні, брехуни, гідні обридженя". Говорено менї, царю, пане мій, що й ти і рід твій будете також такими, та й про нинїшнїх людей сего гурту вони говорять, що очи і серця їх заслїплені. От тим то остатнє поколїнє тих людей осудить їх і назве їх псами, винахідниками байок, відступниками від Бога, заблуканими від правди. Але й ті самі, що будуть осуджувати їх, не втечуть від многих небезпек задля ганебної незгідливости і нечестивих своїх гордощів. Лиш деякі з них, сумирні серцем, за покликом Всемогучого Бога, задля Його Сина, дійством Сьвятого Духа розслїдять усї писаня закона собі на спасенє. Починаючи від початку сьвіта я слїдив за навчанєм віри і дошукував ся, чи буде добре тим твердим людям, що хоронять заповіти премудрости при богатих Греках і одноправних з ними поколїнях инших людей. Я зрозумів, що не в довгім часї ті остатнї (себто Греки і їх прихильники) побачуть цїлу ганьбу над собою і свою загибіль. Їх ідоли зроблять ся поговіркою у чужих народів, бо вони не остоять ся против гніву живого Бога, бувши глухі й нїмі. Надто деякі з християн і з жидівського племени говорили, та й сам я дізнав ся з деяких писань, що остатнє славянське поколїнє злучить ся з великою ревністю для похвали і визнаваня Єдиного Бога Ізраілевого, Творця видимих і невидимих річий; він увільнить свій вірний народ від його гріхів послухом Сина, дійством Сьвятого Духа. З ним і остатнїй юдейський рід пізнає разом з иньшими народами науку Христа, Єдинородного Сина його, і хвалячи та благословлячи його доступить спасеня, бо піддасть ся волї свого Бога. Тодї то й вибранцї зможуть доступити всякої чести й могутности за свою науку і спосіб житя, як се показуєть ся в найстарших писанях. Отож, царю, ти не повинен приймати обичаїв віри грецької[1]). А коли ти приймеш її, то я нїколи не верну ся до тебе, але тут засну смертю і ждати му суду Сина Божого.

---

[1]) Занд додає тут: „В екземплярі Будзїньского було додано: і римської".

„Писав я се зелїзними буквами, вирізавши на дванацятьох мідяних табличках, у египетській Александрії 5587 р. фараона, 1779 р. панованя славного Олександра, пятого року першого індикта, місяця 7, ід 14. Се тобі вірно виявляє лїкарь і ретор твій Іванець Смер Половлянин“[1].

Що сей лист не має в собі нїчого автентичного, про се не може бути суперечки. Вже Карамзїн згадавши про него, доказав що се дуже недотепний фальсіфікат[2], а в друку боронив його автентичности з завзятєм гідним лїпшої справи мабуть тілько один польський історик Сярчиньский (див. Оссол. рукоп. 496 і 510). Присьвятивши сему листови специяльну студию на широкім тлї істориї реформациї в Польщі в XVI в проф. Малишевский дійшов до погляду, що сей лист — памятка антітрінїтаріянської, або як у Польщі називали, аріянської секти на Руси і що той руський диякон Андрій Колодинський із Вітебска, що нїби то віднайшов і переклав сей лист, був його автором. Проф. Малишевский потратив богато праці, щоб дійти деяких близших звісток про того Андрія, але те, що він подає яко його „біоґрафію“, в значній части складає ся з припущень і комбінаций, яким бракує документального потверджения. Відсилаючи цікавих до моноґрафії Малишевского, ми роздивимось сам текст листу в звязку з леґендою про Попа Івана, і з реляциєю про него Бєльского і зі згаданою висше пригодою Лїзманїнї, на яку не звернув уваги Малишевский при розборі листу, хоч і навів саме оповіданє.

Отже, здаєть ся, не треба великої бистроти, щоб побачити, що епічна — так сказати — основа листу Половця Смери, се докладний переказ того, що оповідаєть ся про Лїзманїнї. Смера — лїкарь і ретор руського князя; Лїзманїнї був сповідник і секретарь польського короля. Смера післаний за границю розвідувати віри; Лїзманїнї післаний за границю роздивитись орґанїзацию ріжних церков і зібрати материял для прояснення суперечних питань церковної доґматики та адмінїстрациї. Смера відбуває подорож з великим трудом і небезпеками; Лїзманїнї був увязнений у Медіоланї. Смера доходить до поглядів зовсїм незгідних з інтенциями, в яких був висланий; Лїзманїнї доходить до розриву з католицизмом. Смера рішає ся лишити ся

[1]) Занд дописав при кінцї: „У инших читає ся; Іван Смера Половець, що на одно виходить“.

[2]) Н. Карамзинъ, Исторія Государства Россійскаго, т. I, ст. 447.

в далекій чужині; Лїзманїнї також лишає ся в Женеві і тілько по кількох лїтах вертає назад до Польщі. Смера пише з чужини лист до князя, в якому толкуєть ся і вияснює свої досьвіди та своє поступуванє; Лїзманїнї також написав лист в такім дусї до польського короля. Як бачимо, схема та самісїнька аж до дрібних деталїв. Сей звязок був уже ясний Любенецкому, коли він оповівши про намір короля — вислати Лїзманїнї за границю для розвіданя церковних справ, зараз додає: „Simile exemplum reperimus in scriniis annalium Russiae (quorum tamen potiorą iniquitas temporis nobis invidit) de Volodimiro praepotenti Kiioviae regulo“ — і тут оповідає про місию Смери і про лист написаний ним із Александрії до Володимира, і ще раз підносить анальоґію обох фактів кінчачи: „ita enim et Lismaninus regi per literas postea totum negotium exposuit. (St, Lubieniecius. Historia reformationis Polonicae, Freistadii, 1675, стор. 41, 42). А коли ще зауважимо, що першим жерелом, із якого вийшли всї звістки про сей лист і його текст, був Будзіньский, той сам, що був секретарем Лїзманїнї в його подорожи на захід, то дійдемо до погляду, що самому Будзїньському треба приписати участь у написаню сего фальсифікату — коли не виключну, то в усякім разї дуже велику. Розумієть ся, що оповіданє про знахідку мідяних табличок з зелїзними буквами в Лаврові при гробі князя Льва треба признати зовсїм фантастичним, але я пішов би ще далї і признав би фантастичним також твердженє про істнованє русько-народного тексту сего листу. Вихідною точкою мусить бути для нас факт істнованя польського тексту; сей польський текст ходив у копіях з рук до рук; Занд подає варіянти з двох копій, із яких одна була в рукописній історії польського протестанства, написаній тим самим Будзїньским, а друга знаходила ся у иньшого протестанта, Якова Риновецкого Трембецкого і від него дістала ся аріянинови Андрієви Вишоватому, якого син Бенедикт Вишоватий зладив латинський переклад листу, надрукований Зандом (див. Малышевскій op. cit. 8—9). Значить, факт істнованя і розширеня польського тексту листу не підлягає сумнїнови; про істнованє руського перекладу маємо тілько одну неясну згадку у Занда, та надто facsimile одного рядка буцїм то оріґіналу, але се facsimile — то ряд знаків подібних до грецьких букв, та тілько з них не можна зложити анї одного слова (Малышевскій, op. cit. 9).

Придивляючи ся далї текстови листу ми бачимо, що в нїм не тілько нема виразної антітрінїтаріяньскої цїхи, але навпаки, кілька разів, з натиском і без властивої потреби підносить ся божество Ісуса і Сьвятого Духа, наперекір основній доґмі антітрінїтаріїв, які відкидали дві особи божі крім Бога Отця. Правда, єсть у листї псевдо-Половця відгуки деяких специяльно-антітрінїтарських справ. І так уступ про те, що Греки заборонять ідеальним „братам“ носити оруже, „хоча певне то, що християне з честю можуть мати його“ — се відгук суперечки, яка в гуртї польських антітрінїтаріїв ішла „de usu magistratus et armorum“ (Малышевскій, op. cit. 25), і відповідь, яку в тій справі дає автор листу, характеризує становище секти „полужидовствующих“, до якої належали Будний, Будзїньский, Кровіцкий і и. Взагалї змальоване тих тихих християн-богословів, яких знайшов нїби то Смера в Єгиптї в околицї Александрії і по иньших місцях (не означених близше) зроблене з очевидною інтенциєю представити „чисту віру“ протестантів і відтїнити між ними ще чистїйшу віру „немногих, сумирних серцем“, себто антітрінїтаріїв. Що головна доґма антітрінїтарська в листї не тілько не висловлена, але навпаки, старанно закрита; що не згадано про сьвятковане суботи антітрінїтаріями, специяльно сектою Будного і Будзїньского, на се можливі два поясненя: або ті різкости заслонено навмисно, задля улекшеня пропаґанди серед руського люду, або-ж лист Смери скомпонований був у такім часї, коли ті крайнї доґми ще не були розвили ся.

Що до часу, коли був написаний лист Смери, проф. Малишевский зупиняє ся на датї поданій Будзїньским. З огляду, мовляв, що Будзїньский бачив ся з дияконом Андрієм у Скшиннї 1567 р. і тут же одержав від него польський переклад листу, треба приняти, що й сам лист був написаний власне в тім-же 1567 роцї (Малышевскій, op. cit. 87). Але коли ми подивимо ся більше скептично на оповідане Будзїньского про Андрія і про віднайдене ним мідяних табличок з листом Половця; коли держатись будемо тих фактів, що первісний текст листу зробив ся звісним на польській мові і вийшов від Будзїньского, що лист у своїх сектярських деталях відповідає найлїпше власне його поглядам, що основою його послужили події з Лїзманїнї, найлїпше і найдетальнїйше звісні Будзїньскому яко його бувшому секретареви, що в датованю листу (загалом баламутнім) обік грецького індикта покладено латинські іди, про які ледви чи знав би що ех-православний диякон Андрій, від якого навпаки

можна-б було надїятись вірнїйшої дати по православному численю, то думка про присудженє авторства сего листу Будзїньскому набере богато правдоподібности. А в такім разї сам змічт листу, порівняний з історичними фактами, вияснить деякі сумнїви, яких инакше годї вияснити. В листї Смера лишаєть ся в Єгиптї і заповідає Володимирови, що коли він прийме віру Греків, то він, Смера, нїколи не вернеть ся до него. Така самісїнька була ситуация Лїзманїнї в часї, коли він писав свій лист до короля, і ще якийсь час потім, значить, у роках 1554—1555; в р. 1556 Лїзманїнї таки вернув до Польщі, отже ситуация змінила ся.

І тут само собою являєть ся припущенє, що автором листу Смери міг бути сам Будзїньский, чоловік загалом охочий до писаня і з немалою книжною осьвітою. Факт переходу Лїзманїнї на протестантизм і його женячка, яку Будзїньский навіть відраджував свойому принципалови, мусїли зробити на нього велике вражінє. Щож простїйшого від припущеня, що він узяв ся описати сей факт в алеґоричній формі і перекувати його на релїґійно-полїтичний памфлєт для ширеня протестантської пропаґанди? Памфлєт, написаний під сьвіжим вражінєм фактів, отже в р. 1554 або 1555, не міг мати ще виразної антітрінїтарської закраски, бо сам Будзїньский був тодї ще більше кальвінїстом, ніж антітрінїтарієм. Анальоґічний до місиї Лїзманїнї факт місий висиланих руським князем Володимиром міг бути йому звісний і з польських істориків з першої половини XVI в. (Меховіти, Деция, Ваповского і иньших, що опирали ся на Длуґошу). Метою листу не мусїла бути полєміка специяльно з Греками, як силкує ся доказати Малишевский; Греки змальовані в листї Смери, далеко більше пригадують гордих Латинян, ніж дїйсних Греків XVI в. Тілько пізнїйше, під впливом сварок у таборі самих протестантів і специяльно антітрінїтаріїв, могли бути вставлені натяки на незгідливість і гордощі навіть тих „ангелів земних“. Що автор листу мав на оці не дїйсних Греків, а латинян, се видно з тих докорів, які він робить їм. І так він закидає буцїм то Грекам, що вони забороняють женити ся побожним братам — очевидно натяк на целїбат монахів; закидає їм, що об'їдають ся і впивають ся в церквах — очевидний натяк на житє в манастирях; закидає шанованє памяти покійників мавзолеями, богатими приносами та віковічними фундациями, ріжноголосний спів подібний до музики, процесиї і кляканя перед образами (тупотанє ногами), завішуванє портретів покійників у церквах разом з їх назвами і гербами (знаками домів)

одним словом, хиби, яких далеко більше було в латинській церкві, ніж у православній. При тім же ті Греки в листї не тільки хитрі, підступні і брехливі, але до того ще й горді і богаті; у них є цїсарь і сенат, чого про Греків XVI в. годї було сказати.

Та хто-б там був собі автором листу, для нас цїкаве ще одно питанє: яка асоцияция ідей попхнула його вести свого Половця аж до Александрії і там шукати праведних християн, які, мовляв, і там не легко доступні, бо збирають „ся по таємних місцях, у гробах, у горах, у лїсах і в пропастях землї“, значить, не в самій Александрії. Анї руська лїтописна традиция, анї дійсні факти подорожі Лїзманїні не давали підстави до такої льокалїзациї. Правда, Малишевский цитує хронїку Стрийковского, де говорить ся, що Володимир „посилав одних послів до Болгарії, других до Риму, иньших до Нїмцїв, ще иньших до Африки, Єгипту і Скитії“ (Малышевскій op. cit. 95), але хронїка Стрийковского вийшла значно пізнїйше по 1567 р., бо аж 1582 р., отже коли хто від кого, то хиба Стрийковский із листу Смери міг узяти звістку про Володимирового посла в Єгиптї. Менї здаєть ся, що не помилю ся, коли скажу, що в сторону Єгипту попхнула фантазию автора листу леґенда про Попа Івана, специяльно та її пізна верзия, якої відгук знаходимо у Бєльского. Не забуваймо, що й Бєльский був протестант і правдоподібно знав ся з Будзїньским. Його хронїка показує, що круг понять витворених леґендою про Попа Івана, був популярний серед польських протестантів, тим більше, коли реляциї про Абісинїю давали підставу вважати сей далекий і відлюдний край заселеним людьми дуже близькими в вірі і обрядах до протестантів. Вони жиють у спокою і люблять спокій так як ідеальні християне Смери; у них нема манастирів, бо монахи тільки тим монахи, що не женять ся, але зрештою мусять робити на хлїб; у них духовні не збирають маєтків, не дістають приносів, як у Смерових Греків; у них нема надмірного почитаня мерцїв анї відправ за них анї фундаций за їх душі, нема віри в чистилище, нема деяких тайн; вони сьвяткують суботу, так як „жидовствующа“ аріянська секта — щож натуральнїйшого як велїти руському послови там власне знайти мету своєї мандрівки? Правда, Половець не описує докладно місцевости, де він знайшов тих християн, але додаток, що сеї віри держать ся вже й деякі царі і їх учені, суперечить дальшому описови переслїдувань, які терплять ті ідеальні християне, і доказує,

що пишучи ті слова автор мав на думці або Німеччину, або країну Попа Івана, що панує сумирно над християнами і поганами, хоч сам держить ся чистої віри. Не забуваймо, що й леґендовий Піп Іван малює свій край не тілько як країну чудес, але також як житло людей етично дуже високо розвинених, людей, що не крадуть, не розбивають і не брешуть.

VI.

Ми пройшли, слідячи за складовими частями і розвоєм леґенди про Попа Івана і його Индийське царство, широкі простори і довгі віки. Ми бачили, як головні складові части леґенди витворювали ся, а властиво громадили ся у Греків довгі віки перед Христом, як часть їх зіллявши ся в повісти про житє і діла Олександра Великого разом з тою повістю пішла гуляти по широкім сьвіті, заспокоюючи цікавість ріжними дивовижами, та обік того в епізоді з брагманами і нагомудрцями подаючи зразки оріґінальної, аскетичної етики. Ми бачили далі, як перша виразна форма леґенди про Попа Івана виросла з болючих очікувань і надій в часі хрестових походів, як та лїґенда віджвала при кождім ударі, що йшов зі сходу на захід, а потім була одною з пружин, що гнали людей із заходу на схід у епоху великих подорожей і відкрить. В кінці ми бачили слабенький, що правда, але все таки виразний її відгук у протестантських поглядах на праведних християн на далекому сході. Нам лишаєть ся ще роздивити ту письменну памятку, яку дає нам карпаторуське письменство до сеї теми.

Та поперед усего ми пригадаємо ще раз ті випадки, коли наша леґенда в своїм історичнім розвою доторкалась нашої Карпаторуської терріторії. Пригадаємо, що по думці Веселовского в Галичі повстала найстарша руська перерібка византийської повісти чи пісні про Дюка Степановича; що разом з Александрією сербської редакциї тут популярні були й ті виривки славянської повісти про чудеса Індиї, які втягнені в її текст; що знайомість сеї леґенди доходила до нас і від Поляків: у Болехові писав свою копію кс. Убиш, у Фульштинї складав свої „Nowe Ateny“ кс. Хмельовский; протестантська пропаґанда, що могла послугувати ся відгуками сеї леґенди, також не лишила ся без деякого, хоч і не дуже великого впливу. Сліди того впливу можна бачити приміром у тім, що один із трьох

верхів Чорногори і доси називає ся Піп Іван.; нинїшнї Гуцули пояснюють сю назву в дусї пізної опришківської традициї (гуцульські оповіданя про се зібрані д. В. Шухевичем див. його „Гуцульщина“ т. III), але дуже можливо, що вона має якийсь звязок із Попом Іваном нашої леґенди. А на другім кінцї Карпатського ланцюха, на Спішу ми знаходимо писану памятку — оповіданє про віднайденє Тибету, що являєть ся остатнїм огнивом сего леґендового ланцюха. Се оповіданє пізне, зложене в XVIII, а найдалї в XVII в., та про те воно цїнне для нас як відгук прастарих загально-европейських мельодий, як остатнїй виприск великої духової течії, та при тім як проба аклїматизованя сього чужого добра на нашім ґрунтї.

Оповіданє, про яке тут мова, містить ся в рукописї, який 1899 року привіз д. Гнатюк із села Лїтманової на Спішу в північній Угорщинї. Подавши опис сього рукопису (Лїтм. Б.) в додатку VII, стор. 64—66 до моєї розвідки про карпаторуське письменство я подаю з нього в повнї статю про віднайденє Тибету і попробую потім на основі сказаного доси вияснити її походженє й характер.

Ѡ Тибетѣ или ѡ новознайденом свѣтѣ въ Азїи, западней части свѣта.

Єденъ стобливый законникъ з ма[на]стыра палестинско[го] именемъ Ан'тонїй, послюбив'ши житїе свое Гдѹ Бгѹ своемѹ, пѹстил сѧ въ дикїи и непроходный пѹстынѣ в западнѹю странѹ. и многїи пѹстынѣ ѡбходѧчи зашолъ межи такїи лѣсы и скалы, которыхъ ѿ начала свѣта око чл҃вчее видѣти ни нога дойти не могла. и такъ ходѧчи не моглъ юж назад вернѹти сѧ, але преходѧчи высокїи скалы, глѹбоко снѣгомъ ѡкрытые, и не могѹчи з нихъ сходити, копачи до снѣгѹ запинаючи на брюсѣ ꙗко нѣѧкїй гадъ спѹщал сѧ в долини. и такъ през полъ дрѹга мцѧ трѹждаючи сѧ, з' острѹганными до крве рѹками и ногами на ѡныхъ скалахъ, пришолъ ко инымъ також высоты горамъ и скаламъ, але юж тыи ѡбфитѡстю бл҃говонныхъ древъ и овоцами згодными до покармѹ чл҃вчого проквитали, где не потреба юж было ни покармовъ, ни напоевъ во прагненю старати сѧ, бо ѿ самыхъ запахѡвъ з розмаитых' и пожиточных овоцов моглъ бы и скилки днїй без' покармѹ и без напою жыти. и там юж подобно собѣ глѧдаючи мѣсцѧ ко жытїю пѹстелничомѹ, вышол на ед'нѹ барзо высокѹю скалѹ и розъсмотрѧючи на всѣ стороны ѹзрѣлъ на далекой и розкошной долинѣ великое барзо мѣсто

и хотачи знати, што то ѥстъ, и ишолъ ко немоу. а ниж там дошелъ, спол'нило сѧ дроугоє полдроуга мцѧ, и всего пꙋдшествїѧ [sic!] ѥго три мцѧ. и приходачи къ мѣстꙋ виделъ, же ѥстъ барзо великоє и богатоє, люде в немъ пекнїи и оурodливїи а покорьни, каждый ѥмꙋ кланѧет' сѧ и дивꙋют сѧ, што такїй за члвкъ, бо ѿ начала свѣта не видали и не слыхали, иж бы былъ где на свѣтѣ иный члвчїй нарѡд, але такъ вѣрили и розꙋмѣли, же толко свѣта ѥ и людей, што оу нихъ, бо ѡни ни ѿкале нѣякогѡ приходꙋ ко своемꙋ цртвꙋ не мѣли, ни воєвалъ на нихъ никто ни ѡни ни на кого. ктомꙋ же в'шелѧкихъ богатствъ, злата, сребра, шатъ роз'майтыхъ, стадъ велблюжых', волѡвъ, ѡвецъ и иныхъ скотовъ пожыт'ковыхъ и роботных' доволно, виноградѡв и овоцїй розмайтыхъ всѣ долины наполнены, толко же писма нѣякогѡ не оумѣли, през што памѧт' ꙗкого ли бытїѧ не могла в них дол'го тр'вати. ѥднак' же ѡ Хртѣ мало прроцт'ва мѣли: же зшедши з нба жылъ на земли и наоучалъ людїй на добрїи оучин'ки и кртилъ ихъ въ имѧ ѿца и сна и стого Дха, и оставивши намѣстниковъ дванадесѧт, не з'наючи жадного писма самъ зновꙋ вознеслъ сѧ на нбѡ и там живетъ ꙗко Бгъ. ѡ чемъ презъ долгїи часы жыючи межы ѡными людми прпдбный той законникъ Ан'тонїй не моглъ ихъ ни ѡ што пытати ни ѿповѣдати имъ на ихъ пытанїѧ, покаль мовѣ ꙗзыка ихъ не приспособил сѧ. єднакъ же пошанована ѿ всѣхъ малъ великоє и доволноє выхованѧ. по немалыхъ потомъ часѣхъ навыкнꙋвши мовѣ ихъ ѡповѣдалъ имъ артикꙋлы вѣры хртїѧнской, ꙗко Бгъ въ трехъ особахъ ѥстъ на нбѣ и на зем'ли хвалимый, ꙗко през Сна своего Іс Хрта подалъ избавленїє родꙋ члвчкомꙋ, ꙗко през Дха стогѡ просвѣтилъ вѣрныхъ и наоучылъ безкнижныѧ аптлы всѧкихъ ꙗзыковъ и писменыхъ розꙋмовъ, — и иныѧ таємницѣ бжкѡи ѡповѣдалъ имъ. И тыи ѥго наоуки слышачи велми ѥго вси возлюбили, и ѡповидѣли ѡ нем црви своемꙋ. той зоветъ сѧ Іѡанъ пꙋпъ, который з великою радостїю послалъ по негѡ царскꙋю свою колесницꙋ, и самъ къ противъ ѥмꙋ вышедши з великою повагою и оушановенїем впровадилъ до цар'ской своей полаты и просил ѥго, абы доклѧ самъ схочетъ жылъ с' нимъ. и казалъ его звати чловекомъ старого свѣта и проповѣдникомъ вѣры правдиваго Бга, и всѣ оуставы наоуки казалъ панѡм раднымъ до книгъ вписати. бо жыючомꙋ тамъ прпдбномꙋ Ан'тонїю презъ двѣ лѣтѣ многїи люде не толко молодїи, но и подошлїи писма наоучили сѧ, наветъ и ѥпкпи, которыхъ в томъ мѣстѣ было кд., вси писма стогѡ оучити сѧ дѣтемъ своимъ

казали, и҃ ѿ того часꙋ тамъ е҆п҃кпи письменный настали и҃ цр҃ве́ тоє мѣсто и҃ли цр҃тво зовет сѧ Тїветъ, а же недавныхъ вѣкѡвъ е҆ст знайденѡє и҃ свѣтꙋ ѡ҆бѧ҆вленноє, прето и҃менꙋетъ сѧ нѡвый свѣтъ. долготою е҆стъ мі҃ль кд҃., кралевъ въ немъ живе дк҃, [sic зам. кд҃.] и҃ каждый свою власть мае҃т над людми; е҆п҃кповъ е҆ст кд҃., тыи҃ вси до стола цр҃кого сѣдаютъ, ходѧт в шатахъ до самой семлѣ, а поѧ҆съ ѧ҆ко ѡ҆рар на правомъ рамени носѧтъ, и҃ мовѧтъ, же такъ Хс҃ жыю҆чи на земли ходилъ. Просецїи҃ [sic !] по полѧхъ ѡ҆коло мѣста чынѧтъ в каждый новый четверъ, и҃ крижы ставѧтъ по межах, и҃ заклинаю҆тъ злыхъ дꙋхѡв, которыхъ там' многѡ ~~жыветъ~~ барзо и҃ пакости великїи҃ и҃ напасти людемъ чынѧтъ. дѣтемъ при крещенїи ѧ҆ко найбрытшїи и҃мена даютъ, и҃менꙋютъ и҃хъ гадами, оу҆жами, ѧ҆щꙋрками, глистами, жабами, мышами и҃ и҃ными мерзотами, а тѡ длѧ того, ижъ мовѧтъ: на красноє и҃мено чл҃вче злыи҃ дꙋхове велми настꙋпꙋютъ, а на шпетноє҃ не творѧт' сѧ. Зима в томъ о҆рсаѓꙋ барзѡ долгѡ бываетъ, же часом и҃ през девѧть мѣсѧцев' тырваетъ; длѧ того много паши длѧ статковъ нараблѧютъ, и҃ длѧ себе мѧса в бочки набивают и҃ солѧтъ, бѡ постꙋ н҃иколи не маютъ, а в мѣстѡ нд҃ли сꙋббѡ҆ты свѧтѧтъ. е҆днак' же вшелѧкїи҃ пожытки, вина, збожа, о҆воци ѡ҆бфито и҃мъ родѧт' сѧ, и҃ николи драго жаднаѧ рѣчъ не бывае҃тъ. воды маютъ з кирниц барзо здоровыи҃, але рѣки ани потока текꙋчого не знаютъ. вѣтровъ великихъ ни градꙋ ни громовъ ни҃ дождовъ пролꙋйныхъ н҃иколи не бываетъ, але снѣги на нѣкоторыхъ мѣсцѧхъ н҃игда не гинꙋтъ, и҃ сꙋт такїи скалы по горах, же хот' бы и҃ найболшїи снѣгъ падалъ, то сѧ на нихъ заразъ стопитъ. и҃ в тых' горахъ крꙋшковъ златыхъ и҃ срѣбных' барзо многѡ, претѡ тамъ и҃ злата [sic !] не оу҆ великой цѣнѣ е҆стъ, бѡ е҆го никто нигде не выпровадилъ. о҆рꙋжїѧ ни҃ ѧ҆кого люде не знаютъ, и҃ не толко бити сѧ, а҆ле и҃ вадити сѧ не оу҆мѣютъ, и҃ кто бы на кого и҃мено Бж҃їо взывалъ въ звадѣ, рокъ бꙋдетъ оу҆ вѧзѣнию сѣдѣти; а кто бы дїѧволомъ проклиналъ, долъ выкопавши всадѧт е҆го звѧзанного и҃ каменїемъ примечꙋтъ. и҃ на вшидко естъ справедливость прꙋдкаѧ.

Такъ пребывши тамъ Ѧ҆н'тонїй и҃ наоу҆чивши цр҃ѧ и҃ люди вѣры и҃ писма ст҃ого и҃ всѣми ар'тикꙋлами хр҃тїѧнскими оу҆твердивши, и҃ цр҃кѡвъ Преѡ҆браженїѧ зфꙋн'довавши, и҃ по двохъ лѣтехъ пожегнавши всѣхъ з великим жалемъ, взѧвши Бг҃а на помощъ пꙋстил сѧ до Палестыны, з которымъ выправилъ цр҃ь дванадесѧтъ мꙋжїи҃ статочныхъ и҃ подарꙋнки до палестинского манастырѧ, и҃жъ е҆стъ при гробѣ Пре҃стыѧ Д҃вы Бц҃и, послалъ ві҃.

гривенъ злата, ѡ҃собливе самогѡ Ѧн'тонїѧ достойно оу҃дарoвавшй. и҃ той щасливе хоть з великимъ трȣдомъ вернȣвши сѧ до Палестины, Ѿпочинȣвши ѡ҃ныимъ мȣжемъ, зновȣ с' бл҃венїемъ стар'шихъ выправилъ с ними двѡх ст҃ѡбливыхъ законниковъ длѧ болшегѡ оу҃множенѧ вѣры хр҃тїѧнской. и҃ так оу҃вѣдан'ный є҃стъ Тыбетъ, црт҃во пȣпа Іѡ҃ана и҃ названный є҃стъ новый свѣтъ в' славȣ бѡжїю. Ѧминь.

Сей текст являєть ся компіляциєю найріжнїйших елементів, та при тім з місцевим угроруським кольоритом. Сей місцевий кольорит видно не тільки в мові, але головно в тій особливій увазї, яку звертає автор на житє гірняків, на довгу зиму в горах, на місця покриті вічним снїгом, на потребу робленя великих запасів паші і живности на остру і довгу гірську зиму. Що наш текст — проба компіляциї зроблена в західно-карпатських горах чоловіком мало осьвіченим, се показує його баламутна ґеоґрафія, якої він певно не взяв із жадного писаного анї друкованого жерела. Найправдоподібнїйшим буде припущенє, що наш Карпаторус написав своє оповіданє, полапавши з наслуху ріжні відомости і силкував ся сточити з них якийсь одноцїльний образ.

Щож то були за відомости і з яких жерел походили вони?

Назва Попа Івана, вплетена в се оповідає, і деякі деталї велять нам догадувати ся, що автор таким чи иньшим способом був обзнайомлений з леґендою про Попа Івана. І то — додаймо зараз — не з тою її пізною версиєю, яку знаходимо у Бєльского, а з давнїм листом Івана Пресвитера, царя індийського. Тибет, у якім панує „Пуп Іван“ нашого тексту, лежить „на захід від Єрусалима“. Та що у нашого автора й уся Азия називає ся західною частиною сьвіта, то можемо сказати на певно, що в жерелї, з якого він черпав своє оповіданє, говорило ся про східний напрям. До Тибету від Єрусалима три місяцї ходу через пустинї і страшні, безлюдні гори. І в повісти про Варлаама Індия віддїлена від Сенаару (Мезопотамії) великою пустинею, через яку треба йти кілька тижнів. Лист Івана Пресвитера нагадує дати про топоґрафію Тибету, хоч цифри в нашім текстї инші. Та тут і там країна Попа Івана роздїлена на васальнї королївства — там їх 72, а тут лиш третя часть того. Інтересна згадка про 24 епископів, що всї засїдають до стола з королем; анальоґічний деталь бачимо і в руськім „Сказанію о царствѣ Индѣйскомъ“. Із чудес індийского краю, якими заповнений лист Попа Івана, тут лишили ся ледво маленькі, не-

виразні сліди. Карпаторуський автор занадто сильно вірить у істнованє всякої „погани“, щоб відважив ся детально описувати її; всї ті дивовижі і прочвари, се для него витвори, втїленя злого духа, і він вдоволяєть ся сумаричною згадкою, що там „злыхъ духовъ много жыветъ барзо и пакости великіи и напасти людемъ чинятъ“. І знов чисто місцевий рис — говорить ся про процесиї, які обходять по полях кождого року в новий четвер, себто в четвер по Зелених сьвятах — один із найбільше поетичних і улюблених обрядів у наших підгірян та гірняків, і про звичай — ставити хрести по межах, звичай також дуже розширений на карпаторуській теріторії.

Є ще один, цїкаво перероблений відгук листу Пресвитера Івана в нашім текстї. Ми бачили там запевненє індийського володаря, що в його царстві нема нї злодіїв, нї розбійників, нї завидливих. Карпаторуський текст модіфікує се твердженє відповідно до специяльних етичних поглядів, вироблених у нас проповідю в родї тої, якої зразки маємо в збірцї Степана Теслевцьового та популярних учительних євангелиях. В царстві Попа Івана панує „справедливость прудкая“, але найтяжші провини, про які згадує автор, се взиванє імени Божого на дармо і проклятє іменем диявола. Не даром наші старі „Ізмараґди“ та „Марґарити“ так завзято виступали против „лихословія“, „скверныхъ словесъ“, не даром популярна проповідь усю етику ставила на дуалїстичнім становищі боротьби між Богом і чортом.

Богацтво золота і срібла в краю Попа Івана не дуже імпонує авторови нашого оповіданя. Він не описує анї палат, анї золотих й срібних стовпів, анї дорогого каміня. Його далеко більше обходять деталї хлїборобського житя в тїй далекій країнї: богацтво збіжа, вина, садовини, доброї води і паші, а також брак вітрів, громів, граду і повеней, тих поконвічних ворогів убогого гірняка хлїбороба та пастуха. Се дає нам підставу твердити, що автором сего оповіданя був чоловік близький до народа, селянин, правдоподібно сїльський духовний старої дати, або який бувалий дяк.

Та є в тім оповіданю дещо таке, що нагадує нам протестантські впливи. Згадка про те, що люде в царстві Попа Івана „не толко бити ся, але и вадити ся не умѣютъ“, нагадує тих тихих і сумирних ідеальних християн у листї Половця Смери. Згадка про те, що тамошнї епископи „ходят в шатахъ до самои землѣ, а поясъ яко орар на правомъ рамени носятъ“, се немов опис одного малюнка вставленого в виданє Хронїки

Бельского, де так змальовані абісинські духовні. На Бельского вказує згадка про те, що піддані Попа Івана сьвяткують суботу замісь неділї; загалом на протестантський вплив показує те, що піднесено там брак постів. На Бельского в кінцї вказує й сама назва Тибет, хоч у Бельского так називає ся орда татарська підвладна Унханови „którego powszechnie zową Popijan".

Відки взяв наш автор відомість про надаванє дїтям у Тибетї бридких імен і віруванє, що демони чіпають ся раднїйше дїтей з гарними іменами, нїж дїтей з бридкими, сього не вмію сказати. Зрештою се віруванє дуже розповсюджене не тілько в Азиї, але й у Европі. Даяки на острові Яві міняють назву слабовитої дитини, щоб відвести від неї демона, що причепив ся до імени. Те саме завважив Кляпрот у Монголів. Про Камчадалів оповідає Ерман (Reisen um die Erde III, 427), що вони дають дїтям назви, які пригадують ріжні страшні і ненависні предмети; і так хлопцїв кличуть звичайно „кана" (ворог), дївчат „каназян" (неприятелька) або „буірбач". (проказа). В Тонкінї дають дїтям погані назви, щоб демони лякались їх; аж коли дїти підростуть на стілько, що вже можуть бути безпечні від демонів, переміняють ті назви на кращі (Bastian, Kambodja, 386). Той сам Бастіян знайшов такий звичай і в Сіямі, де дїтей називають псами, свиньми, ледащами, щоб охоронити їх від переслїдувань демонів і зробити їх для них згірдними (Bastian, Siam, 219). Натомісь ті народи вважають дуже небезпечним давати дїтям гарні назви, бо се приваблює демонів; коли така дитина занедужає, то гарне імя зараз міняють на погане[1]). Але не треба ходити так далеко, коли слїди того самого віруваня знаходимо скрізь по Европі. І так у Шлеску не годить ся кликати дїтей гарно, бо такої дитини чеплять ся вроки, і для того кличуть там дїтей звичайно: „Schweinebraten" або „Schweinehund" (Ploss, I, 121). „А Боже мій, на що йому дали таке імя, нарікала одна шляхтянка на Білій Руси. — Коб йому дали инше імя, може був би лїпший" (Federowski, Lud Białoruski, I, 302). „Хто хоче бути вільним від усяких чарів, не повинен нікому виявляти того імя, яке одержав при „bierzmowaniu" (також 293). І у нас малих дїтей звичайно кличуть „бідо", „помано", „маро", „лобуре" і т. и. — певно,

---

[1]) Див. H. Ploss, Das Kind in Sitte und Brauch der Völker, I, 121 і д.; R. Andrée, Ethnographische Parallelen und Vergleiche. Stuttgart 1878, стор. 176—177.

що без ясної сьвідомости первісного значіня тих назв, та про те без сумнїву наслїдком старого віруваня про те, що гарна назва приваблює демонів.

Лишаєть ся нам сказати ще дещо про леґендову рамку, в яку вставлений опис царства Попа Івана. Се оповіданє про пустинника Антонїя і його подорож на схід сонця. Ми вже згадували про ту парість оповідань, що посвоячені з Александрією перенесли центр тяжкости з воєнних походів на мандрівки аскетів, з оружних завойовань на духові побіди словом і наукою Христовою. Може найстаршою памяткою сього рода лїтератури була повість про Варлаама і Йоасафа, а специяльно та її частина, що оповідає про пустинника Варлаама, його чудесну подорож до Індиї і духове завойованє того краю через наверненє Йоасафа на Христову віру. До сего самого розряду оповідань належить оповіданє про „Хождение Зосимы къ Рахманамъ“, і оповіданє про иньшого Зосиму, що шукаючи найправеднїйшої людини на землї, в зайорданськім пустинї знайшов пустинницю Марію Єгипетську, та оповіданє про иньшого пустинника, що шукаючи в пустинї подвижника, який би ще тяжше покутував, нїж він сам, знаходить сьв. Онуфрія, „царевича пеїського“ — немов копію царевича Йоасафа. В кінцї сюди треба зачислити оповіданє про трьох монахів Сергія, Теофіля і Югина, що вийшовша з Єрусалиму і йдучи все на схід, зайшли до сьвятого Макарія недалеко земного раю. Всї ті оповіданя творять цикль леґенд і повістей дуже популярних у середнїх віках, а більш або менше тїсно звязаних спільним корінєм із грецькою Александрією [1]). Бо коли сей звязок зовсїм виразний у подорожі трьох монахів до Макарія (вони знаходять стовп Олександрів з його написом), менше ясний у подорожі Зосима до Брагманів, яка вяже ся натомісь з леґендою про Попа Івана або з її жидівським жерелом, у якому говорило ся про праведних Жидів Рехавітів, — то в повісти про Варлаама і Йоасафа сей звязок уже дальший і доси не був завважений ученими; так само в повістях про Марію Єгипетську і Онуфрія маємо дїло з впливом Александрії перецїдженим уже через иньшу версию, а власне через „Хожденіє Зосимы къ Рахманамъ“ і через „Варлаама та Йоасафа“.

---

[1]) Славянські тексти „Хожденія Зосимы“ та повісти „О Макаріи римскомъ“ надруковані у Тїхонравова „Памятники отреченной русской литературы“ Москва 1863, т. II, стор. 58—92.

Наше оповідане вяже ся досить тїсно з оповіданєм про мандрівку трьох монахів до Макарія, з тою увагою, що карпаторуський автор викидає все чудесне і силкуєть ся вдержати оповідане на буденно-побутовім ґрунтї. І так три монахи в старім „Словѣ“ виходять із Єрусалима так само, як монах Антоній у нашім оповіданю. В „Словѣ“ оповідаєть ся далї про їх мандрівку через Тигр, Ктезіфон до Індиї, відси через край песиголовцїв і карликів (трепястцїв), — наш автор збуває се короткою фразою „обходячи многіи пустынѣ“. Далї читаємо в „Словѣ“: „і взидохомъ на гору высоку, ідѣже ни солнце сияєть, ни древа єсть, ни трава ростеть... і придохомъ в землю пусту і велику, и не бяше в земли той ничтоже, ни пришелъ бяше члькъ туду николиже“ — що майже дословно знаходимо повторене в нашім оповіданю: „зашолъ межи такіи лѣсы и скалы, которыхъ отъ начала свѣта око члвчее видѣти ни нога дойти не могла“. Дальше три монахи ідуть „беспутіємъ“, поки не прийшли „в мѣста равна і добра“, де були „древа многа“; се передає наш автор словами, що за тою безлюдною горою Антоній знайшов инші високі гори і скали, на яких було богато пахучих дерев і „пожиточних овоцов“. Той деталь нашого оповіданя, що в тих місцях „от самыхъ запаховъ з розмаитыхъ и пожиточныхъ овоцовъ моглъ бы и скилки днїй без покарму и без напою жити“ находить собі паралєль у тім епізодї „Слова о трехъ мнисѣхъ“, де оповідаєть ся, як вони знайшли ледову церков, а серед неї жерело білої води; напивши ся тої води „бяху устнѣ наша ослажени от воды тоя, до 3-го дни слипаху ся устнѣ наша яко от меду“ — і далї: „имяхом бо уже 100 дни не вкушавше пища развѣе воды тоя“. Через край наповнений запахів переходить також Зосима: „и бяше мѣсто то исполнено воня добры, ни холма, нъ бяше земля равна цвѣты вѣнчана и украшена“ (Тихонр. II, 79).

Маємо ще деякі невеличкі ремінїсценциї „Хожденія Зосимы“ в нашім текстї. До таких ремінїсценций треба зачислити те, що в царстві Попа Івана „николи не бываетъ вѣтровъ великихъ ни граду ни громовъ ни дожджовъ пролуйныхъ“. В „Хожденіи Зосимы“ читаємо також: „нѣст в нас ни дождя тяжка, ни грома“ (Тихонр. II, 87). Щож до кари, яка в Тибетї буває на таких, хто проклинає дияволом, то анальоґію до неї знов знаходимо в „Словѣ о трехъ мнисѣхъ“. Оповідає там сьв. Макарій про себе, що коли на 12-ім роцї свого пустинного житя згрішив раз, то велїв двом львам, своїм годованцям, викопати

в печері яму „въ глубину человѣка стояча“, влїз у ту яму і велїв львам закопати себе. Так закопаний він прожив у ямі три роки, поки земля сама не розступила ся над його головою і він не вийшов на сьвіт (Тихонр. II, 65—66). І як Антонїй у нашім оповіданю вертає з Тибету до Єрусалима в супроводї дванацятьох статочних мужів, так у „Словѣ о трех мнисѣхъ“ сьв. Макарій дає монахам своїх львів за провідників і під їх проводом вони доходять аж до стовпа Олександрового. Відси льви вертають назад до Макарія, а монахи доходять до Персиї, переходять Тигр і вертають до Єрусалима до свого манастиря. Додамо, що ігумен того манастиря називає ся Асклипій, назва, яка могла нашому авторови дати привід до зробленя героєм оповіданя монаха Антонїя.

В кінцї оповіданє про те, як монах Антонїй з трудом переходив безлюдні гори мандруючи до Тибету, нагадує анальоґічні описи ріжних місионарів та мандрівників, розширені в західній Европі. В старих „хожденіях“, бодай у тих, які тут поперед усего входять у порівнанє, нема паралелї до сего епізоду. Монах Зосима переходить через неперехідну ріку по дереві, що чудом похилило ся і зробило ся кладкою; три старцї, що йшли до Макарія, зазнають хиба страху та голоду, але не мусять так як Антонїй нашого оповіданя, півтора місяця повзти на животє по снїгових скалах, зачіпаючи ся за снїг „копачами“. Але в цитованій уже німецькій компіляциї Россена ми знаходимо ось який опис побожних мандрівок на Цейльонї: „In Zailon oder Ceylon nimmt das blinde Volck auf sich Walfahrten von tausend Meilen, worunter sie 18 Meilen in faulen stinckenden Wasser, so voller Igel bis mitten an den Leib gehen, und sieben Meilen klettern sie auf einen sehr jähen und hohen Berg vermittelst der Nägel und Dornen, so daran vest gemacht seyn, weil sonst kein Weg hinaf ist“ (A. Rossen, op. cit. 155—156). Щось подібного мусів чути й наш Карпаторус, якому зрештою повзанє по горах у зимі при помочи копачів мусїло бути звісне з власної практики.

На сьому кінчимо свої уваги про сю невеличку памятку нашого письменства з найдальшого на захід висуненого закутка нашої країни. Вона важна і цікава не стілько своєю літературною чи язиковою вартістю, як радше тим культурно-історичним тлом, на якому повстала. Нитки, ужиті для її тканини, ведуть нас з одного боку в дохристиянський сьвіт гелленїстичної цивілїзациї, з другого боку до далекої Індиї, захоплюють добу хри-

стиянського аскетизму, торкають середньовікову церковно-політичну леґенду про Попа Івана, та пригадують декуди шумну пору церковно-доґматичної реформациї в Польщі, кальвінїзм та „жидовствующе“ антітрінїтаріянство. Тим цікавійше, що з усїх тих, із далеких кінців сьвіта до купи звіяних елєментів наш автор силкував ся зробити цїлість закрашену русько-народньою мовою і льокальним карпато-руським кольоритом. Так і пригадуєть ся нам стїна вбогої лїпянки здвигненої на старім культурнім ґрунтї; розбираючи її відкриємо обломки коштовних грецьких статуй і ваз і плити зі старохристиянськими епітафіями, і решти середньовікових мечів та панцирів, і монети та цеглини далеко пізнїйшого часу.

Miscellanea.

Нові причинки до історії вірші на Вкраїні.

Розібрана мною в отсїй книжцї „Записок" праця В. Перетца про українські вірші показує наглядно важність сього, доси занедбуваного і систематично мало розслїдженого рода памяток нашого письменства. А для систематичного розслїду потрібне поперед усього зібранє і опублїкованє всего матеріялу, який зберіг ся доси. От тим то думаю, що матимуть свою вагу й отсї нові причинки, які менї удало ся здобути сими днями і які подаю до прилюдної відомости. Один із тих причинків написаний ще в XVIII в. Се чверточка сїрого, грубого паперу, зложена в двоє і записана з усїх чотирьох боків — мабуть частина якоїсь більшої збірки, хоч не видно на ній анї слїду шитя, анї жадної паґінациї. Написано на ній латинськими лїтерами дві вірші: одну без титулу, і другу пз. Pieśń o S. Michale. Обі вони доси незвісні, тож подаю їх тут, розбиваючи лише на вірші:

I. [Розмова Мазура з Русином].

P. A moy Rusinie,
iak że ci imie?
a coż tam słychać w twoy Ukrainie?
Nasi wesoło śpiewaią,
wasi ustawicznie graią
w dudy żałości,
w dudy żałości.

R. Sczoż my do toho,
ja hladżu swoho.
Mazur swoiu bidu płacze,
a Rusyn z radosty skacze:
a u naszoy Ruszczyzny
podostatok iest
y szełest.

M. A mnie, mnie, cy wierzysz Panie,
ledwie y na groszyk stanie!
Choć y co człek zapracuie
albo w ludzi utarguie,
to zabierze dwur,
to zabierze dwur.

R. A my prodaiem
y hroszy maiem,
y panowy oddaiemo
y kałyty ładuiemo,
iest na popa y na diaka
y na mohorycz —
zawszem panycz!

P. A moy paniczu,
zacny szlachcicu,
ty ruski krulewiczu!
aby twa łaska sprawiła,
aby mię tam posadziła,
kiey ty się cieszysz,
kiey ty się cieszysz!

R. Darmo, neboże,
byty ne może!
Jak to prawda, szczo ja żyiu,
tak ty pokień wsiu nadiju:
już jes wpaw w Mazurszczyznu
iak u szewski kwas!
Zasieź od nas!

II. Pieśń o Świętym Michale.

1. Mychaiłe hetmane użasny,
Nad wsich swiatych ty jesteś prekrasny.
Dneś w nebi tryumfuiesz,
Anhelski chor keruiesz
Wohorny (?), wyborny, y pirszenstwuiesz.

2. Anhelskie połki sia zbłyżajut,
Mychajłu swoy pokłon oddajut
Jako swojemu panu,
Nebesnomu hetmanu,
Wyduszcze, yszczuszcze[1]) włast jemu danu.

3. Skłaniaymo y my pred obrazom hławy,
Dostupimo wełykoja sławy.
Wsy wraz w nebesnom tronu
Otrymaiem koronu,
W radosty, w myłosty poydem k Syonu.

4. Tyie słowa Mychaił wiszczajet:
Kto jako Boh! Lucypera ustraszajet.
Bo on rawen Bohu byty chtił,
W tom stał sia Sotonaił,
Zwerżeny, znyżeny wo adski predił.

5. Boh widaje[2]) ieho mysły złyie,
Że Lucyper mowyt słowa tyie:
Prestoł sebi sozyżdu,
Rawen Bohowy budu!
Za toie tak złoie złetił ko adu.

6. Rody zemnyia[3]) wsy sia soberite,
Mychajłu swoy ukłon dadite,
Bo on na nas wzyraiet,
Od bid, skorby zbawlajet,
Pomoczy w deń, w noczy wsehda prestajet.

7. Sowokuplajut sia wsy dneś Cheruwymy,
Stritajut sia oraz Serafymy:
Mychaił z Hawryiłom,
Uryił z Rafaiłom,
Dwyżat sia, spiszat sia wsy ko prestołom.

8. Kiy iazyk tia może yskazaty
I czudesa twoia yszczytaty?
Tokmo tebi hłahołem:
Bud' w Deń sudny[4]) predstatełem!
Sobludy (в низу: y budy) wsich ludy pokrowytełem.

---

1) Мб. зам. y cztuszcze. *І. Ф.*
2) В орігіналї: widadaje.
3) В орігіналї: temnyia.
4) В орігіналї: studny.

. . . .

III. Вірша про Каньовського.

Отсю віршу записала пані Ольга Франко у Радзївілові від робітника при зелїзници Сморжа. Вона розповсюджена там і між иньшими робітниками і очевидно була зложена десь на Волині. На жаль, текст Сморжа не зовсім повний; дещо він забув і переповідав радше зміст, нїж властивий текст, затрачуючи віршову форму. Про те подаю тут сю інтересну віршу в надії, що декому удасть ся по отсьому тексту доповнити її на місцї.

От що, як удасть ся навіжений Лях!
Що староста Канєвский виробляв, то страх.
Таку він мав натуру:
Як кого попаде в руки, то зріже йому шкуру.
Винний, чи невинний, а не до сподобу,
Най лиш не попадаєть ся, бо дасть йому бобу:
Старцеви чи попови, Ляхови чи жінцї, —
А потім за теє сипле їм червінцї.

Раз їде староста, з ним двірня велика:
На конях козаків з двадцять чоловіка.
Тілько що виїхали на великий шлях,
Аж на буланім конї їде собі Лях.
Лях крепкий, міцний як дубина,
Як орел бистро дивить, зняв би хрестянина.
Шапка його на бакир і чорнявий вус, —
То вже і з погляду видно, що не трус.
На лицї написано: „Гей, не зачіпай!“
Шабля при його боцї і в руках нагай.
Під ним коник чупорний весело голову несе,
Як лялечка весело дивить, ушками стриже.
Хату б перескочив, як би хто напер.
. . . .
Лях з старостою порівняв ся....
Лях трошка порушив шапку, як би зробив ласку,
І єдного козака спитав за кресило,
Бо ся йому люльки курити захтїло.
А староста Канєвский не міг знести того,
Що Лях такий підуфалий, тай каже до нього:
„Староста звик, щоб йому кланяли ся низько“.
. . . .
Він моргнув козакам, і Ляха на землю звернули
І почали бити,
А староста Канєвский став му говорити:
„Коли люльку куриш, то вози й кресило!“...
. . . .

Тут схватив ся Лях, і можно було міркувати,
Який він був сердитий.
Він би старосту як кицьку в руках своїх змяв,
Але двірні не зможе, — тай на коня впав.
„Чекай, пане старосто, не вмієш ти бити!
Ось я тобі покажу, як бити, старосто:
Дістанеш від мене три рази, а кождий раз по сто!“
„А довго то чекати?— староста до него з сьміхом обізветь ся.
„Кажу тобі, старосто, що в рік не минеть ся“.
„Село тобі дарую, як додержиш слова“.
„Додержу, додержу, нех карта буде готова“.

Раз староста напив ся, удав, що заслаб,
Для сьміха казав позвозити баб.
Баби роблять, тілько де котра що знає:
Єдна тихо шепче, друга в голос промовляє.
Єдна баба зачала двірським казати:
„Єсть тут дід, що вміє чорта виганяти“.
„Давай, бабо, діда того, бо нам треба!
А диви, чи того діда Бог прислав нам з неба!
Біжи бабо за дідом, але біжи швидко,
Бо в старості, не хибить, розходив ся дідько“.
А тут десь узяв ся і дідок на ганку —
Се не був дід, а Ляшок на буланку.
Як війшов до старости, скинув дідівську одежину,
Тай старосту від разу схопив за чуприну,
Тай почав його бити!...

. . . .

Раз староста йде в каплиці з великим страхом,
Бо не мило було стрітити ся з Ляхом.
Де не взяв ся Лях. „Як ся маєш, пане старосто!
А з відки ти то йдеш?“
„З каплиці“ — каже.
„Як то, в каплиці, як би з танця?
Анї книжки молити ся, анї рожанця!“...

. . . .

Староста бояв ся виходити на двір.
Щоб не мати при собі хоч сто козаків.
Раз їде староста, з ним двірня велика:
На конях козаків зо сто чоловіка.

. . . .

Тут Канєвский на двірню крикнув він сердито
На своїх козаків, аби його зловити.
Лях своїм буланком повернув між корчів, на право,
А козацтво погнало за ним, аби його спіймало.
Як козацтво погнало, загуділо страх,
Аж з між корчів вискочив сам Лях.
„А, пане старосто, так то ти вмієш комендувати!
За одним чоловіком сто людей посилати!

Хтож то тебе учив ту воєнну штуку?
І тут я, бачу, мушу дати тобі науку,
Щоб тримав ся війська і тримав ся ладу“.
Тай долїчив старостї решту до закладу.
„Годї, старосто, вже більше бити не буду.
А карта готова, що-сь село минї обіцяв?“
„Готова, готова, нема що казати!
. . . . А заплатити мушу:
За те варт, що бив крепко, та не вибив душу“.

Не вважаючи на уривковий стан тексту отсеї вірші, зміст її зовсім ясний. Се та сама тема, яку обробив Стороженко в своїм оповіданю „Голка“ і яка й незалежно від сього оповіданя жиє в устах нашого народа (пор. Етноґр. Збірник т. VI, 286—290 і VIII, 133—136). Але ся тема в вірші скомплїкована: побитий шляхтич закладає ся з Каньовським, що побє його три рази і додержує свойого слова. Раз перебраний за дїда знахаря входить до палацу і бє хорого Каньовського в його власнім покою, другий раз перестріває його при повороті з каплиці — і сей епізод найбільше подібний до оповіданя про пімсту шляхтича в „Голцї“,— а в кінцї третїй раз захапує його несподївано в хвилї, коли староста вислав своїх козаків ловити його. Початок сего третього епізоду урваний, за те закінчене сего й другого епізоду показує, що за кождим побитєм Лях давав Каньовському якусь розумну раду, відповідну до ситуациї. При першім епізодї сеї науки не маємо. Дуже пожадано було б роздобути по змозї повний текст сеї вірші, а також звістки про те, де і коли вона була зложена. *Ів. Франко.*

Сербський опис Єрусалиму з XVIII в.

В бібліотецї пок. архиеп. Моравского у Львові між иньшим найшов я отсю замітну книжочку, не занотовану в Сербській бібліоґрафії Новаковича:

Ѡписа́нїє Ст҃агѡ Бж҃їѧ Гра́да Їерꙋсалі́ма.

Церкве живоноснаго Гроба Господня и прочїих Святыхъ мѣсть, в' них'же по свидѣтельству святых Евангелїстовь отъ Рожд: до Вознесенія Христова многая ко спасенїю человѣческому содѣяша ся. Преосвященнѣйшїй и Словеснѣйшїй Господинъ, Господинъ

Ісаіа Антоновичъ

Православный Архїепіскопь и Митрополїтъ, Всего в' державѣ Вышнаго и Всеславнѣйшаго дома аустрїйскаго обрѣтающагося

Сербо славенскаго и Валахійского народа и ихъ Цесар: Крале: Величе: дѣйствителный дворный Совѣтникъ, на понизнѣйшее прошеніе Честнѣйшаго Господина Симеона Симоновича архимандрита іерусалімскаго во еже желающих рад слышати, читати, и разумѣти, типомъ издати и в' народ отпущати ся Благословляеть в' Віеннѣ 1748. Ноемвріа 30.

Настояніемъ Іеродіякона

Хр̃ Жефаровіча, Ілли. рас: общ. Зогра́фа.

Формат: більша вісімка, pag. від 1—53, полуустав, чорним чорнилом лїтодрукована так, що здає ся, мов би се була ручна робота, виконана дуже старанно. Мова в тій книжочцї звичайна „славено-руська", зі збереженими подекуди старословянськими формами. Сторони 4—5 містять в собі вступне слово, де заохочує автор усїх вірних до пильного читаня його опису сьвятого міста. На стор. 6 зачинає ся: „Повѣсть о святомъ Градѣ Іерусалимѣ и прочихъ окрестныхъ святыхъ мѣстахъ" і тягне ся до стор. 52.

В „Повісти" розповідає автор історию міста на підставі біблїйної історий, а на стор. 7 зачинає опис місцевости, цитуючи слова пророка Давида. На стор. 8 подано образок палати Давида (змальований чорною краскою), про котру каже автор: „ту нинѣ сѣдитъ аничáрага съ яничари, иже хранят градъ отъ безбожныхъ Ара́повъ". На стор. 9 є другий образок, що представляє: „Храмъ пресв. Гроба"; на копулах візантийського стилю виднїють півмісяцї. Дальше представлено: на стор. 10 „Святое снитіе, О велицѣй труллѣ". Четвертий образок: „Кувуклія св. Гроба" представляє воскресеніе Христа, на вежах будівлї видко по одному православному хрестови.

На стор. 14 розповідає автор „О св. свѣтѣ и когда бываетъ". — зовсім коротко, по запискам Данила Паломника. Ширше говорить він понизше „О соборномъ храмѣ". На стор. 16 говорить „О храмѣ пресв. Богородицы". На стор. 18 представляє образок сьвяту Голготу: се також будівля з трома копулами, середня частина отверта і видно розпятіе. На ст. 19 говорить ся „О церкви чест. Предтечи", що є під Голготою; в тій церкві за трапезою: „есть глава Адамова". На стор. 20 образок представляє образ над дверима церкви Матери Божої. Дальше бачимо малюнок церкви „Святая Святыхъ", идѣже сѣдила пресв. Богородица 12 лѣтъ пытаема отъ божественнаго ангела"; тут справдї видко в вежі Пр. Діву, а з облаків ангел несе для неї їду. Понизше малюнок воріт („четверовратная дверъ"), куди їхав Ісус на ослї. На стор. 24 представлене

„Святилище“, а в нім Христос учить Жидів („непокорныя жиди“). На стор. 25 образок дому „Іоакима і Анни“, а понизше „Овчая купѣль“ та „баня св. Анны“. На стор. 26 бачимо „Преторъ“ де судять Ісуса.

На стор. 27, 28, 29 представлено образи монастирів: 1) Арменьский, 2) Римский, 3) Манаст. Пр. Богородиці, 4) Монаст. св. Димитрія, 5) Св. Николая, 6) Св. Василія, 7) Св. Георгія, 8) Св. Екатерини, 9) Св. Архангела, 10) Св. Теодора, 11) Св. Евтимія, 12) Св. Стрітенія, 13) Св. Предтечі, 14) Св. Георгія (2). На стор. 30 Сьвятий Сіон і Тайна вечеря. На стор. 31 Монастир сьв. Онуфрія і „Погребеніє страннымъ“. На стор. 32 „Істочникъ Яковль и Сілоамъ“. На стор. 33 муки пророка Ісаї та печера апостолів. На стор. 34 Вертоград и Гетсиманія. На стор. 35 Ріка огнена і Вознесеніє. На стор. 36 Галилея і Вертеп сьв. Пелагії. На стор. 37 Витанїя і Воскресеніє Лазаря та монастир св. Евтимія. На стор. 38 „Іскушеніє діявола“, монаст. Івана Предтечі та хрещенє Христа. На стор. 39 Йордан, Содома-гомора, монастир Авви Герасима. На стор. 40 „Варухъ уснувъ спалъ 72 лѣта“ і Яковль источникъ“. На стор. 41 Благовіщеніє і Преображеніє. На стор. 42 Кана галилейска, монастир пр. Ілії і гріб Рахіли. На стор. 43 Монастир св. Георгія. На стор. 44 Вифлеєм. На стор. 45 Монастир св. Теодозія і св. Сави (8 миль від Єрусалиму). На стор. 46 Дім Авраама. На стор. 47 Монастир Чесного хреста. На стор. 48 Емаус і Газа. На стор. 49 „Ліда“. На стор. 50 „Яффа. Птолемаіда“. На стор. 51 „Кесарія Філіппова“. В кінци на стор. 52 подав автор коротке закінченє і підпис: Сим. Симонович, Архимандритъ Єрусалимский.

Зрештою текст не містить нічого цікавійшого, бо тут переважають малюнки, які я висше подав. *Др. М. Пачовський.*

Питомець аґітатор.

Подаю дословний відпис акту, знайденого в бібліотеці львівського руського дух. семінаря. Се протоколярне зізнанє студента теольоґії на „сесиї“ дух. наставників. Його обжаловувано за аґітацию між селянством, аби не робило панщини, бо вона вже знесена, отже суджено за нельояльність і некорректний спосіб думаня проти „Високого Ряду“. Обжалований, Іван Липовий на імя, як видко з иньших актів, належав до сеї частини нашої молодіжи, що носила на своїй голові „mitram, konfederatka dictam“, що симпатизувала з тодішнім польським рухом, отже й його доволї примітивна „аґітация“ проти панщини мусіла вязати ся з сим „революцийним“ настроєм.

Сей акт, по нашій думці, замітний з того боку, що вказує на недоладність, інертність, незаконність правительственних чинників у здійснюваню постанов що до знесеня панщини. Острах здіймав Excelsum Gubernium перед найменьшою проявою якогонебудь руху. Воно користуєть ся доносами. Йому підмогою у тій роботі стає духовенство, а понайбільше висша єрархія (про повну залежність нашого духовенства від правительства у першій половині XIX ст., про його ролю шпіонства і поліцайства поговоримо при иньшій нагоді на основі зібраних роспоряджень духовних і сьвітських властей). Далї сей акт вказує на тодішню некультурність, пригноблене, темноту й безпорадність нашого селянина. Інтересний він ще й тому, що писаний каліченою українською мовою. До 1849 р. протоколи „сесий" були списувані в польській, латинській або німецькій мові. З нього видко, яке було знане української мови і правописи в тих, що кінчали універсітетські студиї[1]).

Під конець зазначуємо, що годилось би звернути більшу увагу на біблїотеки духовних інституций, ніж те було доси. Адже по консисторських (у Перемишли) та монастирських біблїотеках лежить величезна скількість актів і материялів, що моглиб бути важним причинком у вияснею деяких моментів з житя українського народа. Яка-ж доля стрічає сї акти? Лежать без користи, марнують ся безслїдно. Нїхто до них не загляне, нїхто не відає нїчого про них, нїхто майже доси не заговорив про них. Одно повкривали порохи, одно понищили хроби і молї, одно погнило від вогкости, иньше знову в повному безпорядку. А шкода! Треба се якось так уладнати, аби був там порядок і аби була спромога користати з духовних біблїотек і архівів також і иньшим людям, що не стоять в нїякому звязку з тими інституциями. Так бодай воно ведеть ся у культурних народів...

Протокулъ предсявзятый дня 10 Серпня 849 отъ Ректорату Семінаріи Ґенеральной въ слѣдство приказу Пресвѣтлого Метрополітального Консыстора зъ дня 19 мая р. т. ч. 1849 зъ питомцемъ Семінаріи Іоанномъ Липовымъ зъ поводу, же въ минувшомъ роцѣ будучи на святахъ Великодныхъ въ Баковцяхъ у родичовъ своихъ, баламутни вѣсти межы люди розсѣвалъ.

Пытанье 1-е. Пане Липовый Іѡанне, якіи вѣсти баламутни, розсѣвалисьте межи людей въ Баковцахъ будучи минувшого року въ часѣ святъ Великодныхъ у родичовъ своихъ?

Отвѣтъ 1-й. Пріхавемъ до дому — а понеже въ Стрѣличахъ Панъ даровавъ панщину — прийшли до мене люди нашиї спитати ся чи пан-

[1]) Акт друкований без усяких змін, тільки на місце **v**, що стрічаєть ся подекуди, пишемо **в**.

щину робити чи ніе — а понеже мої отецъ также робилъ; казавъ ї̈емъ жеби нироби́ли — Два дни потому даровав нашъ Панъ панщину; і же то домѣнѣя вилика зъ 5 селъ і так богато людеї̈ перестало робити, розѣйшлася поголоска же то я даровалъ, і приходили зъ блискихъ околицѣ люди, я радивъ имъ жеби пѣшли до своїхъ панѣвъ ї̈ просили жеби имъ даровали — и притѣмъ научавъї̈емъ якъ маютъ говорити.

Пытанье 2-е. Кто Вас уповажнивъ голосити людямъ не робѣтъ панщину — Якъ Вы могли казати, коли денекотры даровали паньщину то и Панъ въ Баковцяхъ повиненъ даровати — Якими словами Ви тоє людемъ предкладали?

Отвѣтъ 2-й. Нѣхто ми ни уповажнивъ, єно минѣ о мого отца ходило — коли по найболший чисти даривали то въ насъ. — Казавъіемъ такъ: Ідѣтъ до пана и кажѣтъ такъ: Такый чис Пане теперъ наставъ же всѣ Пани дарують панскоіе, най і намъ Панъ будитъ ласкави дарувати.

Пытаньє 3-е. Якъ вы смѣли казати до людей що маєте розказъ зъ ґуберніумъ голосити, щобы паньщину не робити?

Отвѣтъ 3-й. Тогомъ ни казавъ —

Пытанье 4-е. Що за письмо комісаря паньского Вы людем читали?

Отвѣтъ 4-й. Жадного ни читавї̈емъ; іено бувъіемъ притомний тому якъ комѣсаръ тоі читавъ писмо од дѣдички же панщину маютъ даровану, і ї̈мъ тоїе писмо давъ —

Пытанье 5-е. Якъ можете заперечати щосьте не говорили же маете розказъ зъ ґуберніумъ голосити: не робѣтъ паньщину — щосьте письмо комисаря не читали; коли люде до протокулу вызнали, жесьте говорили: же маєте розказъ зъ ґуберніумъ — и жесьте письмо комісаря паньского людемъ читали? —

Отвѣтъ 5-й. О розказѣ зъ ґубернѣ а ни сниломисїе — люди же пѣдписалися може длятого написали же або цѣлої рѣчи нирозумѣли або затримали фалшиву васьну що тогди о нас говорили — іеднѣ казали же ми зъ Губернѣї̈, другѣ ж зъ консисторя третѣ ж з циркулу, а кождий ще що і додавъ – навѣтъ якъ ї̈хавъї̈емъ до Львова то въ Вѣбрицѣ двѣ милъ питали нас ся якиї тамъ ксіенжа зъ Циркулу же дарують панскоїе — на друге: Я і Жегалловѣчъ булисмо притомнѣ якъ комѣсаръ читавъ же маютъ даровану панщину Жегалловѣчъ также ї̈едно таке писмо для ї̈едної громади причитавъ — для того люди пѣдписалиса щосъ мо читали —

Пытанье 6-е. Чи писалисьте въ виж реченномъ часы листъ до свящ: Филіповского пароха Девятникъ — зъ якого поводу – якои основы?

Отвѣтъ 6-й. Писавъї̈емъ для того: — Якъ въ насъ даровали панщину, заразъ на другий день прийшли люди зъ Дивії̈етникъ і Бертешова, зарадитися якъ би панщини нироби́ти — сказавіемъ Імъ якъ маютъ пана просити — і одийшли люди – на другий день якъ мавъ Кс: Фѣлѣповский

набоженство а вѣтъ оповѣвъ му всо де вули (sic), и щосъ мо говорили -- а Кс: Філѣповскый низнаючи мене и ни чувше о минѣ нѣгди казавъ вѣтови що то мають бути шпіеги якѣсь нислуханти — тої вѣтъ зараз прийшовъ до мене (бо то мої кревный) і сказавъ ми що Кс: Філіп: говоривъ — Я на тої написавъїемъ лист до К: Філ: такої основи: почитокъ листа бувъ образ всѣхъ змѣнъ въ Еуропѣ, — потомъ написавъїемъ ми що я замєшкалий въ Бакѣвціохъ, же їестемъ Алумнусъ, що ми диже кѣшитъ (sic) же люди панщини въ насъ ниробіатъ, і же ї єго лидіомъ (sic) радивъїемъ якъ би робити пиристали, — а же за тоїе шпїѐгами насъ називавъ за такую рѣчъ, написавіемъ що за певне і самъ хочи якъ и всѣ пани — —

Пытанье 7-е. Якои основы была порада Ваша для Селянъ зъ Девятникъ, и якими словами Ви тую пораду говорили?

Отвѣтъ 7-й. Казавъїемъ такъ: Ідѣтъ васъ зо 6 до пана і кажѣтъ такъ, знаїети Пане що Панъ въ Стрѣличахъ даровавъ панщиму; Панъ зъ Баковицъ дарувавъ на 12 селѣвъ і всюди дарують, най панъ будутъ ласкавѣ и намъ дарувати, щожъ то ми вже найгѣршѣ зо всѣхъ людей, бо вже їено десь ни десь ни робїетъ — й покѣшавъїемъ (sic) іхъ що певніе даруїе —

Пытанье 8-ме. Чисьте всьо сумлѣнне ведля поданыхъ Вамъ пытань до протоколу вызнали — чи маєте ще що для справдженія або выясненія додати, аби перемѣнити?

Отвѣтъ 8-й. Всїо сумлѣнне — ни маю ничъ додати анѣ перемѣнити — що людий кѣлка пѣдписалося що я зъ губернѣі, єстъ наймилнѣйше понеже навитъ нибуло оказиі жебимъ мѣгъ тото говорити — Іоаннъ Лѣповый — слух: другаго года Св. Богос. и питомицъ г. к. Семѣна:

Тыми словы уконьченый протокулъ съ питомцемъ семінаріи Іѡаномъ Липовымъ дня и мѣсяця якъ выжей.

Мниніє Коммісіи. Липовий Іѡанъ не въ свою рѣчъ въ мѣшавъ ся дораджуючи селянамъ, дабы ишли до пановъ своихъ съ прошеніемъ о дарованіе паньщины, а протоє заслугуе на нагану. — Що ся тычитъ того якобы реченый Липовый малъ казати: же єстъ присланый зъ Ґуберніумъ дабы дарованьє паньщины голосилъ, и якобы малъ читати письмо черезъ коммісаря паньского громадамъ данни на остатокъ, якобы малъ листъ писати нечестный до священника Филиповского — тое все, коли Липовый становчо заперечає, для недостатку въ томъ взглядѣ блѣжшихъ доводовъ, розсудити трудно; а понеже ни що ся не выкрило, зъ чого бы можна вносити на неправный способъ мысленя реченного Липового напротивъ Высокого Ряду, про тоє коммісія судитъ дабы дальши въ томъ взглядѣ слѣдствїя занехати. — Дня и мѣсяця якъ выжей І. Ильницкій Вице Ректоръ. Слімаковский.

Ю. Кміт.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1900 р. — Часописи українсько-руські.

Як і давнїйше, так і в минулому року осередком лїтературно-наукового руху був **Лїтературно-науковий Вістник** (3-ій рік, під редакциєю В. Гнатюка, М. Грушевського й І. Франка), що у 4-ох своїх томах помістив сотки творів із гарного письменства і десятки статей з науки. Розуміє ть ся, науковий відділ кождого тома призначений для ширшої публики, тож він цїлий має більш публїцистичного характера ніж строго-наукового.

Найбільша статя з 1900 р. — се огляд діяльности Пант. Кулїша д. Ос. Маковея, що вийшов теж просторою окремою книжкою (169 ст.). Праця ся буде окремо обговорена у біблїоґрафії, тут скажемо лише, що сей „огляд“ має всї прикмети почину, всї добрі і слабі сторони його. Необробленість предмету дає вже тим самим певну варгість розвідці д. Маковея і чинить її підставою для всїх дальших студий над Кулїшем; розміри, певна таємність, що оточує Кулїша, його ріжнородність та екстремність і цїлий звязаний із його діяльностю полїтично-культурний підклад сучасної української нациї, та при тім усім синтетичні змагання автора — були причиною деяких меньше тривких висновків, підшукування певних невідмінних законів, та при тім полишення богато дечого неясним і незрозумілим. В першій біоґрафії Кулїша инакше бути й не могло і ми мусимо дякувати автору за неї, хоч би й мали гадки відмінні від нього (т. IX—XII).

Поодинокі письменники знайшли своїх оцїнників ще ось у яких статях: Карпенко-Карий (нап. Юрій Кміт), Наталїя Кобринська (нап. М. Грушевський), Стефан Ковалїв (нап. О. Маковей), М. О. Кулїшева (нап. Б. Грінченко), М. О. Дикарів (нап. О. Кониський).

Розвідка д. Кміта перший раз хоче дати основний та одноцїльний образ драматичної письменської дїяльности найвизначнїйшого нашого письменника на сїм полї (т. XI). І автор признає за Іваном Тобилевичом право до першенства у нашій драматичній лїтературі, одначе його безоглядну стійність зменьшає до доволї незначної висоти. Що привело д. Кміта до такого переконання? Бою ся схибити, одначе мінї здаєть ся, що попереднї студиї автора над скандинавською лїтературою (диви працю Ібзена у II річнику) навели його на специяльний пункт виходу, коли береть ся оцїнювати якийсь драматичний твір. Ся специяльна точка виходу лежить у тім, що автор, прочитавши драму, дає запит: яка ідея положена в основу сієї драми? — та й à tout prix хоче її знайти. З того буває й таке, що знайде сих основних ідей більше нїж одну, а супроти того положеннє критика стає важке. Тим ще не хочемо говорити, що у Тобилевича нема основних з гори покладених ідей, лише сї ідеї бувають иноді иньші нїж хоче автор. Д. Кміт має специяльну прихильність до суспільних ідей і таких шукає, а в автора драми виходить на верх якийсь психольоґічний мотив. Ось і непорозуміннє готове! (Прим. у комедиї „Розумний та дурень"). Ще одну прикмету має д. Кміт, на яку я не міг би дати своєї згоди і яка теж стала ся причиною редукциї в оцїнцї д. Тобилевича — се його погляд, що характери діячів драми мусять бути коли не повними студиями з психольоґії, то принаймнї цїлими психольоґічними образками. Психольоґічне противенство і психольоґічна неможливість — иньша річ, се і з одиниці в житю чинить або божевільного або ідіота; одначе се людське житє анї анатомічна лябораториа анї фільософічний семінар, — тому пощож усе те вводити у драму. Оці гадки насунули ся нам при читанню будь-що-будь інтересної і цїнної розвідки д. Кміта, що при дальших студиях над нашою драматичною лїтературою може дати неодну основну точку (Anhaltspunkt) для оцїнки і зрозуміння. Редактор Л. Н. Вістника, д. Франко, подібнї замітки додав при кінцї розвідки д. Кміта.

Проф. Грушевський дав нам образ письменської дїяльности д. Наталії Кобринської вкупі з оглядом осередка її дїяльности, себ то т. зв. жіночого руху, якого Н. К. зістаєть ся коли не найбільшою, то найголоснїйшою репрезентанткою. Д. Грушевський дуже прихильно оцїнює її лїтературну дїяльність, а найвище ставить перші чотири оповідання („Шуминська", „Задля кусника хлїба", „Виборець", „Ядзя і Катруся"), невдатними називає сї твори, до яких д. К. брала тему з народньої фантастики, або з обсягу психольоґії. За те гарна, на думку проф. Гр. символїстична поезия у прозї („Метеор" — на нашу думку дуже слабонька), одначе в інтересї лїтератури радить її проф. Гр. звернути ся до суспільно-реалїстичного напряму (т. IX).

Стефан Ковалїв видвигнутий, так сказати-б, вперве на ширший лїтературний сьвіт д. О. Маковеєм і, як наша публика дякує тепер „Видавничій Спілцї“ за „відкритє“ двох томів гарних оповідань, так само кождий буде вдячний д. О. М. за його нарис про сього письменника. Оповіджено тут що важнїйше з житя С. Ковалева, схарактеризовано гуртом усї і поодиноко його оповідання, виведено інтересне порівнаннє з оповіданнями Франка. Д. М. радить автору більше звертати позір на артистичне обробленнє, стиль і мову, чого недостача зменьшає подекуди велику вартість його оповідань (т. XI).

Д. Б. Грінченко у статї п. з. „Поет жіночого горя“ дає нарис лїтературної дїяльности О Кулїшевої (Ганни Барвінок), в якім розказано про житє й поодинокі твори письменнички. А сих творів єсть тепер більш як 30. Високо ставить їх мову (т. XI).

Один із найвизначнїйших сучасних українських етноґрафів М. Дикарів знайшов по смерти житєписця в О. Кониськім. Біоґрафія ся стійна тим, що автор її покористував ся до написання її кореспонденциєю покійника. З тих листів показуєть ся стать високоосьвіченої людини, з чистим характером, благородним серцем, великою любвою для народа й України і з вічними, болючими злиднями (т. XII).

Дальше піднести треба дуже інтересну статю д. Б. Грінченка про народнїй театр. Він збирає звістки про драматичні вистави на селї, зацїкавленнє ними селян, розбирає вартість репертуару і доходить до думки, що більшість українських драм не надаєть ся до народнїх вистав, бо „народови треба здорової, моральної й артистичної з лїтературного погляду драми, а не гопака і горілки, не демонстрування фізіольоґічних функций пяних і неморальних людей“ (XI).

Анальоґічні уваги про галицько-руський театр дра І. Франка, де він з нагоди задуманої реформи нашого театра подає свої гадки про се питаннє. Він противить ся штучному піддержуванню міського характера нашого театра, який у нас ще передчасний; за те рад би звернути задуману реформу обернути в сей бік, щоб театр став культурною інституциєю для люду і йому приносив науку людської й національної сьвідомости. Поки ся реформа не можлива з дотеперішиїм театром, то належало-б сотворити театр нового типу, щоб був призначений головно для мас і для села (XII).

Коло тої самої ідеї про народню осьвіту обертаєть ся статя д. Е. Косевича п. з. Людові унїверситети (I). Автор має на метї орґанїзацию українського людового унїверситета в Галичинї (що вже ненезабаром увійде в житє) і ся розвідка має познайомити нашу публику з такими-ж інституциями в чужих народів, Анґлії, Данії, Америцї, Бельґії, Німеччинї, Швайцариї, Польщі, з їх програмами, фреквенциями, ре-

вультатами і т. ин. Новий український унїверситет за „кільканайцять лїт такої працї принесе цїлковите відродженнє української нациї в Галичинї, дасть імпульс до величезного припливу інтелїґентних сил, здібних до культурної роботи. Відроджена просьвітою Галичина стане правдивим духовим центром усеї України і коли наш селянин дорівняє осьвітою данському селянинови, тодї буде близька порішеннє і справа свобідної й незалежної України".

Про славні хлїборобські спілки М. Левитського пише д. М. Р—в, реасумуючи заслуги і здобутки сеї інституциї українського патріота для селянської людности (X).

Про штуку подибуємо три статї: дра Фрнка про малюнки І. Труша, проф. М. Грушевського про другу артистичну виставу у Львові і д. Г. Хоткевича про альбом Из украинской Старины. Перший підносить великий талант артиста в портретованню, головно-ж у пейзажах, закидаючи йому при тім недостачу перспективи, яка, на думку критика, походить із задля замилування д. Труша в кольористицї. Сю хибу бачить він головно у видах Львова, де змальовані лише передні сцени. „Обняти широкий простір, підчеркнути те, що є на ньому характеристичне, дати глядачеви чутє тої ширини і далечини — се задачі, що лежать мабуть поза обсягом здібности д. Труша" — говорить критик. Чи се вірно — покаже незабаром нова вистава образів д. Труша (1901 р.), завважу одно лише: значна певність вискаву д. Франка ослабилась би сильно, коли-б був він потрудив ся порівняти звістні види Львова з природою. Я принаймнї, зробивши се, відступив від подібної думки, як вище наведена (IX).

Огляд проф. Грушевського доходить до висновку, що у нас ще нема своєї штуки, хоч є артисти, та більшість із них зійшла на церковних ремісників. Проєктом орґанізациї українських артистів кінчить автор свої замітки (XII).

Про статю д. Хоткевича хиба стільки сказати-б, що він прийняв альбом „Из украинской Старины" коли не з одушевлїннєм, то з дуже великим признаннєм. На нашу думку малюнки сї належало-б в оцїнцї зредукувати принайменьше в двоє (XI).

Чужі лїтератури були доволї богато обговорювані в ориґінальних і перекладаних статях. На першому місцю покласти треба-б нариси д. Е. Деґена про жіночу долю в сучасній німецькій лїтературі (IX), нові сили в сучасній лїтературі (А. Неґрі, т. X) та про Воскресеніе Л. Толстого (XI), в яких особливо гарна, хоч до певної міри одностороння, — остання. Сюди належать ще замітки дра Франка про Fécondité Золя і соті роковини уродин Гайне (IX).

Хто хоче мати погляд на наші сучасні лїтературно-видавничі обставини, нехай читає інтересні замітки д. Франка п. з. Журнал і публїка, де зведено рахунки між публикою і Л.-Н. Вістником (IX).

Обрахунок минулого столїтя подає нам дияльоґ того-ж автора п. з. На склонї віку, де виступають три особи, оприміст-суспільник, пессиміст-фізьософ і жінка і кожде зі свого становища судить минулий вік (XII).

Дуже зручно і глибоко розглянене питаннє полїтичної незалежности України у його-ж статї: Поза межами можливого, більш із т. зв. фільософічного становища (XII).

На основі працї проф. Загоровського написа розвідка д. П. Рондяка про розвід в минувшости й теперішности з поводу нового нїмецького кодекса (IX).

У постійнім відділї „Із российської України" подибуємо дуже зручно написану статю Spectator-а про проф. Флоринского й українське письменство (X), хоч материял проти нього автор бере з самих таки брошур його та критик иньших учених (Михальчука, Науменка, Антоновича); далї — д. Хоткевича п. з. Факт історичної вартости, де порушено велику житєвість нашого драматичного письменства і його виконавця — українського театра; того-ж автора статя п. з. Ne quid nimis, де висловлюєть ся полємічна гадка проти закидів українській суспільности, починених д. Кониським у житєписи М. Дикарева (XII); та його-ж про ворогів українського театру в родї лихих драматурґів як прим. д. Сластин й ин. (XI).

У відділї „Наші товариства" маємо огляд розвитку Наукового Товариства імени Шевченка (IX) М. Грушевського, що також появилось у 1 ч. „Хронїки Н. Т. ім. Ш.".

У „Новинах нашої лїтератури" подибуємо оцїнки на „Повісти й оповідання" І. Левицького (Л. Ч.); „В путах шайтана" М. Коцюбинського (Л. Крушельницький); „Тарас Бульба" М. Старицького (Г. Г—да); „Старосьвітські батюшки" І. Левицького (Л. Ч.) й ин. Деякі з них визначають ся гумором, більшість поверховністю.

З перекладаних статей зазначити треба Л. Жанруа про Данте (IX), Ф. Йодля про Дж. Бруно (X).

З иньших статей важнїщі ще: Немирича про Музей Тарновського і М. Грушевського про вулицю Шевченка у Львові (X). З посмертних згадок зазначимо М. Комара й І. Франка про Е. Борисова (XI).

Коли додамо до вище огляненого ще велику силу критичних заміток, наукових звісток і материялів, які розсипані у третїм відділї кождої книжки, що має заголовок „Хронїка і бібліоґрафія" і для яких

вкінцї треба буде скремого показчика — то будемо мати вироблений погляд на вагу сього журнала, — на жаль за мало ще відомого поза Галичиною. А до зросту його, зверхнього і внутрішнього, до виконання його національно-культурного завдання потрібно сеї більшої популярности доконче.

Добрими фейлєтонами не визначилось і в сїм роцї **Дѣло**. У статї п. з. Українсько-руська лїтература і наука в 1899 р. подає др. І. Франко огляд і характеристику останньої нашої лїтературної і наукової продукциї. В нїй доглянув автор користнї прояви: „Число передплатників руських щиро-народних видань побільшало, лїтература почала еманципувати ся від ґазет і періодичних видань, письменська і наукова продукция почала обхапувати ширші поля, почала, що так скажу, ловити момент сучасного лїтературного смаку і сучасних основних ідей цівілїзованого сьвіта, появило ся таке число нових робітників — перекладачів, популяризаторів, беллєтристів і цїлих орґанїзаций, якого давнїйше нераз не бувало й за десять лїт. Число виданих у 1899 р. книжок і брошур — не практиковано високе доси у нас...“ Автор обговорює діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка, київської громади („Кіевская Старина“), дальше переходить до характеристики „Лїт.-наук. Вістника“, видань „Українсько-руської видавничої Спілки“, Бібліотеки „Дѣла“ й ин. Дальше йде коротенька характеристика молодих письменників, нового руху серед молодїжи, та найновіщих беллєтристичних новин на російській Українї. Кінчить свій огляд автор ось якими словами: „огонь розгоряєть ся добре; антракти в нашім розвою вже неможливі“, (ч. 1).

Д. М. З—ий у Картинї до історні шкільництва в Галичинї на початку XIX віку подає пять документів до сього дїла (1817—29), де показуєть ся, що австрийський уряд і консисторії дбали більше про осьвіту людности, анїж се представляють деякі історики (Калїнка), в кождім разї дбалість ся далеко більша нїж колишнього польського уряду (ч. 16).

Той самий автор подав кілька документів до історні руського шкільництва 1848 р.) де показано старання Русинів про власну мову у школах і заведенє польщини проти їх волї (ч. 106).

У статї п. з. День 6 лютого 1858 р. в Мілянї подає д. Лемко деякі звістки про італїянський революцийний рух на основі записок воєнного архіва у Відни. Звістки тим цїкавіщі, що першою жертвою руху впали вояки-Русини 10 полку піхоти (ч. 18).

Помянїть дїла батьків ваших! — такий заголовок має слово дра В. Щурата на Шевченківськім вечері в Перемишли, одначе своїм змістом належить воно більше до беллєтристики (ч. 70).

Генрік Ібзен знайшов собі прихильника в д-рі Я. Ол., хоч за його розвязки символів ледви був би йому вдячний (ч. 73).

Про Ібзена, специяльно про „Нору“, говорить теж д. Н. Кобринська зі свойого „жіночого“ становища. На взір характера сеї розвідки подаємо закінченнє її: „Коли маємо давитись на твір Ібзена, яко твір штуки, і коли під штукою розуміємо силу враження, то „Нора“ в представленню яко реальна особа (sic!) не лиш під взглядом ідеї, але і під взглядом штуки випадає слабою, безцвітною і родить скорше несмак під артистичне вдоволенє. Натомість Нора яко симболь виступає в повній гармонїйній цілости і викінченю, набирає правдивої естетичної досконалости і родить кольосальне вражінє“. Мова „ужасна“ (чч. 142—144).

Про Короткий погляд на іст. Читальнї руської дух. семинариї у Львові І. Кузева говоримо окремо, в бібліографії.

До сеї ж справи належить стаття о. М. Зубрицького п. з. Читальня в руськім семинари 1879—1882, де автор доповняє звістки про рух у семинарській читальні в тих роках, до чого д. Кузїв не мав материялу. О. З. бере се з особистих споминів (145—148).

Про загальну долю читальнї по 1882 р. говорать „Сучасник“ теж на основі особистих споминів (161—2).

Д. І. Копач подав сильвестку звістного німецького фільософа Фр. Паульзена, дуже йому прихильну (ч. 123).

Шведський учений др. Л. Ніштрем, що гостював був минулого року між Українцями у Львові схарактеризований що до своєї діяльности (ч. 133).

Як причинок до історії наших галицьких обставин що до лїтературної мови служити можуть дві статї д. Н.: В справі народного язика (124—140) і Хто пестрить язик? (195—196). Се полєміка на оба боки. Перша проти української мови, якої придержують ся найновіщі письменники й лїтерати. Дещо з його заміток справедливе, цікаве й бистре, але головна основа покладена індівідуальнім уподобаню, або на фальшивім становищи, що ось то в німецькій мові єсть таке слово, а ми на се відповідне мусимо мати таке. — Друга статя звернена ніби проти „Язичія“ наших москвофілів, але при тій нагоді знову сипле горячого бобу „своїм“ Українцям.

Про другу артистичну виставу руських малярів 1900 р. говорить д. К. Кучурак (251—3), що дивить ся на штуку церковно-рутенськими очима.

З перекладів найважнійша розвідка О. Левицького про звичаєві форми в подружу XVI—XVII ст. (200—3).

Про розвідки о. І. Рудовича про сьвятоюрські ярмарки і про унїю у львівській епархії говоримо окремо.

Ще слабше що до наукових фейлєтонів виходять иньші українські часописи, белєтристика перемагає усюди. В **Руслані** окрім розвідок проф. К. Студинського п. з. Характеристика поезий Гулака Артемовського та Козаччина і гайдамаччина в Енеїдї Котляревського, що вийшли теж окремо й осібно будуть обговорені, подибуємо хиба ще промову Юл. Костецького на вечерницях Шевченка у Стрию (чч. 80—2), банальну, як богато таких промов.

У **Буковині** окрім статї Ф. Королевського про шлюбні звичаї у Чорногорцїв (ч. 125—6) та рецензий на „Із днів журби" Івана Франка, „Воскресеніе" Л. Толстого та „Буковинську Русь" Смаль-Стоцького — не бачимо таки нїчого.

У студентській часописи п. з. **Молода Україна**, що виходила саме перший рік (що місяця), зазначити можна ось що: Л. Цегельського про М. Драгоманова, його думки, діяльність ї значіннє проба одноцїльної характеристики сього діяча; В. Старосольського про Кирило-Методиєвське Брацтво, де сей момент осьвітлено з полїтичного боку; Т. Меленя про Гр. С. Сковороду — огляд його житя й нарис його думок; того-ж автора про Дж. Бруно; П. Ясенка Картини з природних наук. Усї ті статї мають більш публїцистичний характер ніж науковий, але писані гарно й живо. З посеред властивої публїцистики важнїйші статї: В. Старосольського промова на львівських Шевченківських вечерницях; Л. Цегельського про всесьвітнїй социялiяний рух й українську національну справу; В. Гуркевича про Українцїв в галицьких середнїх школах; С. Чарнецького про науку української мови в польських середнїх школах у Львові; Е. Косевича про Шевченкові обходи молодїжю й богато иньших. Між посмертними згадками читаємо огляд житя й діяльности О. Я. Кониського написаний І. Бриком.

Орґан Руского Педаґоґічного Товариства **Учитель** друкував у сім році статю Л. Павенцкого про початок і розвій шкільництва на Руси, що буде обговорено окремо.

Свобода (американський тижневник) давала популярні фейлєтони з обсягу суспільних та економічних наук.

Від минулого року виходить у Львові **Богословскій Вѣстникъ** (4 рази в рік), присьвячений справам церкви й духовенства. Редактор його належить, що правда, до проти-українського табора, одначе офіцияльна мова журнала таки українська (з виїмкою статї о. А. Петрушевича), хоч правопись нїби етимольоґічна. Се теж інтересна проява! У першім річнику подибуємо властиве лише одну статю з більш науко-

вим характером, а се А. С. Петрушевича про спосіб вибору й поставлення духовників із сьвітських людей у XVI ст. на Україні, де автор подає текст рукописи XVI ст. луцької епископії, що містить приписи до вибору духовенства. Одна частина має заголовок „Указъ какъ достоитъ избирати діаконовъ и священниковъ“, друга „Уставъ како достоитъ избирати епископа“. Рукопись тепер у станиславівській епископській біблїотеці. Автор подає її зміст „для вѣдомости всѣхъ любителей нашей древней церковной старины и русского языка, еще не совсѣмъ, якъ нынѣ, испорченного вліяніемъ чужихъ языковъ“. Та на превеликий жаль його, і ся памятка не без польонїзмів! Автор підчеркує їх. Сюди належать такі слова як: маєт, сьвідки, годеный, вірячи, пильно, заховаты й т. ин.

З иньших статей згадаємо: про Дж. Бруно, де автор (α) взяв ся головно за полєміку зі статею проф. Йодля (з Л. Н. Вістника); о. Дорожинського (редактора) про біблїйну потопу, о. Крипякевича про артистичну форму псалма 118. У біблїоґрафічнім відділї були рецензиї на І. Франка „Мій Ізмарагд“ та на „Живі струни“. Дух усїх статей клєрикально-консервативний.

С. Томашівський.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

A bronzkor emlékei Magyarhonban. III. rész: áttekintö ismertetés. Irta Hampel József. Az orsz. rég. és embertani társulat kiadványa. (Памятки бронзового віку на Угорщинї. III частина: Загальні відомости. Накладом краєвого археольоґічного й антропольоґічного товариства). Будапешт, 1896, ст. 254+62 таблиці.

Відомий у науцї передісториї автор оглянув у сїм томі бронзові находки на териториї нинїшнього Угорського королївства, подав їх опис, вироблюваннє, звістки про тодїшню культуру, специяльно означив відносини угорської териториї до решти Европи.

Не вважаючи на неоднакову історичну долю всїх частин нинїшнього Угорського королївства, автор при описї предметів стоїть що так назву на централїстичнім становищи (чи не з полїтики?) і говорить у сумїш про ту саму катеґорию предметів з усяких сторін краю. Реальну вартість мають як раз сї описи з малюнками, тому, хотячи вибрати материял для української передісториї, треба окремо ставляти побіч себе сї описи і малюнки.

У перших двох главах говорить автор про науку передісториї в Европі і нинїшній її стан, специяльно про угорську від 1828 р. (Янкович). Межи нинїшніми збирачами визначаєть ся угорський Русин Т. Легоцький, що трудить ся головно в Бережськім комітатї. З поміж музеїв на перше місце покласти треба Угорський Національний Музей, окрім того єсть провінціональні та приватні музеї і збірки.

Від третьої глави починаєть ся опис предметів, до яких малюнки в меньшій частині є в доданих таблицях, у більшій подані в попередніх

томах, а богато невиданих, в Нац. Музею та таких, що подані в иньших видавництвах (тут таблиці йдуть від CLXXXIII – CCLV). Після опису подає автор виказ, де кілько чого знайдено і звідси треба вибирати материяли для якоїсь території. XII гл. і дальші задля сказаного в горі централїстичного пункту погляду не представляють наукової вартости — се загальні висновки про культуру бронзового віку, не мов би він належав до самих Мадярів. На щастє говорить автор про перейманнє промислу і загалом культури, хоч із застереженнями про сталість й ориґінальність сеї культури (ст. 250).

З доданих таблиць належать до нашої території: CLXXXIII, красногорський скарб; CLXXXIV, теж красногорський скарб; CXCIX скарб із Бережського комітата; CCLIV оруже з відти-ж; CCLV подібно. *С. Т.*

Н. В. Шляковъ — О Поученіи Владиміра Мономаха (Ж. М. Н. П., 1900, V, VI, VII, ст. 96–138, 209–258, 1–22).

Чимала, але дуже тяжко і по части хаотично написана студия д. Шлякова складаєть ся з трох частин. В першій він хоче уставити час написання Науки, для того уставляє хрональоґію описаних в ній подій і доходить до виводу, що Наука написана в 1106 р.; в другій він, аналїзуючи Науку з лїтературного боку, доводить, що вона написана під впливом церковної служби першого тижня посту й здогадуєть ся, що Мономах написав її, спинивши ся в дорозї для того аби сповідати й причащати ся на першім тижнї вел. посту (с. 234). В третій він пробує вказати місце, де саме Наука була написана, й доводить, що се була осада звана Волга на місци нинїшнього Углича.

Така схема сеї розвідки, загромадженої зрештою слабо звязаними з темою екскурсами, гіпотезами й навить поетичними рефлексами. Найлїпше випала друга частина: автор очевидно лїтурґіст по специяльности і в сїй сфері чує себе дома; його доводи, де він зближає алюзиї Науки до св. письма і ріжних церковних молитов і сьпівів першого тижня, мають справдешній інтерес. З богослуженнєм близьких тижнів звязує автор алюзиї Науки до Пролога, Шестоднева, Поучень Василия В. (Како подобаеть лѣпо человѣку быти і другої науки — „Научи ся вѣрный человѣкъ" — ся остатня також з Пролога), слова Анастасия Синаіта (с. 215–9, 237, 240, 251). Заразом вказує він і иньші запозичення з богословської лектури (с. 253–5). Хоч не всї його паралелї зовсїм певні, а певна частина була вказана вже попереднїми дослїдниками — (Протоповим і Пономарьовим), але ся частина розвідки має значний інтерес. Заразом автор пробує відтворити первісний склад Науки, звязуючи з нею, як її закінченнє, той уривок молитви, що в Лаврентиєв-

ськім кодексї стоїть по листї до Олега, і навить знаходить в Науцї „правильность построенія и искусность композиціи“ (с. 258)!

В першій частинї найбільш інтересне — проба хронольоїізациї оповідань Науки; виводи автора не завсїди щасливі, між ними й дата 1106 р. для Науки не має нїякої певности; з тим падають і иньші звязані з тим виводи автора, що взагалї задалеко іде в своїх розумованнях і гіпотезах (нпр. він знає, що Мономахові сини дістали кождий свій примірник Науки і той що ми маємо — списаний з примірника Андрія Мономаховича). При тім же автор показує незнаннє новійшої історичної лїтератури, й тим також толкують ся деякі грубі помилки його. Третя частина — вивід місця написання — має також гіпотетичний характер. *М. Грушевський.*

Г. П. Бѣльченко — Поученіе блаженнаго Θеодосія, игумена печерскаго, о казняхъ Божіихъ (Лѣтопись истор.-филол. общ. при новорос. университетѣ, VIII, 1900, с. 177—162).

Невелика, але добра робота. Автор, давши погляд на історию питання, спиняєть ся головно коло виставленого д. Вадковским (м. Антонїєм) арґумента против приналежности поучення Теодосию — що м. Фотий користав з грецького текста сього поучення. Опираючи ся на тім, що в текстї Фотия єсть пропуск однаковий з текстом лїтописним і Торжественника, він доводить, на мій погляд — зовсїм основно, що Фотий користав з текста словяньского. Відси дальший вивід — що всї три верзиї ідуть від одного словяньского текста, відмінного від текста Златоструя, опублїкованого Срезневским. Справи авторства Теодосия автор не рішає, справедливо одначе зазначає, що подібність зі Златоструєм не виключає ще приналежности проповіди Теодосию: Теодосий міг заповичити звідти основу її. На жаль тільки автор не пробує виясните питання про вступ, який маємо в лїтописній версиї і в версиї надписаній іменем Теодосия, а не маємо у Фотия. *М. Г.*

В. М. Гуссовъ — Къ вопросу о редакціяхъ Моленія Даніила Заточника, Од., 1899, ст. 34 (з VIII т. Лѣтописи ист.-фил. общ. при Новорос. ун.).

Моленію Данила останнїми роками досить пощастило: розвідка дра Щурата, надрукована в IX т. наших Записок викликала розвідку д. Лященка, обговорену вже нами (т. XXXIV Записок), а тепер перед нами лежить статя д. Гусова, що хоч, по його словам, опираєть ся на його давнїйшій студентській роботї (р. 1893), але в друкованій своїй формі звернена фронтом до згаданої розвідки д. Лященка.

Д. Гусов взагалї годить з д. Лященком в його виводах що до часу й обставин написання Моленія, тільки натиск кладе на те, що

воно належить Суздальщині. Він справедливо підносить, що князюваннє Ярослава в Переяславі Руськім належить до дуже молодих літ його (від 10 до 15), отже се робить певну трудність в тім, аби засланнє Данила класти на сї часи його переяславського князювання, але розуміє ть ся на сїй підставі не можна ще твердити, що автором Слова не був хтось з українських бояр, що могли зістати ся в Ярославовій дружинї і по його виходї з Переяслава Руського, а ще меньше — зачисляти його, як робить автор (хоч і обережно — „кажется" — с. 27, пор. с. 34) „къ произведеніямъ ростово-суздальской литературы времени, названнаго у Костомарова золотымъ вѣкомъ этой письменности": як би навить писав се Моленіє прирожденний Суздалець, його школа безперечно українська — Моленіє входить в одну ґрупу з иньшими українськими памятками сих часів як Слово о п. Ігоревім, слово на збудованнє видубецької стїни, повість про мятеж по смерти Романа в Галицькій лїтописи[1]), писаннями, до котрих „золотий вік ростово-суздальської лїтератури" не дає нїяких анальоґій.

Головний зміст розвідки Гусова одначе не в сїм: його головна задача — довести, що основний текст Моленія маємо в т. зв. другій редакциї, репрезентованій кодексами Чудовським і Ундольского. Автор одначе, як минї здаєть ся, занадто оптимистично дивить ся на сю редакцию: признаючи, що вона близше стоїть до прототипа, треба признати істнованнє інтерполяций і в нїй значить признаннє II редакциї лїпшою ще не увільняє нас від потреби реконструовати первістне Моленіє. *М. Г.*

O źródłach heraldyki ruskiej, skreślił Dr. Franciszek Piekosiński (Rozprawy akad. umiejętn. — wydział hist.-fil., XXXVIII).

З сеї статї здана вже була справа — в справозданню з того тому Rozpraw (в попереднїм томі), і я тут хочу піднести тільки одну справу. Іде мова про руські геральдичні зиски, але й д. Пєкосїньский в своїй реплїцї й иньші участники спору на сїм пунктї показали дуже неповні відомости. Я сеї справи, котрою нїколи специяльно не займав ся, теж не маю заміру вичерпувати, але хочу піднести деякі занадто сильні прогалини або помилки в поглядах д. Пєкосїньского.

І так д. П. сьвято переконаний (с. 203—4), що руські бояре не мали печаток, так що, на його гадку, коли кн. Дмитро-Любарт укладав умову з Казимиром, прийшло ся на ґвалт робити їм печатки ad hoc. Пан. автор, очевидно, забув (чи не знає?) звістного факту, що уже

[1]) Див. Історию України-Руси III с. 469—472.

в X в. руські купцї і княжі післанцї мали золоті й срібні печатки, які служили для посьвідчення їх осіб і очевидно — мали на собі певні знаки власности (Hausmarken).

Подібні печатки заховали ся до нас в староруських перстенях в досить значному числї (публїковані у Кондакова Рус. клады I, Рус. древности V і мною в Записках т. XXV).

Коли йде мова про геральдичні знаки, то треба знати знаки на київських монетах — з іменами Володимира, Сьвятополка, Ярослава і Володимира Ольгердовича; знаки сї зрештою мають свою велику лїтературу.

Коли йде мова про руські печатки й геральдичні знаки, не можуть бути полишені на боцї дорогичинські пльомби (що мають теж свою лїтературу); тут в великім числї приходять і кирилїчні букви, за котрими так попитує д. Пекосіньский.

А не знаючи того всього, на підставі коментовання зовсім не виразного тексту видавати катеґоричні суди про неістнованнє руської геральдики — буде, не знаю чи po krakowsk-и чи nie po krakowsk-и (див. с. 188 статї), але в усякім разї не науково. *М. Г.*

Акты Литовско-Русскаго государства изданные М. Довнаръ-Запольскимъ. Выпускъ I (1390—1529 г.), сторін XII+258 (відб. з Чтеній московських, 1899, IV).

Акти сї обіймають просторонь часу від 1390 року до 1529; числом їх 199. Найбільше з них припадає на часи пановання Александра і Жиґмонта I, а лишень мале число на пнованє їх попередників (на час пановання Володислава Ягайла припадає 1 акт, на час Витовта 6, Свидригайла 1, Жиґмонта Кейстутовича 1, Казимира 8, Александра 80, Жиґмонта 102). Змістом своїм вони всї майже належать до внутрішньої, господарської полїтики Ягайловичів.

Перше місце можна тут віддати наданням містам маґдебурського права; сї акти важні для нас вже хоч би через те, що деякі з них належать до давних часів і походять ще від Володислава Ягайла та Витовта, до сього вони характеризують нам досить докладно німецьке право на Литві. Важне місце займають дальше рахункові записки, бо з них можемо пізнати грошеву господарку Ягайловичів; так в актї 15 вичисляють ся видатки за державну службу, з акта 16 довідуємо ся, що в. князї при роздачі намісництв і староств дїставали гроші від нових намістників та старостів, з акта 153 можемо пізнати, як складано рахунки з виарендованих дібр чи то мит; в виданих актах взагалї подибуємо чимало актів що дотикають аренд корчем і мит. Акти під числом 14, 61, 68, 112, 113, 117, 130, 184, 190, 191, 193, 195 дотикають виключно бояр; одні з них як акт 14 показує, що бояре не мають пла-

тити дяла, другі як 112, 113, 130, 185, 190, говорять про перехід людей низших верств в боярство, знов иньші як 193 про перехід бояр в шляхту.

З поодиноких актів піднесемо 156 — де записана присяга писарів, 126 — означеннє повинностей міщан, 134 — виказ городів, що мають висилати вояків до військової служби, 138 — виказ городів, що увільнені від висиланя вояків, а за се мають давати викуп. Акт 199 дотикає вже полїтики заграничної: се відповідь волоським послам. Окрім сього знаходимо ще богато потверджень маєтностей, надань людей, увільнень від обовязків та жалоби на кривди тивунів та намісників.

В кінци потреба замітити, що хоч видавець поставив собі за ціль видати лише такі акти, котрі ще не були напечатані, але подибуємо й деякі акти уже видані в Литовській метриці д. Леонтовича. *Й. Ч.*

Иванъ Р. Войниловецъ — Церковь и монастирь св. Юрія у Львовѣ та вôдпусты и ярмарки святоюрскî, (Дѣло, 1900 р., чч. 89—121).

Автор мабуть духовний, се видно зі стилю, зворотів, духа і т. ин., а найбільш із мови: вона важка і не без польонїзмів. Зрештою праця на скрізь ділєтантська зі всїма її добрими і лихими прикметами. До перших належить докладність і детайлїчність, до других некритичність й обмежуваннє до відомостей із другої руки, при тім дуже скупеньке цитованнє жерел.

Починаєть ся праця з найдавнїйших часів, від кн. Льва, що мав заложити монастир св. Юрія, дальше переповіджені важнїйші полїтичні події, які мали вплив на церковні обставини. Автор не запускаєть ся нїде в осьвітлюваннє і вияснюваннє причин, обмежаєть ся лише до реєстровання, навіть у такій справі, як відданнє цїлої львівської епархії під управу львівського латинського епископа (1509). Приверненнєм православного епископа (1539) і заведеннєм крилоса, датуєть ся, на думку автора, упадок Василиян, що досї фактично завідували епархією. При Шумлянськім двигнулися й його сторонники Василияне. Прощі пішли знов у гору, як спроваджено з Теребовлї чудотворний образ Божої Матери. Ся спілка своєю енерґією довела до того, що цїла епархія прийняла унїю (1700). Пізнїйше протеґованнє монахів викликало ворожнечу між ними і сьвітським духовенством. Довший час мали монахи перевагу, особливо коли дістали (1720) право відпусту і ярмарку. Автор має ярмарок за річ звязану з відпустом лише посередно, силою конечности, та про се можнаб сперечати ся, а й сам автор говорить, що на сих відпустах „шинкували горівку і пиво з владичої пивницї і з бровару“. Реформа 1739 р. давала Василиянам, специяльно сьвятоюрським, незалежність від владик, по части

навіть перевагу над ними. Тут оповідає ширше автор про нові сьвятоюрські школи для виховування духовних від пол. XVIII ст. Цікаві тут звістки про винародовленнє монахів (за манастирськими актами) і противні змагання декого з епископів. Найгорячійша боротьба Василиян з білим духовенством почала ся від еп. Льва Шептицького і тягла ся аж по австрийські часи. Ся боротьба не була без національно-полїтичної закраски, бо монахи виступали як ультра-католики. Як звістно, імя Шептицького вязали з Уманською різнею (1768). Незгода закінчила ся побідою епископа й установою чисто-сьвітської капітули (1771), а процес в сїй справі та справі св. юрської церкви покінчив ся 1779 р. теж побідою сьвітського духовенства. 1817 р. Василияне уступили цілком із св. юрської гори. Що до ярмарків привілей Йосифа II (1789) признає право до них за епископами, хоч велїв обмежити відпусти. Образом ярмарку з 30 і 50-и років кінчить ся розвідка, що малаб більшу вартість, як би всї звістки були зазначені, звідки їх автор узяв, хоч із другої руки. Се, на жаль, показує, що після пок. Пелеша наше духовенство не має нїякого поважнїйшого історика. *С. Т.*

Ив. Рудовичъ — Унія въ львôвскій епархіи, Льв., 1900. (Дѣло, 1900, чч. 221 і 236).

Починаєть ся розвідка від діяльности еп. Ґед. Балабана і його заходів коло унії. Автор підносить його особисті інтереси, але при загальній характеристицї настрою народа він паде у неясність та вузкоглядність. Ось чому, на думку автора, шляхта була противна унії: „Шляхта глядїла на унію церковну з полїтичного становища — бояла ся, щоби не зміг ся вплив королївського правительства, котре досить було прогрішило ся против руської шляхти, усуваючи її від усїх впливових урядів, а роздавало всї інтратні становища напливовій шляхтї великопольській і мазовецькій, яка на Руси наживала впливу, значіння і майна. А найпаче станула в опозиції шляхта карпатського Підгіря волоського походження, зайшла з Угорщини, що не відрізняла справи віри і церкви від полїтики, традицийну ненависть до католицької церкви принесла ізза Карпат, де представителем римо-католицької віри був грабіжний і брутальний Мадяр“. Чи лише так мало? Що становище шляхти супроти унії мало у своїй основі полїтичні мотиви, се певно. Одначе ся полїтика була дещо ширша, нїж думає автор. Не у розширенню королївської власти дїло, православна шляхта булаб згодила ся і на абсолютизм, як би він опер ся на нїй. Протеґованнє чужої шляхти (та окатоличеної своєї) тут має бульше ваги, і традицийний жаль за сьвітлими колись часами руського боярства, з'убожіннє, суспільне й економічне пониженнє, теж більш задля полїтичних причин, та бажаннє зі-

статись на становищі, що так скажу, благонадежности — витворювали сей опозицийний дух між православною шляхтою, якої тодї було в Галичинї дуже богато. Полїтичні міродатні сфери на Руси були зложені майже виключно з посїдачів величезних королївщин, тож і ціла ся фаланґа руської шляхти в полїтично суспільнім житю стояла близше порога. Та звичайно той, що боїть ся води, – тоне, і православне шляхта з великої релїґійної ревности покатоличила ся й ополячила ся. Бо релїґія все таки лише форма.

Що до „волоської шляхти з Угорщини“ — то сей уступ повинен був автор задля сорому пропустити. Усе се казки, тому й полєміку пропускаємо. З тим, що висше виписано, не годить ся гадка автора про пинявість поступу унїї: „пасивний опір народу і духовенства, котре бачило, що унїю підперає католицька шляхта, а вона все була для мас народу і духовенства синонїмом гнету і неволї...“ Як то? Чи автор думає, що православна шляхта в економічно-суспільних відносинах була синонїмом братерства і волї, супроти низших верств? Таж вище сказано, що ся шляхта була унїї противна!

А вже найбільшу помилку бачимо в поглядї, буцїм то козацький рух 1648 р. був рішучим ударом для унїї. Де вичитав подібне д. автор, годї мінї знати, бо сього не показано в дописках. Сталось се мабуть лише „по внутрішнїм переконанням“. Щоб богато не розписуватись, ми будемо стільки сьмілі, щоб відослати д. автора до нашої розвідки про народнї рухи 1648 р. до уступа про їх наслїдки з релїґійного боку (ст. 137), де висказано щось дияметрально противне гадцї автора. А вартоб було завести полєміку на сю тему, як що д. автору не подобаєть ся моя думка.

При оповіданню про Шумлянського держить ся автор дра Шараневича, аж так далеко, що акцептує його думку про „українофільську полїтику“ еп. Ш., а навіть замісць слова „шляхта“ уживає „дворяне“. Се вже не по українофільськи!

Причинами виступають у автора всюди індівідуальні мотиви в дїланню, а всякі иньші т. зв. „вищі рациї“ зводять ся у нього до польонїзациї та московщення, і ніяк він добачити не може, що як унїя по сторонї Польщі, так православє по сторонї Москви дуже важне raison d'état. Дещо сьвітла на дїяльність еп. Ш. кинулаб була критика працї дра Шараневича, зроблена дром Франком (Записки т. XXII). Поза розвідками Шараневича автор використує ще Лїковского Dzieje kościoła unickiego та Історию Унії Пелеша.

Інтересно говорить автор про наслїдки 1 липня 1700 р. „Тая подія не остала ся без впливу на культурне, полїтичне й економічне житє народу“. Перша користь то зближеннє до культурнїщого захода;

друга — полекша духовенство в товариськім (sic!) житю; третя — „що хлопам-уніятам попускали троха прикрої панщиняної шруби". На перше можнаб згодити ся, хоч із деякими застереженнями, друге дивне (чи автор припадком не перекладав слово „товариський" з „общественный"?), третє просто невірне. А деж ті полїтичні наслїдки? Львівські міщане-Русини після того, як прийняли унїю, ще меньше мали полїтичних прав і значіння, анїж перед тим. Та про усе те вже автор не говорить. Остаточно без використання величезного рукописного материялу про се, як і про церковні справи в Галичинї взагалї, сього питання рішити не можна, а переписуваннє все того самого не поможе.

Такі наші гадки про статю о. Рудовича, в котрім все ж таки приємно нам бачити нового робітника на занедбаній ниві галицького церковного житя. *С. Т.*

Fr. Rawita-Gawroński — Historya ruchów hajdamackich (w. XVIII). We Lwowie, 1899. Nakładem K. S. Jakubowskiego, т. I. i II, ст. 269+297.

Fr. Rawita-Gawroński — Historya ruchów hajdamackich. We Lwowie 1901. Księgarnia H. Altenberga, т. I. i II, ст. 269+297.

З вище наведеного заголовка виходило б, що працю д. Ґавронського дуже скоро розхоплено і тому появило ся друге виданнє. Про розголос та популярність його ми нїчого не чули, а приглянувши ся близше, побачили ми, що се нїякі два видання, а лише переміна окладинки. Текст полишив ся ненарушений, навіть і численні його друкарські похибки ті самі, хоч дві окремі друкарнї виднїють на заголовках. Дїйсно, легкий спосіб, щоб реклямувати й піддержати сьвіжість книжки! Остаточно — вільно Французам одну тисячку звати окремим виданнєм, чом не можна д. Ґавроньскому за те саме мати одну десятку чи сотку? Та киньмо формальність!

Коли я прочитав заголовок сеї працї, опанувало мною миле почуваннє. Всеж таки раз, погадав я собі, матимемо підручник історії гайдамаччини, де буде перший раз зібраний увесь материял і як так критично повірений, щоб могли бути точкою виходу для дальших студий. Та прочитуючи сю історию, розчарував ся вповнї у моїм попереднім оптимізмі. Хиба вихісновані тут деякі рукописні материяли присилують нових дослїдників дякувати авторови за виявленнє їх. Та роблячи з гори се застереженнє що до працї, почуваємо себе в неменьшім обовязку провірити критично висновки з тих жерел, як неподїльну власність самого автора.

Моє становище в тому випадку трудне, бо приходить ся ставати межи двома противностями, межи двома виразними становищами істориків,

які чомусь то академічний спокій проміняли за політичний антаґонїзм. Біда в самім предметї, що досї не стратив полїтичної ваги, та се ще не звільняє від завдання критичної аналїзи працї.

Правда, у нашій минувшинї єсть богато таких хвилин, при яких історики розділюють ся зараз на дві ворожі громади і ще довго-довго воювати вони з собою будуть. Се инакше бути не може, доки певні історичні події мають свій відгук у нинїшнїх суспільно-полїтичних прямованнях, і доки сї прямовання будуть до себе просто протилежні. Лік на се аж у будущині.

Чи розумів се д. автор — не знати, але що обертав ся в тім „зачарованім колесі" політичної історії чи історичної полїтики — сього дав нам доказ у своїй передмові. На ній мусимо дещо зупинитись.

По кількох замітках про жерела спиняєть ся автор ширше на київськім видавництві „Архива Ю.-З. Россіи". Він упевняє нас, що „Архив" мав з гори поставлену гадку, буцїм то Поляки вічні вороги руського народа і за таких треба їх мати й на будуще. „Погляд сей — говорить д. Ґавроньский — виходив не із жерельних дослїдів, лише з державної полїтики". Сеї ідеї держали ся історики, на думку автора, одні сьвідомо, иньші несьвідомо, а „благороднїйших уносила з собою течія нового народнього радикалїзма і поза сею хвилею, що їх унесла, не давала доглянути правди в подіях й історичнім образї". Звідси має йти в сїм видавництві специяльний добір документів, виключно таких, що кидають лихе сьвітло на польську минувшину. Взагалї закидає автор сьому вигавництву коли не нещирість і нечесть, то в кождім разї односторонність.

Закид не новий і ми тут обороняти видавців не будемо (свого часу появила ся від них оборонна брошура проти подібних закидів), замітимо лише, що автор коли не повинен бути голословним прокуратором, то повинен був ясно сказати, яких саме актів та документів київські (про иньших не говоримо, бо й автор має на думцї головно Киян) видавцї не видали, щоб не бути односторонними. Два три приклади могли б гарно ілюстровати закиди д. Ґавроньского. Він у далеко кращім положінню анїж згадані видавцї, але в його виписках про жерела нїчого такого не бачу, щоби противажило документам виданим у Київі. Щоб односторонности у т. зв. київській школї не було, я не сьмію говорити, що більше, я піднимав подібні закиди при кількох нагодах (останнїм разом при оцїнцї працї д. Вовка-Карачевського про козацько-польські війни), тому й автор може мене уважати подекуди своїм союзником, але одно! Я говорив про одностороннє осьвітлюваннє подій, а не про виданнє жерел. Коли жерела кого компромітують (історичний документ сьвятий!), то не лише Польщу, але й саму Україну,

прим. акти про Палія і т. ин. Остаточно документ горорить сам за себе і той, в кого сумлїннє чисте, не боїть ся ніякої подібної компромітациї. Ще одно. Яким способом пришпилив автор прихильників народнього радикалїзма до державної російської полїтики — сього ніяк я зрозуміти не годен. Чи російське самодержавє і людовий радикалїзм одно й те саме? Мабуть тут відкриваєть ся сучасна полїтична полїтура автора.

Чи сяк чи так воно, все таки після високо критичного становища автора так і надїємо ся повности, щиростю, спокою, правди і т. ин. (тим більше, що з гори вже читаємо похвали на сю адресу) що всї жерела й материяли дослїджувані самостійно, з першої руки і т. ин. Та зараз опісля читаємо: „У великім гайдамацькім руху, що майже цїлий вік нищив і кровю обливав власний край, не добачив я анї слїду „високих ідей“, що буцїм то оживляли провідників сього руху, знайшов я натомісць дикі інстинкти, що поганяли до нищення всякого осьвітного дорібку, розбурханнє пристрастей без позитивної мети перед собою, релїґійний фанатизм без християнського духа у глибині, повну недостачу державности і непогамовану самоволю варварства, що жило і дїлало без полїтичного завтра“. Українська суспільність, на думку автора, нездібна до зрозуміння державної свободи, не має духовної й моральної культури, хитра і кровожадна і т. ин. Читаючи усе те, проти волї приходить на думку пословиця: „що твоє, то й моє, а що моє то тобі зась“. І на щож наговорив д. Ґавроньский так богато про ворожнечість та односторонність видавцїв „Ахрива Ю.-З. Россіи“? Чи єсть хто такий наївний, щоб після сього вірив у безсторонність та наукову повагу автора? Таж тут із кождого слова пробиваєть ся незнаннє полїтичних і суспільних законів, що нормують людське житє; виходить неосьвіченість автора у соціольоґії та історії культури; а що найбільш показуєть ся недостача наукового почування, для якого нема в історії нічого поганого, як і для природника серед його сьвіта. І сї думки ідуть про народ, який польському народови крихітки кривди не вчинив, бо не мав до того полїтичної сили...

Щоб піддержати свою думку, хоче автор здобути природний доказ на неї. Результатом дослїдів сих було „сумне переконаннє, що туранські етничні основи у крови української суспільности“ усьому винні. Казочка пахне дуже далекою стариною, щоб можна з нею полємізувати, антропольоґ та соціольоґ махне лише рукою на такий „учений“ вивід автора. Не станемо писати томів, щоб збивати в горі наведені погляди д. Ґавроньского: приглянувши ся дальшому, ми побачимо, що се захід непотрібний.

Дальше говорить автор у вступі про вихідну точку історика. Переходить поодинокі з них, відмовляє усякої вартости кождому з окремо,

хоч усім разом по трохи ранні признає, а з усього на купу виходить у нього, що „головний мотив племінної ненависти мав характер цілком материяльний“. Себто який?!

Алеж і для д. Ґавроньского потрібний якийсь пункт виходу! Тож він по довгих розумованнях, а ще мабуть довших роздумованнях, кличе: εὕρηκα! „Не вплив одного чинника, але всїх разом треба дослїджувати рівнорядно, себто вибрати таке становище, з якого цілість форм сеї подїї було б видно“ — читаємо з вдоволенєм. Що се за щасливе відкритє д. Ґавроньского? Бачимо й очам своїм не віримо. „Таким пунктом буде лише — risum teneatis — державне становище“. Я, признаю ся, прочитував уступ два рази, не міг повірити, що чоловік, що два листки у зад, кидав людям в очи, що ось то вони односторонні, бо опановані державною ідеєю, показує читачеви, як щось нове, ним віднайдене, йому в заслугу належне — отсе саме становище. Як би не поважний тон, то думав би хто, що се жарт, та на жаль воно не так, бо дальше читаємо: „Звичайно, що зі становища чужих державних і полїтичних інтересів, з релїґійного або клясового пункту, рухи і боротьби гайдамаків мажуть набрати иньшого характера й закраски, маю одначе переконаннє, що з історичного боку, мій пункт погляду ширший, справедливійший і близший до правди, анїж погляди иньших істориків“. Що за гнучкість гадки! Та забув автор сказати, як се він польське державне становище розуміє, чи з пункту погляду котрого з польських королїв, чи польських маґнатів XVIII ст., чи загалу шляхти, чи може в розумінню сучасного демократизма, чи остаточно зі становища котрої з нинїшнїх трьох держав. Бож усї часи, усї кляси та верстви бачать се державне становище инакше. Як же серед хаосу остояв ся д. Ґавроньский? Сей верх баламуцтва міг би навіть увільнити нас від дальшого розбору працї д. Ґавроньского, а коли сього не чинимо, то лише з огляду на меньше з дїлом обзнайомлених читачів та на новість деяких материялів ужитих до працї. На передї виднїє спис сих жерел дуже просторий. Про вартість деяких із них, головно нових будемо тут і там говорити. Кінець вступу про характер гайдамацьких рухів відкладаємо на самий кінець оцінки.

Перший том обіймає подїї до 1770 р. і має окремий заголовок за Костомаровим: „Руїна“. З десяти роздїлів сього тома присьвячений перший поглядови на причини, у яких лежав зарід гайдамаччини. Фантазия й ерудиция тут цїлком така сама як у переднїм слові. У вишукуванню причин гайдамаччини він іде дуже далеко, до часів Печенїгів, Торків, Половців, Клобуків і т. ин. Кров сих племен відзивалась у Залїзняка. Мабуть автор хотів скасати, що Україна своїм ґеоґрафічним положіннєм давала взагалї користний терен до всякого рода рухів, але наговорив

богато усякого иньшого. Коли ми дальше читаємо про кольонізацию України й доводи автора, що українська людність вічно переливала ся з західних країв, Волинї та Галичини, то ми не знаємо що й думати про сї антропольоґічні ельокубрациї його. Отже на ким відбив ся саме сей туранський чи „тюркський" характер колишнїх мешканців степу? Часи сильного росту українського племени від XI - XIII ст. д. Ґавроньский перескочив, від разу опинив ся над Калкою щоб сказати: ось дивіть, зрада то вже у їх (бродників) крови і т. и. В часї татарської неволї небо посилає спасителя у видї Литви та Польщі... Заносило ся на велику і сьвітлу будущину Польщі й Литві — але, на превеликий жаль автора, Турки появились і заохотили Татарів на нападів. Тодї Польща почала імітувати Татарів (Претвич) і до того мала повно моральне й материяльне право, та лише, на жаль, „те саме зараз після нього (Претвича) робили на власну руку ріжні „козацькі гетьмани", маючи головно на оці грабіж". Хто дав право автору до такої клясифікациї тих самих чинів? Чи може **власна** оборона Претвича 1550 р. на соймі? Мабуть нї, лише „державне становище" автора. Про ріжних старостів після Претвича нема згадки, бо мабуть автор мав деякі сумнїви при їх клясифікациї. По довгих нїби фільософічних, нїби природничих розумованнях, зупиняєть ся автор на Запорожю і — о диво! — був ласкав трохи змінити тон. Ориґінальний державно-лицарський орґанїзм, з полїтичними бажаннями й аспірациями, правдивий лицарський орден і т. ин., і т. ин. Жаль лише, що Польща не вміла їх прикувати до своєї ґалери; були-б сьвітлими робітниками. Від свойого власного човна козакам зась! Бідкає дальше автор, що Польща вела хитку, слабу та боязьку державну полїтику та дозволила козацтву стратити „історичну ціль". Коли порівняємо се з замітками в переднїм слові, де в українській суспільности автор не бачив нїчого позитивного, то виходить суперечність, яких у д. Ґавроньского не мало. Коли би був він докладнїйше застановив ся над польською полїтикою, був би побачив серед неї свій сучасний образ, недостаток власної орґанїзациї та одноцїльної державної ідеї, а при тім захланність на чуже добро. Тодї був би побачив, що в опіцї такого приятеля, яким була Польща, Україна не могла бути инакшою: учитель не дає ученикови більш нїж сам має.

Але сього зрозуміння дарма шукати у д. Ґавроньского, коли він не зрозумів великої сили суперечностей у своїх поглядах, що характеристичне сьвітло кидають на цїлу працю. Дещо ми навели вже, а про богато годї і згадувати. Розбираючи полїтичні проєкти XVI—XVII вв. про опанованнє Крима, критикує автор сильно тодїшню польську державну полїтику, як нездарну (інтересно, на якім він тут стоїть становищи!)

і, мабуть не думаючи, що противить ся сам собі, оповідає про те, що козаки добре розуміли вагу гадки про Крим, значить, були розумнійші від тодїшнїх менерів польської державної полїтики. Се завданнє виповнила замісць Польщі Москва, але знов лише тому, що вагу сього завдання розуміла Україна і вона втягнула Москву у сю боротьбу таки проти її волї. Автор жалує, що виконаннє сієї „місиї" дало силу й величину Росиї, а не Польщі, а його виводи могли б служити найкращим доказом, що Україна могла-б жити сильним полїтичним житєм як без польської культури, так без московської орґанїзациї, себто мала всякі дані до самостійности. Ось і ключ до зрозуміння усїх таємних причин гайдамацтва українського народа!

І таким способом одна суперечність переплїтає другу, автор доходить навіть до оборони козацтва-коштом річи посполитої (ст. 35). Не ласкавий лише д. Ґавроньский до Хмельницького тому, що він замісць із Польщею на Татарів, пійшов з Татарами на Польщу, хоч не сьміє не признати, що се був конечний наслїдок польської державної таки полїтики. Одначе Хмельницький все таки остатний...

Ідеї 1648 р. штучні, фальшиві, нещирі, анархістичні і т. ин. і т. ин., але анї разу не приходить автору до голови, що може як раз се прокляте „історичне завданнє" й було мотором полїтики Хмельницького. Для Виговського він ласкавіщий, Юрка Хмельницького зове прототипом Залїзняка, з иньшими обходить ся теж безцеремонно. Внутрішня боротьба і замішаннє на Українї „витворило сю безпечну гулящість, що не дивила ся нїнащо, не числила ся з тим, чиє майно і золото іде на мід і горівку, і вона стала ся моральною прикметою козаччини і гайдамаччини". Така дияґноза хороби, яку описує д. Ґавроньский у своїй працї. Признаю ся авторови, що не належу до оборонців гайдамаччини і бачу добре усе зле й некультурне у нїй, але рівночасно думаю, що відмовляти її усякої раціональної історичної причини се не лише дуже ненауково, але й не сумлїнно...

З дальших глав, що описують гайдамаччину від поч. XVIII ст., будемо акцентовати лише головнійше, маючи се переконаннє, що ідейний бік працї майже вже вияснений. Коли автор говорить про релїґійні справи, то попри кількох правдивих заміток повстало знов богато суперечностей і неясностей. Боротьба межи унїятами і православними витворила, на думку автора, у Поляків (sic!) релїґійну нетолєранцию і тодї починаєть ся правне обмежуваннє і переслїдуваннє православних. Про се питаннє у релїґійних відносинах нема що богато говорити; той самий закид можна прикласти до всїх иньших держав, і Польща від них цїлком не гірша як не лїпша; але проте історикови все не вільно писати сьвідомо неправди. Неправність православних мала свій початок

ще перед унією, а опісля обняла і сих і тих, звичайно — уніятів у меньшім степени.

Про Мазепу і перше (1709) знищеннє Січи говорить автор по хронікарськи, не хотячи знати, що се найвищий ступінь розвитку козаччини з полїтичного боку. Ся мовчанка мабуть для вигоди. За те величезне історичне значіннє надає автор сїй події що до внутрішнїх справ Польщі. Перехід частини Запорожців на сей бік Днїпра, що „привикли до війни, до житя серед вічного несупокою і боротьби, принесли бурливий темперамент... витворили підпаловий материял, що піддержуваний невдоволеним і роздармованим хлопством, розніс огонь по Браславськім і Київськім воєводстві". Дивно стає і моторошно, коли почуєш, що 60-лїтня боротьба мала у своїй основі такий маловажний факт. Де-ж подів ся вплив довгої козацько-польської війни, турецької війни 1672 р., де то славне запустїннє України, над яким так бідкав був Собєский, де його колонїзация, де заходи Палїя коло неї, де наслїдки внутрішньої боротьби межи Поляками за королями? Усе те покрито тайною, і то для такого автора, що в шуканню причин уміє часом доходити сїм столїть назад до всяких „тюркських" племен... Дивні дїла твої, Господи! Дослїдженнє усїх причин ще не мусить очистити гайдамаччину першої половини XVIII ст. від тих закидів, які чинить її д. Ґавроньский, і я її боронити не стану, але нїяк через голову мінї перейти не може, як може чоловік що претендує на ученість більш ніж піввіковому загальному народному рухови нїчого більше не піддати як лише індівідуальні психольоґічні мотиви. Коли так, то зведемо цїлу історию на купу романів та й більш нїчого. Та д. Ґавроньский мабуть так історию розуміє. „Розбій і виломлюваннє з під гамівця суспільного порядку" характеризує гайдамацький рух від початку, говорить автор і анї прочуває, що сим замазав усе попередно сказане. Виломлювати ся з під суспільного порядку м а с ї нїяк не можливо з самих лише індівідуальних мотивів без таких самих, себто суспільних причин. Про се міг би д. Ґавроньского переконати перший лїпший шкільний підручник психольоґії.

І так дальше. Одно автор пише, за хвилю се власними словами замазує, і так in infinitum. З огляду на папір мусимо гадку вибирання всяких суперечностей покинути[1]).

Докладний опис подій за Палїя нїчого не доказує, як лиш се, що автор стоїть на ґрунтї шляхотського партикуляризму. Він може на

---

[1]) Як колючий примір читаємо: (za Chmielnickiego) przyświecała tym walkom idea wolności, a nawet odrębności państwowej... Wolność była wprawdzie rozumianą w pojęciu kastowem, ale nikt jej w owe czasy nie rozumiał inaczej... (ст. 54). А що говорив автор в переднім слові?

нашій недавній оцінці праці д. Вовка-Карачевського переконати ся, що й без того „вищого“ становища можна дещо обмежити геройство Палія.

При оповіданнях про дикі напади гайдамаків старає ся автор звернути специяльну увагу на нелюдскість і грабіжний характер нападів, а не думає, що в тих часах усюди так було, у Поляків не меньше, де підчас спокою такі самі вчинки йшли від коронного, реґулярного війська, від „культурних“ шляхтичів у їх наїздах, що так само було з француськими військами Людовика XIV у Німеччині, а що більше — й досї не перевело ся, чого доказом полуднева Африка й Китай. Та при тім, хоч би краски про гайдамаків і в десятеро були чорніщі, то все вони блїднуть супроти иньших вище наведених, бо у гайдамаків нема ніякого находу на територию чужої нациї, а лише оборона, нехай невміла і примітивна, своєї власної від утиску, байдуже про те, чи дійсного чи уявленого, що йшов від чужих елементів, суспільних, політичних і національних.

З поміж усїх проводирів гайдамацьких куп, як лицарів „з під темної зьвізди“, підносить автор Саву Чалого, бо сей „станув по стороні власти і порядку“. Справедливо завважає він, що сей перехід, чи там зрада, була виємкова проява, але не бачить, що се дуже інтересний доказ однодушности у тодїшнїх масових стремлїннях. Чи се також доказ розбійничих мотивів? Та-ж і тодї були люде, що хотїли спокійного житя, родинного і господарського, дорібку працї, захисту й безпечности. А де-ж був їх голос? Як звістно автору, селяне у більшости не рушались, лише одиницї, але сї мали симпатию серед сих спокійних. Щось у тім мусить бути! Зрештою історня Сави тут перший раз докладно обговорена і, що найважнїйше, пояснена у цїлій справі роль Москви як і претендента до гетьманства — Орлика. Се взагалї лїпша сторона працї д. Ґавроньского, що в нїй відносини до Росиї перший раз докладнїйше осьвітлені.

Шоста глава першого тома присьвячена економічному становищу українських селян до 1768 в порівнаню з иньшими польськими краями. Вже з самого заголовка видно становище автора в сїм питаню. Він хоче показати, що на Українї селянам краще жилось нїж де небудь дальше на захід, що ось то гадка российських і деяких українських істориків про „незносний економічний гнет“, як про причину гайдамаччини, упадає, — виходить що гайдамаччина була дїлом самоволї і т. ин. Загально беручи, можна признати, що й українським селянам жило ся краще нїж иньшим, що деякі історики тенденцийні (але не більш від д. Ґавроньского), одначе годї відмовляти економічно-суспільних мотивів цїлому народньому рухови. Таке безоглядне порівнанє ще не доказ. Автор мусить признати, що у відчуваню всякого рода гнету

й реакциї на нього мають велике значіннє психольоґічні мотиви, себто утиск не має обєктивної міри, лише субєктивну, залежить отже від темпераменту і вражливости неволеного. Коли-б був автор звернув на се увагу, то був би не підносив тріюмфальної пісні при кінці глави, але спостеріг, що ся реакция українських селян, навіть на найлекший розмірно гнет, була сильніща не в міру, ніж иньших. Се цілком природно. Сам автор доказує, що людність Правобережя складала ся майже виключно з утікачів із західнїх і північних сторін, що шукали кращої економічно-суспільної долї, також з виходців ізза Дніпра, — і се все були одиниці найенерґічнїйші і найбільш вразливі. Зразу на слободах знаходили вони бажане, але помалу тодїшній суспільний устрій та економічні обставини почали їм пригадувати минулу їх неволю — і тим більшу викликувати реакцию. Се-ж загально звістно, що ображене місце на людськім тїлї найбільше стає вразливе. Так само і на души. Коли селянин у західніх сторонах уважав нераз свій стан осьвяченим, долею з неба ї падав у резиґнацию, то там на сам вид шляхтича чи його посіпаки, чи ксьондза чи унїятського Василянина відчував ненависть і падав у бажаннє пімсти. Се легко зрозуміле, і нам треба дивитись sine ira et studio та замісць стояти на всяких „вищих“, чи державних чи полїтично-суспільних, становищах, станути на пунктї людської прихильности до всїх, єдино гіднім для поважного історика.

До кращих сторін праці д. Ґавроньского, як уже сказано, належить розсьвітленнє становища Росиї в сім періодї, а специяльна глава про Задніпрянщину (7 глава), загалом беручи, доволї інтересна, як і характеристика тодїшнього українського духовенства — противага для деяких українських істориків. Але й тут автор не устеріг ся від односторонности. Релїґійний мотив має своє значіннє й окреме для себе. Він має инакший вплив на людські уми ніж усї иньші, чи полїтичні, чи суспільні ідеї і тому мусить бути инакше суджений. Не судім про саму ідею з того, який наслїдок, чи яку форму ся ідея мала (розбій, грабіж, взагалї неморальні вчинки...), але з того, чи така ідея була і мала рацию бути. Инакше що зробили би ми з усіма релїґійними війнами західньої Европи! Се-ж певно, що ніякий революцийний поклик не дав стільки моральних і материяльних нещасть, скільки релїґійний, з чиєї небудь сторони. Альбіґензи, Маври, Ґуґеноти, Ірляндцї, 30-лїтня війна і т. ин. можуть бути малим лише прикладом на се. Якже невинно представляють ся супроти того релїґійні рухи на Українї! А д. Ґавроньскому жаль, що польські власти за мало гонять, хапають, вішають, стинають (ст. 221)! На щастє прикладів подібної репресиї подав автор не мало в останнїй главі, і з них видно, що ті репресиї дотикали як раз невинних і двоїли ціле нещастє. Ось вартість державної ідеї!

Другий том присьвячений виключно Колїївщинї. Оповідаючи про релїґійні відносини другої половинї XVIII ст., бачить себе автор примушеним признати, „що надмірна релїґійна ревність причинила ся теж не мало до розворушення народу иньшої віри“ і мусїла дати причину до православної реакциї. Розумієть ся, по сторонї Польщі самі лише ревні релїґійні ідеалїсти, а по сторонї українській самі фанатики з дикими інстинктами, — се зрозуміле і ми дивувались би, як би того такий автор як д. Ґ. не акцентував. Далї сьпіває автор давню пісеньку, що православним жило ся в Польщі як у Бога за дверми, нерівноправности не було, гнету ще меньше і т. ин. Усе те занадто старе, щоб із тим вести полеміку. Иньша річ — москвофільство тодїшнього православного духовенства, иньша річ, чи гайдамаки дїйсно переймали ся релїґійною ідеєю, але таки напевно був у Польщі полїтичний плян—усунути православє і замінити його принаймнї унїєю. Сей плян супроти претенсий московських царів і супроти роздїлу українських земель між Росиєю і Польщею цїлком оправданий з боку останньої, і годї не добачити певного розуму в тім, але й се певно, що се католиченнє приспішило кінець Польщі. Автор нїчого не згадує про те, що й унїяти не мали повних полїтичних прав, прим. епископи не могли засїдати в сенатї. Щож отже дивного, коли православне духовенство сповняло зраду стану. Вина тут рішучо по сторонї Польщі, як усюди в Европі при подібних подїях.

Найбільшого ворога в д. Ґавроньскім знайшов славний ігумен Значко-Яворський, який просто угинаєть ся під усякими некористними прикметами, далеко в більшій мірі нїж під похвалами українського історика. Яворський заслужив меньше пристрастної оцїнки, хоч би задля величезної своєї здібности і впливу. Релїґійний фанатизм поганий, але не більше серед православних як і серед католиків. Але так глянути на справу не може автор задля свойого „державного становища“. Інтересно булоб знати авторову гадку про таке саме релїґійне питаннє, але так, щоб ролї католицтва і православя, Поляків й Українцїв, були поперемінювані. Мабуть тодї Яворський виріс би на національного героя. Але в такім випадку метою історії стає не п р а в д а, а щось иньше. Таке враженнє маємо, прочитавши виводи автора про справу диссидентів на соймах 1766—68, при чім автор як найвиразнїйше, з цїлою пристрастю стає по сторонї Залуского, Солтика, папського нунция, проти рівноправности православних (5 глава).

Переходячи до опису подїй Колїївщини, збиває автор „на прах“ погляди, немов то барські конфедерати мали що на сумлїнню, вони чисті як слеза, а лише приватна авантура дала до того причину. „Сокрушеніє“ се оперте nota bene не на документах, лише на здібностях автора у викрутах.

Один із розділів (8) присьвячений справі славної „золотої грамоти“ Катерини II; доказано тут, що така грамота дійсно ходила межи народом і була фальсифікатом помислу Яворського. Усе те остаточно не нове, а признане більшістю українських істориків.

До інтересних частин праці належить 9 глава — про Уманьщину перед бунтом, де подано дещо звісток про економічний стан сеї околиці, з материялів ще не виданих. Автор подає се в тій думці, в якій у першім томі писав про економічні обставини цілої України, звістно — з тим самим результатом.

Саму Коліївщину й Уманську різню подав автор на основі тих самих материялів, що й д. Шульгин, лише з просто противною тенденциєю. Нових звісток (рукописних) мало, а й то другорядні. Про Ґонту д. Г. говорить з певною симпатиєю, про Залїзняка з ненавистю.

Кінчить автор свою працю наперед зреассумованнєм своїх дослїдів, чи там властиве поглядів на гайдамаччину, у тонї, який ми вже пізнали. Сї свої погляди стараєть ся автор піддержати народньою традициєю, що буцїм то неприхильно дивить ся на гайдамаків. Наведені пісні доказують лише, що автор їх не розуміє, та й годї. З тих пісень висновує автор ще гадку про „характерний рис українського народа“, себто фаталїзм і покірність у неволї, та невдячність за добро (в колишнїй Польщі). А може ся покірність і сей фаталїзм нинїшнього поколїння як-раз наслїдок того колишнього добра?

Кількома виписками з „Гайдамаків“ Шевченка кінчить автор другий том.

Ще кілька слів про вступні замітки. Д. Ґавроньский не може згодити з гадкою, щоб ставити гайдамаччину побіч народних рухів західньої й середньої Европи, а се тому, що в Німеччині виразно вивішувано програму економічно-суспільного характера, а на Україні хлїба було аж занадто. На се скажемо, що скількість хлїба ще тут не рішає, а західноевропейські народні рухи не дуже ріжнять ся від гайдамаччини, про що автор переконав ся-б, прочитавши „Історию хлопських війн“ Ціммермана або опис котрої небудь хлопської війни на території Австро-Угорщини. А що українські народнї рухи були такі довгі та завзяті, то тому була винна по перше полїтично-суспільна орґанізация давньої Польщі та злученнє кількох елементів боротьби: економічного, суспільного, полїтичного, релїґійного та національного. Остаточно головна вага характеру гайдамаччини лежить у козаччинї і коли-б автор приглянув ся сїй без пристрасти, то був би назвав гайдамаччину конечним її наслїдком, полїтичним і етичним нещастєм, але таки природною боротьбою за волю, сим фенїксом у стремлїннях одиниці і народів. І козаччина і гайдамаччина мала фатальні наслїдки,

економічні, полїтичні і культурні більші ще для України, ніж для Польщі, в тім цїлий їх траґізм. А се заслугує більше симпатиї для них анїж се видно у автора.

Взагалї ж праця д. Ґавроньского, попри деякі свої добрі сторони, належить до ряду сих історичних творів, яких читаннє чинить суспільности більше шкоди нїж дає пожитку, без огляду на те, хто їх писав, Українець, Поляк чи Москаль. *С. Томашівський.*

Ив. Ротаръ, — Епифаній Славинецкій, литературный дѣятель XVII в. (Кіевская Старина, 1900, X—XII).

Праця дуже пильна і старанно зроблена. Автор користував ся в значній мірі архівним і рукописним матеріялом, використовуючи при тім і богату дотеперішню лїтературу про Славинецького. На жаль, здобутки всїх тих дотеперішнїх праць, не виключаючи й Ротарової, не дуже великі. Про житє Епіфанїя знаємо дуже мало, а його характер тілько в двох моментах виявляєть ся виразно: в процесї патріарха Нікона і в його диспутї з Симеоном Полоцьким. Д. Ротар — видно початковий учений і поклав собі метою видобути з архівів усе, що можна, для біоґрафії Епіфанїя; але про молодість Епіфанїя, про його вчінє і працї перед покликанєм до Москви й по тих стараннях автора не знаємо нїчого певного. Силкуючи ся склеїти біоґрафію Епіфанїя з дрібних звісток, рахунків доходів та пенсий, розпоряджень царських та принагідних записок д. Ротар, що правда, простує не одну хибну звістку давнїйших дослїдників або потверджує їх документальними доказами, але на жаль не вміє дати нам ясного, хоч троха заокругленого образа тодїшнього часу і змагань, серед яких жив і працював Епіфаній. Так само ми не маємо з працї д. Ротара докладного понятя про Епіфанїя як ученого анї як письменника, не говорячи вже про те, що автор навіть не пробував виясняти собі й нам, чим же властиво був Епіфаній в історії Московщини і України? чи репрезентував поступовий, чи ретроґрадний елємент? Із слів д. Ротара можна би вибрати дещо на підпору одного й другого осуду. Додаймо до того, що користуєть ся автор своїм матеріялом якось незручно, повторяє ті самі цитати по два або й по три рази в ріжних місцях, пише сухо і якось боязливо, а знов пробуючи розмахнути ся до ширшої характеристики, добирає не все відповідний матеріял, — от і будемо мати загальне вражінє, яке робить на читача праця д. Ротара.

І ще одно. Одним із важних жерел для пізнаня лїтературної працї Славинецького служить твір, у якім справедливо бачуть найстаршу пробу наукової бібліоґрафії на Руси, пз. „Оглавленіе книгамъ и кто ихъ писалъ“. Авторство сего твору признають Сильвестрови Медвѣдеву, і д. Ротар

нераз цитує його з назвою Медвѣдева, не висловляючи що до сього ніякого сумніву. Тимчасом істнує в науцї суперечка що до сього твору. Проф. Соболєвский, а за ним і дехто иньший не без певних підстав признають автором сего твору Епіфанія Славинецкого. Хоча найновійший біоґраф Медвєдєва, Прозоровский, таки стоїть на тім, що він був автором „Оглавленія", та про те випадалоб було д. Ротару хоч згадати про сю суперечку і висловити про неї свою думку, а може пошукати й деяких нових даних для рішеня суперечки. Бож нема сумніву, що признавши Славинецкого автором „Оглавленія", ми здобули би в тім творі важний причинок для оцїнки його наукового і письменницького хисту. *Ів. Франко.*

П. Гавриловъ — Характеристика польскихъ и южнорусскихъ литературныхъ теченій послѣдней четверти XVII вѣка, въ связи съ общимъ направленіемъ тогдашней литературы (Кіевская Старина, 1900, IV - V).

Імя д. Гаврилова у-перве стрічаєть ся нам в числї робітників на ниві історії лїтератури. І праця, якої заголовок ми виписали вище, вказує перо новака. Читаючи її на сторінках поважного київського місячника нам знехотя насувала ся думка, що вона тілько через якусь помилку, через редакцийний недогляд дістала ся туди. Справдї, за весь час істнованя „К. Старины" нам не трафляло ся читати в нїй наукової працї з таким низьким науковим цензом. Поперед усього автор не вияснює ніде, про що саме він хоче говорити. Покладені в титулї „литературныя теченія" — термін сам собою такий широкий, що в ньому вмістить ся що хто хоче. Та на ділї д. Ґаврілов ухитрив ся в своїй працї майже нічого не сказати про дійсні лїтературні течії. Обертаючи ся в сфері темних і переважно зовсім пустих загальників він блукає мов сліпий, хапаючи ся то за се, то за те, що наскочить під руки. Що ви приміром ясного винесете ось із якого реченя: „Обращаясь же къ литературѣ мы видимъ, что она стоитъ въ связи съ общимъ ходомъ государственнаго и общественнаго развитія, но выражается своеобразно въ зависимости отъ того, къ государству или къ обществу стоитъ въ прямомъ пропорціональномъ отношеніи"? Не вважаючи на ніби математичну формулу зміст сього реченя — і многих подібних у тій працї — зовсім темний, а те що сяк-так ясне, то зовсім прості і давно звісні річи, тілько висловлені бомбастичним стильом. Огляд змісту працї д. Ґаврілова покаже ще яснійше її вартість.

У коротенькім вступі (4 сторони) автор застановляєть ся над впливом Єзуїтів на духовий стан Польщі в другій половині XVII в. Сказати про сей вплив щось свойого автор не вміє; він кладе поруч себе виписки

з ріжних істориків польської літератури без огляду на те, чи їх праці мають жерелову вартість, чи се тілько підручники склеєні для певних практичних цілей. Отже маємо тут маленькі виписки з Сирокомлї, Мацєйовского, Лукашевича, Спасовича та Мехержинського; в додатку автор покликаєть ся ще на Лелєвеля, Шайноху і Бобжиньского, не вказуючи, які їх праці і які уступи мав на думцї, а найдовше зупиняє ся на звісній апольоґії Єзуїтів кс. Заленского „Czy Jezuici zgubili Polskę?“ Хоча висновки кс. Заленского про неповинність Єзуїтів в духовім упадку Польщі зовсїм перечать поглядам висловленим у попередніх цитатах, то про те д. Г. не силкуєть ся сконтролювати правдивість наведених ним поглядів, але задоволяєть ся загальною фразою, що причиною того упадку було „разстройство общественнаго самосознанія“, як колиб ся фраза без цілої купи деталїв могла хоч ще небудь пояснити. Се „разстройство“ по думцї д. Ґаврілова „уполномочиваетъ насъ ближе всмотрѣться въ характеръ литературы, чтобы точнѣе опредѣлить направленіе общественнаго самосознанія“. Льоґічно думаючи виходило би зовсїм навпаки: коли було „разстройство“, то требаб історикови попереду усього вияснити, як виглядав здоровий стан, а потім: в чім проявляли ся ненормальности, і яка була їх причина. Ну, але для д. Ґаврілова закони льоґіки не писані; він поспішає від „разстройства общественнаго самосознанія“ чим швидше до „характера литературы“ і „направленія общественнаго самосознанія“, тобто від одного загальника до двох.

В першім роздїлї (10 стор.) автор дає образ того „характеру“ польської лїтератури в другій половинї XVII в., образ, якого можна було надїяти ся по приведених висше реченях. Із сього роздїлу ми довідуємо ся, що автор працював у рукописнім відділї Петербурської Публ. біблїотеки, але, як то каже московська приповідка, „по Гороховой ишолъ, да гороху не нашолъ“. Видно, що не було кому вказати йому там дороги, і він наскочивши з разу на кілька томів риторичної січки зупинив ся на тім, що хактерною прикметою того часу було ораторство. А маючи такий цїнний загальник і не силкуючись навіть вияснити собі його значіня, він і зупинив ся, бо в томах Мехержинського „Historya wymowy w Polsce“ знайшов готовий учений апарат для сеї теми. Зацитувавши без ніякої потреби цїлу купу польських ораторів того часу — міг зацитувати їх у десятеро більше, бож тодї кождий польський шляхтич був оратором — автор пришпилює сюди увагу про французьку моду в російській суспільности кінця XVIII віку і з повним задоволенєм біжить до „анализа соціальныхъ устоевъ общаго литературнаго теченія“. Сей аналїз він виконує дуже дешевим робом: одна пяницька пісенька Коховского, пару цитатів із Спасовича та Заленского про Вацлава Потоцкого, Паска та Рудавского і ще одна пя-

ницька пісенька, видобута автором із рукопису Петерб. Публ. бібліотеки — ось і все. Не видно ані сліду, щоб автор, пишучи хактеристику польської літератури другої половини XVII в., хоч мав у руках який будь твір тої літератури, щоб прочитав хоч Твардовского „Wojna domowa" або Потоцкого „Wojna Chocimska", щоб йому хоч снила ся пребогата література польських віршованих політичних памфлєтів, польський віршований роман („Argenida", „Nadobna Paskwalina"), польська драма (в тім числї й полїтична сатира) того часу. Ми не видимо ані згадки про сатиру Опалїнського, — одним словом, усе характерне для історії польської літератури другої половини XVII в. лишилось авторови незвісним. Ще більше безцеремонно написаний третїй розділ праці д. Ґаврілова — характеристика французької літератури XVII в. Звязок сього розділу з попереднїм такий, що, бачите, богато польської молодїжи в ту пору їздило до Франциї. Але який вплив мала тодїшня французька лїтература на польську, яка саме частина французької лїтератури мала вплив на польську, сього автор анї думає розбирати. Очевидно, не знаючи детально анї польської анї французької лїтератури того часу і пишучи „учену" працю по підручникам, тай то ще таким, як Шерра і Дюпюї, або по журнальним статям, д. Ґаврілов і не міг завдати собі таких питань. Те, що автор говорить про Расена, Молєра, про псевдоклясицизм і т. и. в тодїшнїй французькій лїтературі, сьвідчить про його повне нерозуміне того часу і тої лїтератури і про невільниче та безтямне повторюванє того, що знайшов він у своїх принагідно нахапаних підручниках.

В кінці третїй розділ, задля якого властиво ся писанина знайшла місце в „К. Старинѣ", се характеристика українсько-руського письменства другої половини XVII в. Сю характеристику змістив д. Ґаврілов на 19 сторінках, із яких що найменше 3 треба відчислити на цитовані під текстом титули ріжних книжок. Та на лихо, д. Ґаврілов із усіх тих книжок не виніс нічого. Він говорить широко про українську проповідь того часу і вказує цитованих нашими проповідниками европейських теольоґів на доказ польського впливу, хоча цитовані ним теольоґи — не Поляки і писали по латинї. Все, що міг наш автор добачити в укр. лїтературі того часу, се „отсутствіе живого общественнаго интересса" — і на доказ того він цитує пісню-віршу про попа пяницю з XVII в., яка може сьвідчити як раз навпаки. Розумієть ся, що крім сеї вірші автор анї одним словом не дає пізнати, щоб він знав, читав, простудиював самі памятки нашої тодїшньої лїтератури. І тут, як у попереднїх розділах, він черпає своє знанє з підручників і з поодиноких моноґрафій. Брак власних жерелових студий не позволяє йому анї обняти цїлости явищ, анї вистерігати ся помилок та односторонностей, що ча-

сом трафляють ся в моноґрафіях. При тім дивна якась мусїла бути школа, яку перейшов автор. Замісь шукати фактів, він вишукує із тих книжок, які цитує, переважно голї тези, загальники і вирвавши їх із живого звязку, в якім були сказані автором, робить їх незрозумілими, а нераз просто парадоксальними.

Додаймо до сього ще одно неприємне явище. Корректа в статї неможлива. Майже всї польські цитати подані з такими помилками, які виявляють — не знати, чи в автора, чи в корректора — основне незнанє польської мови. Систематично пишеть ся тут: Mecherziński, Zelęski, mówy roznych, praznym (зам. próżnym), pamiętnike małżęskie związkie. Але знаходимо й иньші помилки, які мабуть треба признати авторови, як ось: Climacter*ae* (се Коховського Climacteres), Рудовскій зам. Рудавский, Bojazet (Расенів Bajazet), m-me de Lucnes (зам. de Luynes), Корнелій Аляпиде (Corn. a Lapide), Іаковъ de Vorahence (Jacobus de Voragine), Nicolas Delira (Nicolaus de Lyra), *Го*лятовский (сеї абсурдної, московської форми уживає К. Стар. систематично — не розумію, чому. Ґалятовский — назва шкільна, витворена з грецького γαλα, γαλακτος = молоко!), *ми*ринизмы, *ми*ринистическія требованія (зам. *ма*рінїзми, від італїйського письменника Марінї, творця бомбастичного стилю, яким користуєть ся й д. Ґаврілов).

Ів. Франко.

В. И. Перетцъ — Историко-литературурныя изслѣдованія и матеріалы. Томъ I. Изъ исторіи русской пѣсни. Часть 1. Начало искусственной поэзіи въ Россіи. Изслѣдованія о вліяніи малорусской виршевой и народной поэзіи XVI—XVIII в. на великорусскую. Къ исторіи Богогласника. Часть 2. Приложенія. Описанія сборниковъ псальмъ, кантовъ и пѣсень. Вирши изъ старопечатныхъ изданій. Малорусскія пѣсни изъ рукописей XVIII в. Указатели. СПб, I—II, 1900.

Отсї два томи (425+210 сторін великої 8-ки), се найновійший важний причинок до історияї нашого письменства і до вияснення тої ролї, яку грало воно довгий час як посередник між заходом і північю. Автор сеї працї, д. Перетц, звісний уже своїми науковими працями, тай сама отся праця була частями опублїкована в р. 1899 в „Извѣстіяхъ отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ“ і обговорена мною в 38 томі Записок, стор. 41—46. Та про те, видаючи свою працю окремою книжкою, д. Перетц значно розширив її, внїс більше ладу і системи в свої дослїди і ясно визначив собі мету, яка надає працї головне її значінє. Супроти сього, до нової працї д. Пе-

ретца зовсім не належить закид, зроблений мною його статям у „Извѣстіяхъ“, коли натомісь добрі прикмети, піднесені там, тут знаходять ся в більшій мірі.

Сам титул показує, до чого змагають досліди д. Перетца. Передмова пояснює се докладнїйше. Його займає дослід над розвоєм сучасної народньої пісні, головно лїричної і релїґійної. Заглубляючи ся в минуле він натрафив там на велику силу давнїх віршованих творів і придивляючись їм дійшов до погляду, що в тих пробах давнїх письменників треба шукати основи для сучасної народньої пісні, що „простонародное въ массѣ случаевъ первоначально было продуктомъ творчества болѣе культурныхъ, высшихъ классовъ“, — значить, і для сучасної народньої української і великоруської пісні „источникомъ является старинная виршевая литература, зародившая ся на юго-западѣ Россіи, вѣроятно уже въ половинѣ XVI в.“ В повнім обсягу ся теза певно не устоїть ся, але нема сумніву, що для деяких пісень, для деяких ґруп (баляди, леґенди, деякі любовні пісні) вона правдива. Дещо задля сеї мети автор зробив уже в давнїйшій своїй працї „Современная русская народная пѣсня“ (Спб. 1893), а в отсїй книзї дає богатий і критично оброблений матеріял для зрозуміня і оцінки тої поетичної традициї, яка була у нас (на Україні і в Московщині) аж до хвилї, поки її з рук інтелїґенциї не витиснула нова артистична лїтература. Правда, деякі дуже важні питаня автор полишає поки що на боцї, приміром: як могли з таких деревляних, незугарних та важких творів, як більшина давнїх віршів, повстати такі чудові, ґраціозні та високо-поетичні перли, як більшина наших народнїх пісень? Або: чи кращі між віршами і кантами, записаними в XVII і XVIV в., не були припадком витворами простолюдя, перенесеними на папір яким будь книжником з памяти або з уст простолюдних співаків? Автор почуває ті браки своєї працї заявляючи, що „зупиняєть ся поки що на чисто формальнім роздивленю найдавнїйших памяток руської артистичної поезиї“. Значить, д. Перетц іще зернеть ся до сеї вельми цікавої теми.

Перші три глави своєї працї (64 стор.) присьвятив д. Перетц теоретичному питаню: що знала давня Русь про верзіфікацию і її теорію? Один із цікавійших рефератів на недавнім археольоґічнім з'їздї в Київі був виголошений проф. Соболевским і доторкав ся найстарших памяток славянського віршованя, себ то „Похвали царю Симеону“, „Пролога“, „Азбучної молитви“ і и., уміщених у Сьвятославовім Сборнику з 1073 р. Ті твори були перекладені з грецьких оріґіналів, а що ті оріґінали були написані тзв. полїтичним віршом, то й перекладач Болгарин силкував ся перекласти їх віршом. Проф. Соболевський досить успішно реставрує віршову форму тих творів. Д. Перетц реєструє

сей здобуток, але додає, що штука віршованя в старій Руси була незвісна і сам факт істнованя віршів у Сборнику забув ся. Менї здаєть ся, що й тут вивід д. Перетца занадто поспішний. Сяк чи так буде судити критика про мою пробу реставрованя віршової форми „Піснї про Романа“ і „Слова о Лазаревѣ воскресенiи“, то все таки я не сумнїваю ся, що дальші досліди над ритмікою „Слова о полку Игоревѣ“, „Похвали Богу“ Пізида і иньших таких творів покажуть нам істнованє в старій Руси ритмічних, віршованих творів, будованих не по правилу політичного вірша. І коли д. Перетц заявляє катеґорично, що перші віршовані проби на Руси появляють ся аж коло половини XVI в. на Україні, то супротив сего слїд би пригадати йому, що ми вже з перших літ XVI в. маємо звістку польського історика про істнованє „дум“ у південній Руси, і в тім же XVI в. Анґлїчанин Річард Джемс записав декілька історичних пісень у Москві. Значить, були піснї, була вироблена верзіфікация на Руси ще геть швидше. Тай дивно було б, як би їх не було. А що й тодї пісня повставала не без участи інтелїґентів, на се дає цїнні докази проф. Веселовский у своїх дослїдах на полї российської нар. епопеї. Аджеж прим. така билина про Дюка Степановича по думцї проф. Веселовского повстала рішучо на основі византийського жерела; перероблена на руське десь у околицях Галича перейшла потім до Київа, де сяк-так приплела ся до циклю Володимирової епопеї, щоб з часом разом з иньшими піснями того циклю перейти на північ.

Не вдаючи ся на хитке і неоране поле таких виводів і комбінаций д. Перетц від разу стає на твердім ґрунтї: по ґраматикам і риторикам руським, польським, латинським XVI—XVIII вв. він слїдить, що знали наші предки про віршованє і чого довідували ся в школах. Він показує, як перші руські граматики черпаючи з грецьких взірців, ішли зовсім невільничо за Греками, говорили про довгі і короткі склади, про гексаметри, елеґії і т. и., про що самі автори граматик не мали ніякісінького понятя. Граматика Смотрицького (1619 р.) і тут, як і в многих иньших випадках, робить перелом, впроваджуючи так само невільничо латинську теорію верзифікациї, оперту на граматицї Альвара. Д. Перетц завдав собі чимало і то певно зовсім неприємної працї, слїдячи по польських учебниках риторики ріжні модифікациї та перерібки все тої самої педантичної поетики. Він зібрав тут аж надто богатий матеріял, і хоча результат сеї важкої працї дуже і дуже маленький, то все таки д. Перетцу належить ся подяка за те, що виконав сю роботу, яку все таки хтось мусїв увяти на себе. Правда, дослїди над розвоєм польської поетики повинні б бути роблені на тлї розвою польської поезиї: цїкаво б було знати, коли Поляки замісь латинських ме-

трів зачали в своїх віршах по просту лїчити силяби, як се роблять польські підручники поетики вже в початку XVIII в.?

Далї автор переходить до огляду українсько-руських віршів кінця XVI в., в яких він уже завважує два типи: вірші правильно будовані на взірець польських, 12- і 13-складові, і вірші не однаково довгі, з недбалими, переважно дїєсловними римами (на подобу дум). Розуміє ть ся, що протестантський співанник із Познанської бібліотеки, про який я згадав у рецензиї на попередню працю д. Перетца і якого він і тепер не взяв на увагу, був би мусїв змінити його висновок і вказати йому ще й третїй тип — коротших, також правильно збудованих віршів. Далї автор наводить і обговорює декілька віршів духовного змісту з початку XVII в., вказуючи їх близьку залежність від польських взірців. Майже без зміни з „Извѣстій“ передруковано розд. VI, де обговорено ряд укр. віршів записаних Поляками (латинськими лїтерами) в XVII в, отже поперед усего віршу про битву під Берестечком і другу віршу „Висипав ся хміль із міха“ та пісню-сатиру про попа. Сюди можна було б додати ще віршу сатиру на гетьмана Заславського, опублїковану мною (Хмельнищина 1648--49 у сучасних віршах) і вірші, що втягнув у свій „Latopisiec“ Єрлич. Та взагалї д. Перетц, здаєть ся, не дбав про повноту материялу, а тілько про те, щоб використати по змозї той рукописний материял, що був у него під руками. Дуже інтересний розд. VII, де на детальнім розборі кількох вірш показано, як духовні, а декуди й сьвітські поезиї з разу трансскрібували ся, потім перекладали ся, а далї перероблювали ся з польського на руське. В розд. VIII малює автор на основі документів перший наплив українсько-руських пісень і співаків до Московщини, роздивляє троха детальнїйше віршовану Псалтирь С. Полоцького та вірші Барановського, вказуючи близьку залежність тих віршарів від польських взірців. У розд. IX подано „материяли для характеристики репертуару бандуристів початку XVIII в.“, се б то огляд рукописних співанників, віднайдених у останнїх роках, в тім числї й зарваницького співанника, описаного і опублїкованого проф. Грушевським у „Записках“. Дальші роздїли (X—XIV) займають ся детально процесом переходу українсько-руських кантів та віршів у Московщину в XVII—XVIII в. Розд. XIX присьвячений „Богогласникови“. Специяльно про авторів пісень Богогласника висловлює д. Перетц деякі цінні уваги, але ся тема далеко ще не вичерпана. Так само важно те, що в приступних йому рукописах автор віднайшов декілька пісень, що війшли в Богогласник попереблювані та повкорочувані. Се для дальших студий над сею цікавою книгою дуже цінні вказівки.

Другий том працї д. Перетца не менше цїкавий для нас. Подано там опис і зміст 12-тьох рукописних співанників, що переховують ся в ріж-

них рос. бібліотеках, далї передруковано вірші і дедикациї з 15 україньско-руських книжок старого друку (1593—1619), виданих перед виходом граматики Смотрицкого, і в кінцї збірку українських пісень із ріжних рукописів XVIII в., часть може найцїннїйша з сего тому. Кінчить ся він поданєм кількох незвісних доси віршів Теофана Прокоповича і Покажчиком. Праця д. Перетца видана гарно, корректа загалом старанна. *Ів. Франко.*

В. И. Перетцъ — Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Т. II. Изъ исторіи старинной русской повѣсти. 1. Слухи и толки о патріархѣ Никонѣ въ литературной обработкѣ писателей XVII — XVIII в. Спб. 1900, ст. 68.

Правлїнє патріярха Нікона і розпочате в часї того правлїня, головно за порадою Українця Славинецького, „исправленіе“ церковних книг дало почин формальній революциї в Московщинї і витвореню так званого „раскола“. Важність тих подій для історії духового розвою Московщини доси ще не оцїнена як слїд. Досить буде сказати, що в вирі тої революциї, при свистї батогів, брязкотї кайдан, скрипіню тортур та тріщаню стосів, на яких палено раскольників, зароджує ся у-перве справдї национальне велико-руське письменство, появляють ся писаня протопопа Аввакума, появляє ся цїла та „поморська“ раскольницька лїтература, в якій по за обскурною теольоґічно-казуістичною формою видно у-перве на московськім ґрунті проблиски живої людської душі, пристрасти, критики і малюнки побуту, видно зароди всего того, що в творах Достоєвского, Толстого, Щедрина, Островского мало здобути великоруській лїтературі XIX в. сьвітове значінє. І що цїкавійше: не вважаючи на „старовірство“ тої лїтератури в ній на кождім кроцї стрічаємо нові форми, нові ідейні звязки, нові мотиви, що вже війшли були в житє і несьвідомо для самих авторів виливались у них на папір. Із сього погляду лїтература старообрядцїв XVII—XVIII в. заслугує на найпильнїйшу увагу, якої, на жаль, доси не діждала ся. З величезного її богацтва далеко не все ще було опублїковане, а праця д. Перетца, якої наголовок виписано висше, показує, що при добрій волї в тих купах записаного паперу можна знайти прецїкаві річи.

Д. Перетц поклав собі метою зібрати раскольницькі оповіданя про Нікона. Раскольники вважали Нікона ще при його житю за попередника Антихриста, а то й за самого Антихриста. Д. Перетц зовсїм вірно добачає жерело того погляду в тих есхатольоґічних леґендах та писанях, яких так богато було в християнській церкві. Правда, до заведеня друкарень стара Русь знала таких писань дуже не много. Навіть Апо-

каліпсіс сьв. Івана була у нас мало розширена; найпопулярнїйше було Откровеніє Методия Патарського, апокріф, якого рефлєкси знаходимо і в народнїх оповіданях та піснях великоруських і українських. Аж коли появили ся друковані Біблії і друковані переклади писань отцїв церкви, специяльно-ж писань про конець сьвіта й Антихриста, то й фантазия простих людей, розворушена тими „божими словами“, починає працювати в тім напрямі. Д. Перетц зазначує сей звязок, але не досить кладе на него натиску. Він не звертає уваги прим. на те, що такі явища повторяли ся всюди в західній Европі: апокаліптична пошесть у XVI і XVII в. пройшла по Анґлії, Франциї і Німеччинї як одна з визначних форм великого реформацийного руху. Ще Гус писав про Антихриста — се був папа. В ту саму нуту грали пізнїйші реформатори; в сей бік звернена й брошура Зизанія, що була передрукована в Москві в „Кириловій книзї“ і зробила ся одною з основ раскольницьких вірувань. Поява жидівського месиї Сабатая Цві в Єрусалимі дала привід до дуже розповсюджених поголосок у цілій Польщі і на Українї про те, що Антихрист уже явив ся. Таким робом повірки московських раскольників про Нікона-Антихриста являють ся тілько одною хвилею сеї европейської течії, трохи чи не першою хвилею, що плеснувши в далекій Анґлії відплеснулась аж на Уралї та в Соловках, розмиваючи ту ізоляцийну стїну, яка доси дїлила Московщину від решти Европи.

І які інтересні камінчики несла з собою та хвиля! Під впливом віруваня в те, що Нікон — Антихрист, фантазия його ворогів причіплює до него найріжнїйші оповіданя, зачуті Бог зна відки, доповнені фантазиєю по утертим, устною традициєю виробленим шабльонам. А та устна традиция вже привикла була оперувати масою материялу принесеного з заходу, нечуваного в старій Руси. Нікон — чародій, що за дочасний блиск і власть запродав свою душу чортови, як другий Фавст або Твардовский; Нікон, з разу тихий і побожний, чує від чарівника пророцтво, що буде колись „государем“, і се пророцтво, хоч він з разу не вірить йому, звільна затроює йому душу, як Макбетови; Ніконова душа лишає тїло і мандрує в ночи до пекла, відки рано вертає „въ колесницѣ и слуги многими обстоимъ“, а потім у спальнї входить знов у тїло; Нікон править службу божу, а праведний монах бачить на його шиї обкручену гадюку і т. и. Кожда з тих повістей, які зібрав д. Перетц, одержала б належне осьвітленє і сама зі свого боку кинула б цїкаве сьвітло на склад думок її авторів, коли б обробити її порівняним методом: прототипи показались би для кождої в західно-европейськім письменстві. Д. Перетц такого дослїду не дав, та вже се одно, що він уважає ті оповіданя не за історичний, а за беллєтристичний материял, за початки великоруської повісти, треба вважати його заслугою. Ся

збірка, якій бажаємо як найбільше подібних продовжень, повинна розбудити більше ніж доси зацікавленє роскольницькою лїтературою в Росиї. Дослїди над нею, роблені широким, історико-порівняним методом, будуть мати деякий інтерес і для нашої лїтсратури, бо роскольники заходили й на нашу теріторію, а їх письменство богато дечого черпало з нашого, перероблюючи ті позики по свойому. *Ів. Франко.*

Ст. Смаль-Стоцкий — Буковиньска Русь. Культурно-історичний образок. Чернівцї, 1897, ст. 293, 16⁰.

Маленька Буковина випередила Галичину: має першу суцільну історию свого новіщого житя, від коли прилучено її до Австриї. Появилась вона таки недавно (1900 р.), хоч має вчасну дату, бо в р. 1897 почала друковати ся, але не вийшла. Строго наукова вона не єсть і коли кинемо лиш оком на зміст її, побачимо властиву її цїль — пропаганди національного почування. З того теж боку й оцїнювати її мусимо. Із тринайцяти роздїлів працї, два вже давнїйше були друковані у Правдї 1894 р. (X — про науку української мови у середних школах на Буковинї; XIII — про товариство „Руська Бесїда“ в Чернївцях) і тодїж були обговорені в „Записках“ (т. VI). Тут вони дещо розширені й доповнені.

Починає автор від XII ст. себто від панованя Ярослава Осмомисла акцентуючи приналежність нинїшньої буковинської териториї до галицького князївства, і дальше нотує по хронїкарськи (навіть занадто по хронїкарськи) найважнїйші моменти XII—XVIII ст. Доторкаєть ся справи кольонїзациї, української й волоської, переваги української культури у Молдавії, зносин українських центрів із нею — але все те коротко і без глибшої характеристики. Автор чув себе якось чужим на сїм полї, тому зараз переходить на краще звістне йому поле — історию Буковини від 1775 р., який названий тут „щасливим“. Про те годї тут сперечати ся, бо, як каже пословиця, „добро псу муха“. Що се таке тільки щастє було, видно хочби й зі слів автора: „помимо великих заходів правительства і щирих людей Буковинська Русь в осьвітї і культурі завсїди ще початкує“. Не дивно, бо до 1841 р. Австрия не ввела на Буковинї анї одної суспільної реформи! Зате вагу культурного сполучення Буковини й Галичини схарактерузував автор дуже добре.

Інтересний III роздїл про Буковину в часї прилучення — про число, суспільні обставини, народність і культурний стан мешканців. На жаль лише майже всї звістки брав автор із другої руки, тай із тими обходив ся дуже коротенько і з виразною метою: було зле, тепер краще, дякуймо за се Австриї.

Почавши від IV розд. аж до X (з виїмкою IX) йде мова про шкільні відносини на Буковинї. Уряд від разу почав заводити тут школи, самі нїмецькі, з наукою волоської мови, а про українську й не думав. Та мабуть і за те дякувати треба Австриї...

Сей „щасливий“ період тревав лише коротко, бо 1786 р. прилучено Буковину до Галичини, що сїй „принесло богато шкоди“, а найбільш тому що вмер ґенїяльний Йосиф II.

Автор щасливий, що недостачу культурного поступу на Буковинї в тім новім періодї може кинути у вину польскій шляхтї, замісць офіцияльній Австриї, хоч у тім часї Поляки ще не були такими великими панами. Та щож — автор не добачує кольосальної загально-австрийської реакциї на кождім полї від 1790—1848 р., із найяснїйшим її виразом у т. зв. системі Метернїха! Польська шляхта, звістно, мала ту саму думку, тому й використовувала і так нужденне шкільництво для своїх польонїзацийних цілей. А ще більше завинив тут клєрикалїзм Австриї, що віддавав школи під догляд і управу латинського духовенство, яке в Галичинї і Буковинї було польське. Та й коли 1850 р. сю управу перейняло православне духовенство, справа не пійшла краще нї з культурного, нї з національного боку — як се сам автор признає, і лїпший час наступив аж від 1868 р., коли управу над шкільництвом перебрала на себе держава (знесеннє конкордату 1855 р.). Усе те дуже інтересне, але переказане автором не цїкаво, бо без осьвітлення й порівнання зі загальним ходом внутрішнього полїтичного житя Австриї. Обставини й переміни сього житя в XIX ст. в Австриї — типові і повинні були доконче розяснені в історії Буковини! Се можна було обговорити і при тім остатись вдячним для сеї Австриї.

І так аж до кінця працї веде автор оповіданнє, немов би державного орґанїзма не було й у нїм не було нїяких течій, впливів, перемін напрямів, боротьб за і проти конституциї і т. ин.

Дальше розбирає плян науки і характеризує ту „руську“ мову, яка вживалась у народних школах до 1868 р. (сербські книжки, „земскій языкъ“) і як супроти того виглядала мова дяківських шкіл (чисто-народня).

Цїлий VIII розділ призначений на обговореннє церковних відносин, з яких теж показуєть ся велика дбалість австрийського уряду, щоб Русини, борони Боже, не поволощились під волоською консисторою (се думка не д. автора, а моя).

Безперечно богато стійности має IX глава працї п. з. „Зародки руського письменства на Буковинї“, хоч на жаль таки за коротка й автор дав нам більш се, що мав під рукою. Єсть тут звістка про отсих письменників: Гаврила Продана, Василя Ферлєєвича, Василя Продана, Ми-

хайла Коморошана, та про їх твори й лектуру. Розумієть ся, вона показуєть ся дуже й дуже мізерно.

Після обєктивного представлення науки руської мови у середнїх школах (розд. X) переходить автор до характеристики пробудження національного почування (XI). Коротенько переходить т. зв. попівську революцию 1848 р. проти владики Гакмана, довше спиняєть ся на селянськім бунтї під проводом Лукіяна Кобилиці, не входячи одначе у глибшу характеристику його, а цікаво було-б, бо сї хлопи 1848—9 р. були одинокими оборонцями національної справи буковиньских Русинів, як се показуєть ся при справі відлучення Буковини від Галичини (руські селяне були за злукою). Дальше довго розписуєть ся автор про національну полїтику Волохів, яка було далеко сьвідоміща й розумнїйша у них 1848 р. анїж у буковиньских Русинів тепер (автор так не говорить, радше противно). З певним вдоволеннєм говорить автор про піддержуваннє Русинів урядом проти Волохів, чого виплодом було заснованнє 1869 р. товариства „Руська Бесїда". Се товариство обіймило провід у дальшім національно-культурнім і полїтичнім житю буковиньских Українцїв й оглядом його діяльности аж до половин 90-их років — кінчить ся праця дра Смаль-Стоцького. Кінчить автор свою розвідку апотеозою діяльности „Руської Бесїди" (до 1894 р. чисто лїтературної, від тодї анальоґічної львівській „Просьвітї") і покликом: in hoc signo vinces!

За мало! — скажемо на се.

У „слові на закінченнє" обіцяє автор з часом доповнити деякі боки (лїтература і найновійші часи) отсеї студиї, чого від себе йому щиро бажаємо.

Мова могла б бути у книжцї лїпша, так само і стиль (прим. „Угорська Русь належала до угорських, відтак до австрийських королїв і цісарів"). *С. Т.*

И. Кузѣвъ. — Короткій поглядъ на исторію Читальнѣ рускои духовнои семинаріи у Львовѣ (відб. з Дѣла, 1900, чч. 80—81, Львів, 1900).

Після національного руху за М. Шашкевича не було межи львівськими семинаристами нї житя нї орґанїзациї, аж до першої коституцийної ери. Першим провідником був звістний Василь Ковальський, що заложив першу читальню 1850 р. Коли не стало Ковальського, читальня упадала, аж у 60-и роках праця над виданнєм нїмецько-руського словаря (Партицького) оживила рух в семинариї, та опісля вона знов упадає майже цїлком, а старання коло здвигнення її (1869 р.) розбивають ся на партийних боротьбах, і 1871 р. читальня паде зовсїм. Відновлено її 1879 р.,

але аж 1890 р. стала вона дійсним осередком літературно-наукового руху серед питомців. Незабаром одначе взяли верх москвофіли, яких усунено аж 1895 р. Від тодї починаєть ся найкращий період читальнї, що має в собі аж вісїм тіснїйший кружків і специяльне „літературно-наукове товариство“.

Такий зміст інтересної, хоч на скупенькім материялї опертої статї д. Кузева. *С. Т.*

И. Стороженко — Новые матеріалы для біографіи Шевченка (Кіевская Старина, 1900, XI, стор. 297—326).

Тут подані листи Українцїв до Шевченка, переховані в архиві департамента полиціи при „Дѣлѣ о художникѣ Шевченкѣ“; всїх листів 15: 2 Квітки, 4 Кулїша, 7 Андрія Лизогуба, 1 Сергія Левицького і гумористичне посланіє Забіли (котрим вже користував ся і Кониський). — Нашою задачию буде порівняти ті листи з дотичними місцями новійшої біоґрафії Шевченка — Кониського й осудити, о скілько вони додають щось нового до історий житя Тараса.

Перший лист походить від Квітки, носить дату: Основа 22 ноября 1841; писаний по українськи. Квітка дякує Тарасови, що він невважаючи на напасти Москалїв не кидає рідної мови і заохочує його працювати дальше в тому напрямі. З подробиць піднесемо звістку, що пояснює нам факт, правда не дуже важний, але все таки потрібний до докладної біоґрафії: Кониський каже (стор. 106), що „Квітка прохав у його (Шевченка) поезий до якогось свого альманаха“. З отсього листу показує ся, що се не був Квітчин альманах, а Бецького „Молодик“ (що вийшов у Харкові в рр. 1843—44). Квітка просить у Шевченка конче українських поезий, бо Бецький має московських безлїч, треба би отже „паських“ ще трошки“. Дальше Кониський не згадує, що Шевченко був вже тодї себ то 1841 р. знайомий (бодай заочно) з Артемовським; Квітка власне навязує сю знайомість у свойому листї: „Покланяєть Вам пан Артемовський“. Иньші подробиці сього листу не представляють для нас великого інтересу.

Меньше важний вже другий лист, писаний 22 цьвітня 1842 р. в Основі. З нього можна піднести хиба се, що Шевченко вже тодї знав ся з Корсуном, про котрого пише йому Основяненко.

Перший лист Кулїша писаний в Київі 20 жовтня 1843 росийською мовою. Ся дата потверджує висказ Кониського, що Шевченко знав ся вже 1843 р. з Кулїшом, проти твердженя Петрова, що старав ся доказати, нїби наш поет спізнав ся з Кулїшом доперва 1845 р. Сей лист важний ще й тим, що означує докладнїйше нїж то міг зробити Кониський час повороту Шевченка з України у Петербург. Кониський пише (ст. 132):

„з Яготина і з України вернув Шевченко під кінець 1843". З сього-ж листу видно, що в часї, коли його писано, себто 20 жовтня поет був уже в Петербурзї, бо Кулїш пише: „писалъ я Вамъ два раза изъ Украины". А що Тарас був 18 вересня ще у свого брата, Йосипа на хрестинах, отже його поворот треба покласти на час від 18 вересня до 20 жовтня. Иньше в тім листї вже меньше важне для житєписи Шевченка.

Другий лист Кулїша з дня 5 липня 1844, писаний по українськи, означує нам троха близше нїж Кониський час відїзду Шевченка на Вкраїну у-друге. Кониський запримітив, що Шевченко рушив на Україну не пізнїйше липня. З вище наведеного листу видно, що міг він туди поїхати хиба по 5 липню, бо того дня був він ще в Петербурзї, що його Кулїш називає „Петровою бурсою". Дальше сей сердечний лист сьвідчить про близькі відносини між Кулїшом і Шевченком, про що Кониський згадує надто побіжно.

III лист з 31/XII 1844 не має для нас великої ваги; в ньому просить Кулїш у Шевченка віршів до своїх „Записок о Южной Руси".

Найважнїйший з лїтературного боку лист четвертий, писаний по российськи. Тут розбирає і критикує Кулїш з естетичного становища „Кобзаря" і „Гайдамаків" і вказує на деякі похибки, які він міг запримітити. Шевченко покористував ся тими його радами при другім виданю „Кобзаря". З біоґрафічного боку має сей лист невелику вартість.

Тут треба згадати, що д. Стороженко і після виводів Кониського, що Шевченко написав „Наймичку" 1844 р. (стор. 146, пор. його Пробу хронольоґії творів Т. Шевченка — Записки VIII с. 12 і далї) оповідає, що Шевченко „розставаясь съ нимъ (Лизогубом) въ 1847 г. отдалъ ему на сохраненіе свою только-что оконченную поэму „Наймичку". На жаль Стороженко близше сього погляда не арґументує.

Листи Лизогуба відзначають ся великою релїґійностию. Очевидно, тим релїґійним духом хотів Лизогуб піддержувати духа великого поета, потїшаючи його тим, що се, мовляв, божа воля, та вказуючи, що його самого діткнула рука Господня, забравши йому його улюблену донечку. На просьбу Шевченка посилає він йому пензлї Шаріяпа, папір, фарби і т. и. Крім того пише до нього з часта, бажаючи тим потїшити поета.

Справедливо запримітив Кониський (ст. 15), говорячи про те, чому Шевченко одержував зразу так мало листів, — що „ледви хто знав, куди саме доля закинула поета", бо навіть такий щирий друг, як Лизогуб, не знав таки довгенько, куди саме запроторено Шевченка: на се нарікає він у листї до Шевченка з 31/XII 1847. Дальше пише Кониський ось що: „Від 7-го березіля р. 1848 аж до листопада 1839 не стрічаємо нїже єдиного листу нї до його (Шевченка) нї від його".

Тимчасом з листу Ливогуба, датованого: 15/VII 1848, Хуторъ близь Одессы, дізнаємо ся, що Шевченко писав лист до його 9 мая с. р., а Ливогуб відписав йому 15 липня. Та сей лист одержав Шевченко аж в падолисті 1849. Зрештою листи Ливогуба не дають нічого замітнїйшого для нас.

Дуже важний натомість лист Сергія Левицького з 6 марта 1850 р., тим більше що Кониський не користував ся ніяким листом Левицького, як він і сам про те згадує. Найперше бачимо, що Левицький мусїв відвідувати Шевченка, бо пише, що не бачив ся з ним вже три місяцї, отже бачив ся з поетом десь при кінцї 1850 р. Тодї взяв він від Тараса письмо до кн. Репніної. Найбільше важний уступ наведемо в цїлости: „Багацько єсть тутъ нашихъ, да кажется таки люде, що проминявъ бы ихъ на Нимця, не тилько що на хрещеного, а єсть межъ ными, поки конєшно знаю, одынъ — се Николай Алексѣевичъ Головко, магистръ математическихъ наукъ изъ Харькова. Отде справедлыва душа! Якъ зійдемось, то перше слово ёго объ Васъ. Винъ сотрудникомъ у нѣкоторыхъ журналахъ и хлопець дуже розумный; жаль тилько, шо своєю правдывистью чы не наробыть того, шобъ не запроторылы и ёго куды, бо вже и тепер подъ надзоромъ полиціи. Винъ часто буває у Остроградскаго, и я помандрую колы небудь зъ нымъ до ёго. Богацько єсть тутъ такихъ, що згадують Васъ, а Головко каже, що Васъ не стало, а на мисто того стало большъ ажъ до 1000 людей, готовыхъ стоять за все, що Вы казалы и що кажуть люде, для которыхъ правда така голосна і правдыва штука, що хочъ-бы іи казаты и при самомъ Карли Ивановичи, то не спугалысь-бы“. Наслїдок тих необачно висказаних слів, а особливо остатнїх речень був такий, що Головка мали арештувати, та він, щоб не допустити до того, відобрав собі житє.

Тим вичерпують ся нові відомости, які приносять нам цїнні материяли проф. Стороженка. *Я. К.*

В. Срезневскій — И. Е. Бецкій издатель „Молодика“. (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1900, XII).

В згаданій статї автор займає ся розбором головно лїтературної дїяльности Івана Бецкого, а попереджає його кількома бібліоґрафічними датами.

Іван Бецкий родив ся в Москві р. 1818 яко син міщанина. З початку учив ся в домі Поґодіна, з котрим лучила його тїсна приязнь вже від перших лїт молодости. Від р. 1831—1833 учив ся у Кубарєва і Венелїна передовсїм французької й нїмецької мови. В р. 1833 вступив на московський унїверситет і записав ся на фільозофічний видїл, де запізнав ся з Буслаєвим, Катковим і иньшими російськими ученими. В сїм часї

брав участь в перекладї „Історії средних вѣковъ“, що її видав в р. 1836 Поґодін. Від р. 1839 бачимо його студентом харківського унїверситету — тут перебував аж до р. 1842. По скінченю студий вступив на службу до харківського дворянського „собранія“. В р. 1849 перенесено його до канцеляриї московського ґубернатора. Але незабаром він виступив з служби й виїхав за границю — де перебував довший час. Умер в р. 1890. Лїтературна діяльність Бецкого починаєть ся в р. 1838: в сїм роцї надрукував він у „Современник-у“ переклад з Жан Поля під заг. „Отдѣльныя мысли, отрывки изъ Жана Поля“. В рік пізнїйше появила ся в часописи „Галатея“ його вірша під заг. „Дума на могилѣ умершей“. В р. 1844 видав „Антолоґію изъ сочиненій Жанъ Поль Рихтера“. Крім сього займав ся перекладами анґлійських і італїйських письменників; писав вірші і ріжного рода розвідки підписуючи ся псевдонїмом „Надежда Васильковичъ“. Лїтературне його імя полягає головно на виданю чотирох томів альманаха „Молодик“. Перші два томи вийшли в р. 1843, а другі два в р. 1844 в Харкові. Повний заголовок сього альманаха „Молодикъ, Украінскій литературний сборникъ издаваємий И. Бецкимъ“.

Бецкий хотїв зробити свій збірник — як сам каже — „по возможности представителемъ всей умственной и художественной дѣятельности благословленной, даровитой Украины“. Крім сього постарав ся притягнути до співучасти видатнїйших российських письменників як Лєрмонтова, кн. Шаховского, Поґодїна і иньших. Одначе перший том сього виданя не сповнив цїлком обіцянок автора. Він не вдоволив анї української анї российської публїки. Замість того, щоби відповісти своїй цїли і назві — український збірник — Молодик був всїм иньшим лише не українським збірником. З українських статей уміщена була лише одна Г. Квітки під заг. „Основаніе Харькова, старинное преданіе“ — з обсягу поезиї ввійшли до сього тому лише дві поезиї Щоголева „Мельодія“ і „Весна“. З российських розвідок і віршів не заслугує жадна уваги, бо — як казав Бєлїнский — до провінционального альманаха нїхто чогось лїпшого не посилав.

О скілько перший том не відповів своїй задачі і не здїйснив покладаних на нього надій — о скілько другий і третий том перевисшили всякі надії. Сесї два томи вийшли справдї удачно як що до добору материялу так і що до його упорядкованя. Головним співробітником при уложеню сих двох томів був Костомарів, котрого лучили з Бецким приятельські зносини. Як для першого тому назва український збірник була майже цїлком голословною, бо в нїм була поміщена лише одна статя, що дотикала ся України — так сесї два томи були чисто українськими. В другім томі бачимо сам цьвіт сучасної української поезиї —

тут є і Гр. Квітка з своїми оповіданями „Перекотиполе“ і „Підбрехач“, і Шевченко з думкою „Тяжко-важко в сьвіті жити“ і з баллядою „Утоплена“. Тут знаходимо писання Метлинського, Костомарова, Бодянського, Левченка і иньших. При кінци другого тому помістив видавець правила правописи, принятої ним у збірнику, щоб поєднати погляди ріжних письменників.

Ще ліпше випав третий том — серйозний історичний збірник з істориї України. Тут уміщено отсї статї: „Основаніе харьковскаго коллегіума“ і „Взглядъ на украинскую старину“ В. Каразина, „Первыя войны малороссійскихъ козаковъ съ поляками“ Н. Костомарова, „Очеркъ малороссійскихъ повѣрій і обычаевъ относящихся къ праздникамъ“ К. Сементовскаго, „Нѣсколько словъ объ Иванѣ Купалѣ“ А. В., „Обзоръ сочиненій, писанныхъ на малороссійскомъ языкѣ“ і „Русско-польскіе вельможи“ Костомарова, „Выписки изъ писемъ С. Сковороды“ І. Срезневского. При кінци сього тому подав видавець фамсіміля автоґрафів листів осіб, що належать до української істориї.

Як бачимо сесї два томи справдї відповіли своїй цїли і були дійсно українським збірником. Через се і критика прийняла їх дуже прихильно і не жалувала похвал для їх видавця.

Одначе на жаль четвертий том вийшов знова як перший безбарвним альманахом. Головною причиною неудачі була погоня редактора за голосними росийськими іменами і бажанє його, приподобати ся головно росийській публицї. Видавцеви удало ся вправдї з'єднати для сього збірника деяких росийських поетів, між котрими був Жуковский і Пушкін — але з українських поетів прислали до сього тому свої поезиї лише Гребінка і Щоголїв. Ще найбільше щасливо з сього тому вийшла історична часть, де поміщені ось які статї, що дотикають України: „Историческое обозрѣніе Малороссіи и города Кіева“ Берлинського, дальше материяли до української історії: „Статейный списокъ россійскихъ пословъ къ малороссійскому гетману Демяну Ігнатовичу 1671 г. августа 1720 дня“ і „Реестръ малороссійскимъ дѣламъ старыхъ и новыхъ лѣтъ“.

З випуском четвертим скінчило ся видавництво Молодика. Бецкий писав вправдї при кінци сього тому, що буде вести далї видавництво і уложив був навіть плян і подав материял, що мав ввійти до дальших томів — одначе сесї обіцянки ніколи не сповнили ся.

Коли будемо шукати причини, чому се видавництво так зміняло ся що до своєї вартости і змісту і чому Бецкий не повів його далї, хоча мав готовий материял і воно материяльно оплачувало ся — то знайдемо її таки в самім видавцю. Се був чоловік слабкого характеру, неясних поглядів. Він підлягав ріжним впливам сторонних людий

і сї впливи відбивали ся і на самім видавництві. Перший том Молодика вийшов під впливом Міллєра, що вправдї до творів иньших письменників прикладав дуже строгу мірку, але до своїх власних то дуже легеньку. Другий і третїй зложив ся під впливом Костомарова — і на них, як бачилисьмо, головно опираєть ся і слава Бецкого. На четвертім томі видко вплив Поґодіна. Коли Костомарів — знеохочений сим — відтягнув ся від співробітництва — другий неудачний помічник Міллєр перестав цїлком зносити ся з видавництвом, а Каразин і Гребінка не жили вже — Бецкий не відважив ся сам на свою руку продовжати альманаха і залишив його. *С. Гм.*

Prof. Dr. Raimund Friedrich Kaindl — Die Huzulen („Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“, Bukowina, ст. 271—282).

— Zauberglaube bei den Huzulen (Globus, LXXVI B. N. 15—17, 1899).

— Ethnographische Streifzüge in den Ostkarpathen. Beiträge zur Hausbauforschung in Oesterreich. Mit 74 Text-Illustrationen (Mittheil. d. Anthropol. Gesellschaft in Wien, 1898, т. XXVIII, ст. 223 249).

— Bei den Rusnaken am Pruth und Dniester. Beiträge zur Volkskunde der Ruthenen. (Beilage zur Allgem. Zeitung, 1899, N. 196).

— Bericht über neue anthropologische und volkskundliche Arbeiten in Galizien (Globus, B. LXXVIII, N. 15, 1900).

— Bericht über die Arbeiten zur Landeskunde der Bukovina während des Jahres 1899, Чернівцї, 1900, ст. 12.

На Гуцульщину, той незвичайно цїкавий з кождого погляду закуток нашого краю, звертано вже не від нинї увагу; детайлїчних і докладних дослїдів про неї одначе — можна сказати — так як би не було в науцї до найновійших часів. Доперва сумлїнні дослїди проф. Кайндля та Шухевича посунули цїлу справу наперед, коли оба вони подали в своїх працях цїлий ряд цїнних материялів для пізнаня Гуцулів. Правда, і в їх працях не вичерпані ще всї прояви гуцульського житя, та всеж при помочи тих праць можна буде тепер зіставити таку одноцїльну моноґрафію цїлої Гуцульщини (в Галичинї, Буковинї, Угорщинї), на яку для иньших віцломків нашого народа прийдеть ся ще не мало почекати.

Як видно з повисше наведених наголовків, більша частина новійших праць проф. Кайндля присьвячена також Гуцулам.

Вони становлять доповненє до давнїйше оголошених новими причинками.

Вправдї перша праця „Die Huzulen“ не приносить нїчого нового: вона написана популярно, зі специяльною метою — дати ширшим кругам загальний погляд на Гуцулів і становить немов резюме попереднїх праць тогож автора; за те друга, в якій автор подає гуцульські забобони та ворожби, становить важне жерело доси так мало прослїдженої частини нашого фолькльору, без якого обійти ся або його поминути нікому не буде можна, хто схоче на тім поли працювати. Подавши способи, при помочи яких можна набути надприродну силу ворожбитства, що походить завсїгди від чорта (записати ся чортови на роздорожу, виховати собі чорта із зноска і т. д.), автор переходить поодиноких таких „надчоловіків“: опирів, відьмаків і відьм, ворожбитів і ворожок, градобурів та знахорів і наводить численні приклади їх діяльности, яка виходить раз на зло, то знов на добро людям. Дальше подає всякі ворожбитства для викликаня доброї погоди (Wetterzauberei), для хованя товару (Viehzauber), вашептуваня і замовляня слабостий (Krankheitsbeschwörungen), любовні практики для приєднаня женихів (Liebeszauber), забобони стрілецькі, рибальські, лїсних робітників і сплавачів дерева, повірки про закопані скарби і ворожбитства в загородї (Zauber in Haus und Hof). При всїх тих забобонах відограють видну ролю певні числа, формулки, одні до одних більше або меньше подібні, певні години, дни, пори року, певні проклони, певні річи і т. и. Розумієть ся само собою, що предмети уживані при ворожбах, не виходять поза круг річий, невідомих в околици. Замітне тільки те, що Гуцули дуже часто послугують ся при ріжних чарах живим сріблом, чого деинде не подибуєть ся. Із збірки забобонів д. Кайндля показуєть ся наглядно, що Гуцульщина дуже на них богата та що ще довго буде можна їх звідти зачерпувати.

Третя праця складаєть ся з чотирох частин: у двох перших говорить ся про Угорських Русинів з долин Ріки і обох Тис, у двох других про Галицьких Русинів, Гуцуло-Бойків — як називає їх автор — з долини Золотої Бистрицї, та Бойків з над Манявки, Чорної Бистрицї і Лїмницї. Автор займаєть ся тут головно ношею і забудованєм Русинів, при чім констатує, що подібне, а що неподібне в них в порівнаню з ношею і забудованєм Гуцулів знад Прута і Черемоша. Тільки при Угорських Русинах звернув він увагу також на їх социяльне положенє і дійшов тут до дуже невеселих думок. Угорські Русини такі біднї, що се мусить відразу впасти кождому в очи, навіть не дослїдникови, що за тим слїдить специяльно. Не мають нї в що убрати ся, нї що з'їсти; їх пожива — се страва, яку ледви деінде ївби хто... Бідність та досягає найвисшої точки над Рікою; над обома Тисами вона не така вже сильна, хоч

і там нема добра. Коли автор придивляв ся тим людям, то вони робили от яке вражінє на ньому: „So weit mir das Ruthenengebiet bekannt ist, habe ich nur in Ungarn rusnakische Frauen an den Strassen Steine klopfen gesehen; eine von diesen Arbeiterinnen war umringt von einer Schaar von Kindern und neben sich hatte sie die Wiege, in der ein Säugling lag.... Mit welch' übermässigem Danke nahmen sie ein Stükchen Zucker oder einen Bissen Brot für die Kinder an! Allen diesen Leuten sah der Gram und die Sorge aus den Augen, die eingefallenen Wangen und bleichen Gesichtszüge waren das unverkennbare Wahrzeichen, dass diese Leute auch zur Erntezeit nicht satt zu essen haben, in welcher doch auch in dem zu so trauriger Berümtheit gelangten Galizien der Bauer wenigstens nicht Hunger leidet". (Ст. 227). Шкода тільки, що автор не заняв ся докладнїйше розслїдженєм материяльного положеня тих людий: в тім напрямі міг він справдї відкрити Америку!

У четвертій статї подає автор невеличку збірку забобонів і повірок при закладинах і будові дому, при подружу, при родинах, смерти і т. и., пару зашептувань, переказ про закопані скарби, два, на його думку, ново утворені оповіданя про дитину, що з'їла зиму і про попа, що буцім то убив чоловіка, два анекдоти і дві космоґонїчні леґенди. Віруваня і забобони — цїкаві, як і в попереднїй працї, оповіданяж зовсїм не нові, а деякі з них були по кілька разів друковані.

Пята статя — се невеличкий реферат про антропольоґічні і фолькльорні працї в Галичинї. Між ними згадують ся деякі працї з „Записок" та працї з „Етноґр. Збірника" та „Материялів до у. р. етнольоґії". Характер статї чисто інформацийний.

В останнїй брошурі подає автор бібліоґрафію праць за 1899 р., що дотикають Буковини. Вказані там працї з археольоґії, етноґрафії, історії, ґеоґрафії і статистики, що появили ся на ріжн х мовах чи то окремими книжками, чи то журналах і ґазетах. Для тих, що займають ся Буковиною, брошурка ся становить дуже добрий ориєнтацийний підручник.

На закінченє отсього огляду сьмію висловити надїю, що ш. автор буде й дальше вести свої студиї над нашим фолькльором, які приносять честь йому, а з нами познайомлюють Захід. *В. Г.*

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, т. XX і XXI, Одеса, 1897—8.

В відділї розвідок XX тома*) занотуємо отсї:

---

*) Коротка замітка про XX том була вже подана в Записках т. XXII.

Къ вопросу о происхожденіи „готскаго стиля“ предметовъ ювелирнаго искусства, Р. фон Штерна (ст. 1—15). — Літом р. 1896 знайдено в околици Керчи на Кримі в однїй могилї два людські кістяки, при мужеськім кістяку був меч висаджаний дорогим камінєм, дві ручки з мечів з дорогими каміними, дві золоті спряжки, перстенї і три каменї в золотій оправі; при жіночім кістяку знайдено диядему з відтиском римської монети, дві брансолєти і ковтки. Сї предмети дістали ся на власність одеському музею. Вже кілька літ перед тим знайдено в сїй самій околици подібні предмети і тодї звісний археольоґ de Baye зачислив їх до „меровінґської епохи“, до „ґотського стилю“ і доводив, що вони служили до окраси гробу якогось ґотського вельможи. Д. Штерн не годить ся з тим поглядом, бо на диядемі є напись: Maximianus Nob. Caes. (nobilissimus Caesar). Вона отже вказує на часи сього цїсаря (р. 293—311 по Хр.), коли про впливи ґотської штуки не може бути мови, бо Босфор в ті часи був автономічною державою під римським начальством, і взагалї займав відпорне становище супроти чужосторонних впливів в тих часах. Противно, каже д. Штерн, Ґоти тут стрітили ся з культурою грецькою і рознесли її дальше.

Нимфея и первый „списокъ нимфейскихъ гражданъ“, В. В. Шкорпила (стор. 16—28). В місцевости Ельтиґенї, біля Керчи знайдено кілька камінних плит з грецькими написями. На сїм місци в старинности стояло місто Німфея. Автор переходить коротко звістки, які маємо про Нимфею аж до р. 63 пр. Хр., коли уривають ся всякі відомости про неї (з доби християнської не маємо про ню звісток, анї не знайдено тут і...них памяток), і потім специяльно займає ся одною з тих плит. На його гадку походить вона з III або IV віку пр. Хр. На нїй виписаний ряд грецьких імен: автор здогадує ся, що се може бути катальоґ горожан міста Нимфеї. Споряджений він був здає ся приватними людьми, а не урядом. Імена майже всї грецькі, крім кількох варварських. Що правда, кілька імен на сїй таблици лише в части заховали ся, отже автор сам від себе на власний догад їх реставрував, зрештою само твердженє, що маємо тут катальоґ горожан Нимфеї, здає ся менї гіпотетичним.

„Graffiti“ на античныхъ южнорусскихъ сосудахъ, Р. фон Штерна (ст. 163—199). — Д. Штерн знайшов в одеськім музею богату колєкцию предметів грецкої цераміки з написами з українських сторін; ся колєкция побільшила ся ще щедрим даром д. Бертє-Делагарда; крім того звернув ся д. Штерн до Імп. Археольоґічної Комісиї з прошеннєм, щоби ті предмети з написями, які знайшли ся при розкопах в Херсонесї, прислала йому. Таким чином автор назбирав до 150 ріжних предметів з написями (graffiti): збанки, вази, тарілї, миски і т. и., або й черепки з подібних предметів, де є якась частина написи. Д. Штерн ділить їх на чо-

тири ґрупи: I ґрупа, де напись має означати присьвяту богам сего предмету; II ґрупа, де написи мають означати імя властителя; III ґрупа, де написи означають імя купців чи фірми, як то і тепер на начинях подибуємо: се „factura“ чи „фірма“, купця чи майстра; крім того на сих начинях стрічають ся ще по дві або три букви — сї букви толкує д. Штерн як „числа“, себ то ціну того начиня. До IV ґрупи зачисляє він всї ті написи, що не міг до жадної з попереднїх ґруп зачислити. Автор сам признає, що сей його поділ зовсїм свобідний, гіпотетичний, може бути навіть хибний, що його може хто будь змінити чи звалити.

Про статю Петровского — про традицию апостольської проповіди на північнім побережу Чорного моря, уміщену тут і в т. XXI, не буду говорити, бо вона була вже ширше обговорена в Записках т. XXXIII. Рівнож не буду близше застановляти ся над комунїкатами Берия-Делагуда про християнські написи Крима, в обох томах.

В роздїлї материялів згадаємо Акты 1787—1791 годовъ, извлеченные изъ дѣлъ Кубанскаго Войсковаго Архива и сообщенные Е. Д. Фелицыним (ст. 50—59). — Д. Фелїцин предложив 97 ріжних документів з Кубанського архіва до історії Чорноморського війська. Але що між тим видав майже всї сї акти осібною книжкою П. Дмитренко, отже д. Фелїцин подає тільки 8 актів, котрі Дмитренко не видав. Се переважно короткі накази воєнні (ордери) кн. Потемкіна до атаманів чорноморських козаків; довший наказ ґенер. Арсенєва, де виписано докладно цїлий плян облоги і взагалї приготовань до занятя міста Ізмаіла.

Матерьялы по исторіи запорожья въ XVIII вѣкѣ П. Іванова були обговорені в Записках т. XXII, тому на них не спиняємо ся.

З Miscellane-ів згадаємо отсї замітки: Цементъ водопровода древняго Херсонеса — хемичне об'ясненнє незвичайної твердости сього цемента (майже з чистого вапна).

Бумаги П. О. Бурачкова — головний інтерес має тут велика кореспонденция з ріжними ученими і писателями; між иньшими є два листи проф. Амбр. Метлинського, товариша Бурачкова з унїверситету.

Серед некрольоґів інтересний для нас некрольоґ протоєрея Петра Лебединцева (родив ся р. 1819 в Київській ґубернії, яко син убогого сьвященика, покінчивши середнї школи і теольоґию в Київі став сьвящеником і учителем в білоцерковській ґімназиї, опісля прийшов до Київа).

З Протоколів згадаємо: проф. Маркевич звертає увагу на статю проф. Потилицина в „Журналѣ русскаго физико-химическаго Общества при Императорскомъ С-Петербургскомъ университетѣ“: „О составѣ и происхожденіи золота надгробной пластинки изъ города Ольвіи“. Автор описує сю бляшку й подає її хемічну аналїзу: показало ся, що вона зроблена з природного золота (81.41% золота, 17·00% срібла, 0.86%

міди, 0·23% желїза); автор тої гадки, що ся бляшка зроблена з золота уральського, бо там власне в такім складї знаходить ся. Д. Штерн перестерігає, що при закупі старинних начинь треба бути дуже обережним, бо спекулянти підробляють і продають їх за дорогі гроші, яко антики. Проф. Маркевич відчитав реферат про боротьбу запорожського кошевого П. Калнишевського з гайдамаками; референт подав тут наказ (ордер) з 27/VII 1768 Кальнишевського, де він наказує асаулу Сидору Білому іти над Бог против гайдамаків. Він же звернув увагу на інтересні для історії Одеси документи із збірника Дмитренка, — на кілька рапортів князю Потемкіну при занятю Гаджибея, на звістки про чорноморських козаків, що прийшли до Одеси, а не переселили ся на Тамань, про купця Кленова, що торгував над Дунаєм, де мешкали по збуреню Січи Запорожцї і був ужитий правительством до звербовання козаків, наслїдком чого значне число їх і навіть оден атаман — Помело перейшли до Одеси і присягли на вірність Росиї.

В томі XXI занотуємо дві статї д. Шкорпила про каменї з грецькими написами в Мелек-Чесменськім музею, придбані в р. 1896—7 — знайдені в Криму, з перших віків християнства. Далї маємо:

Нѣсколько замѣтокъ по поводу новыхъ изслѣдованій „о фибулахъ" и по поводу фибулъ хранящихся въ музеѣ Имп. Одесс. Общества Истор. и Древн. — Р. Гаусмана (стор. 255—270, статя друкована по росийськи і по нїмецьки en regard). Автор подає властиво короткий зміст з нової працї: O. Almgren Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. Stockholm, 1897. Альмґрен переходить і описує ріжні форми фібул з перших віків по Хр., які були в музею в Штокгольмі, числячи тих форм до 250. Між иньшими виріжняє він ґрупу фібул лукових з заверненою пятою (арбалетових). Такі фібули знаходили ся в східній Прусиї, в дорічю Висли як також і Лївляндиї; Альмґрен і иньші, як Тішлер, виводять сей тип фібул з полудневої Росиї, й Альмґрен звертає ся до росийських учених, щоби розслїдили його початок. Д. Гаусман на доповненє студий Альмґрена описує фібули одеського музею (42) і висловляє свою гадку, що вище згаданий тип походить правдоподібно від Ґотів, але рішучо при тім не обстає.

Е. фон Штерн — Содержаніе гробницы, раскопаной въ 1896 году въ Керчи (стор. 271—292). — Д. Штерн закупив сї річи на власність Товариства. Гріб складав ся з двох камер, в однїй був кістяк людський з ріжними оздобами і начинєм, в другій був кістяк кінський з богатою кінською збруєю. Коло людського кістяка були три начиня з зеленоватого шкла, вінок золотий в виді лаврових листків, на голові

помершого, другий вінок, з котрого лиш сїм листків заховало ся, на шиї було вісїм намистинок з мягкого каменя, на руцї золота бранзолєта, перстень з різбленим каменем (голова Гермеса), шість мідяних наконечників стріл сильно заржавілих, нарештї в головах невеличка скринка з штучним замком (автор дуже докладно описує механїзм сего замку і виводить його з Египту). — В другій камері найдено коло кістяка кіньського окраси і збрую для коня (з бронзи, срібла й золота); з огляду що богато предметів було в двох оказах, треба припускати, що тут маємо властиво дві кіньські упряжи — одна до щоденного ужитку, а друга зроблена тілько для похорону. Автор припускає на підставі технїки предметів, що вони походять з I в. по Хр. Померший був найправдоподібнїйше Скитом (мущина); предмети найдені в сїм гробі можна уважати типічним взірцем мішаної пів-грецької, пів-варварської культури, що широко була розповсюднена в Босфорськім царстві з початком нашої ери, і з тої причини мають не малий історичний інтерес.

В Материялах проф. Кулаковский подав переклад „Аланского Посланія“, еп. Теодора з 1-ої половини XIII в. П. Короленко подав подоріж В. Гаджанова по Арменії в 1804 р. — Никита Гаджанов був військовим старшиною Чорноморських козаків, і походив з вірменської родини з міста Еривани. За ріжні заслуги при війську дійшов з часом до степени підполковника. В р. 1804 отримавши увільнене на час від військової служби, поїхав в свої родиннї сторони, до Вірменії, щоб, як каже, поклонити ся сьвятим місцям і видїти ся з ріднею. Сю подорож він описує в видї справозданя свому полковникови.

Письмо Николая Тимофѣевича Бѣлаго къ Прокофію Петровичу Короленко о Сидорѣ Бѣломъ, ст. 46–56. — Тойже д. Короленко подав документ, що місгить близші відомости про Сидора Білого, що був першим отаманом Чорноморського війська. Сидор Білий був отаманом війська Чорноморського, потім підполковником і полковником сього війська. Він товаришив цариці Катеринї II в її подорожи в Крим і згинув в битві під Очаковом 1788 против Турків.

В Miscelanea-х проф. Маркевич надрукував „Овруцкую купчую“ 1590 р., нічим не визначну. Він же подав кілька причинків до історії Одеси: передрукував статю з „Петербургскихъ Коммерческихъ Вѣдомостей“ з р. 1804, написану якимсь подорожним про Одесу (Автор дивує ся, що Одеса від р. 1792 так скоро розвинула ся, бо в тім (1804) роцї вже мала звиж 15 тисяч мешканцїв, нарікає на велику дорожню в Одесї і подає кілька на се прикладів; дальше говорить про торговлю: Одеса мала богато доходу зі збіжа і заливала иньші краї своїм збіжем, особливо пшеницею; мала також вже тодї не малий дохід

і з торговлї товарами промисловими). Далї — подав д. М. кілька заміток про Гаджибей на підставі ґравюри з 1818 р., і про зміну морського берега в Одесї за остатнї 100 лїт на підставі порівнаня мап і описей Чорного моря: автор приходить до виводу, що береги Чорного моря в околицях Одесси сто лїт тому сягали далеко в глуб моря. За сей протяг лїт змила вода в околици Одесси 333.200 квадр. сяжнїв суші.

Нарештї сьвящ. Юрґевич подав причинки до історії Одеської Архангело-Михайловської монастирської церкви.

В Протоколах занотуємо: Д. Юрґевич читав про оловяні византийські печатки в одеськім музею: всїх печаток він описує сїм, з X і XI в. Д. Линниченко читав про археольоґічні новини на київській археольоґічній виставі, головно про розкопки Хвойки й Мазараки.

М. К—а.

Извѣстія Таврической ученой архивной коммиссіи, Ч. 19 (рік XII), Симферополь, 1899.

В сїй книжцї комисії маємо інтересну статю П. Короленка: „Войсковые фабрики и заводы Черноморскаго казачьяго войска". По царському наказу 1792 р. чорноморське військо мусїло кинути землї між Бугом і Днїстром і перейти на Кубань. Край сей, богатий натуральними дарами природи, був тодї цїлком дикий. Чорноморцї опинили ся в трудному становищи і терпіли велику нужду у всьому, найбільше ж в одежі, особливо-ж від того часу, як російський уряд задумав завести „единообразіе въ обмундированіи" війська. Начальство вирахувало, що треба богато коштів на те, аби постачити одежі на все військо на новий взір, і от херсонський военний ґубернатор Дюк де Рішелє звелїв збудовати військову фабрику для виробу сукна. Виписали Нїмця, збудовали фабрику, але... з того нїчого не вийшло, не вважаючи на всї заходи урядові: сукна фабрика постачала за мало, виходило воно негарно, коштовало дорого, робочих на фабрицї не було. Історня з робітниками найцїкавійша: щоб постачити робітників, уряд в 1816 р. видав наказ „о назначеніи и высылкѣ на работы въ суконной фабрикѣ неимѣющихъ своего домашняго обзаведенія вдовицъ, дѣвокъ и мущинъ". З сього наказу повстало цїле лихо для Чорноморців, особливо для жіноцтва. Примус і насильство з боку уряду не мали впину. Дївчата, щоб спекати ся тяжкої примусової роботи на фабрицї, самі віднаходили для себе женихів і виходили замуж, аби мати власне своє „обзаведеніе", а начальство карало їх за се, як за „преступленіе". Над дївками вчинили особливий нагляд, а духовенству було заборонено вїнчати дївчат і велено „доставлять" їх на фабрику! Так стояла справа аж до 1846 р., коли військову фабрику знесено після великих страт на неї і великого клопоту. Такий же успіх мали і иньші заходи уряду що до насадження куль-

тури примусоним, бюрократичним шляхом: овечий і кіньський заводи, відкриті і скасовані рівночасно з фабрикою.

В сїй же книжцї надруковано невеличку подорож Арс. Маркевича під заголовком: „Памятники христіанства въ окрестностяхъ Бахчисарая и Карасубазара". — З порученя комісиї автор в лїтку 1898 р. зробив екскурсию в Крим, в ті місця, де жили колись Греки, і де до сього часу заховуеть ся чимало памяток старовини, переважно церковної, починаючи з XIII віку. Автор оглянув руїни церков в селах: Лака, Керменчик, Біасала, Шури і т. ин. В околицях Карасубазара заховались останки вірменських церков; вони не так давні, як грецькі, і належать до кінця XVI і половини XVII вв. *Ф. Мт.*

Видавництва й книжки, обговорені в сім томі:

Часописи за р. 1900: Лїтературно-науковий Вістник
Дѣло
Руслан
Буковина
Молода Україна
Учитель
Свобода
Богословскій Вѣстникъ

Hampel J. — A bronzkor emlékei Magyarhonban. III rész: áttekintö ismertetés, 1896.

Н. Шляковъ — О Поученіи Владиміра Мономаха, 1900.

Г. Бѣльченко — Поученіе блаженнаго Θеодосія, игумена печерскаго, о казняхъ Божіихъ, 1900.

В. Гуссовъ — Къ вопросу о редакціяхъ Моленія Даніила Заточника, 1899.

F. Piekosiński — O źródłach heraldyki ruskiej, 1899.

М. Довнаръ-Запольскій — Акты Литовско-Русскаго государства, I, 1899.

И. Войниловець — Церковь и монастырь св. Юрія у Львовѣ та вôдпусты и ярмарки святоюрскû, 1900.

И. Рудовичь — Унія въ львôвскій епархіи, 1900.

Fr. Rawita-Gawroński — Historya ruchów hajdamackich, I—II, 1899.

— Historya ruchów hajdamackich, I—II, 1901.

И. Ротаръ — Епифаній Славинецкій, литературный дѣятель XVII в., 1900.

П. Гавриловъ — Характеристика польскихъ и южнорусскихъ литературныхъ теченій послѣдней четверти XVII вѣка, 1900.

В. Перетцъ — Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Томъ I. Изъ исторіи русской пѣсни, I—II, 1900.

В. Перетцъ — Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Т. II. Изъ исторіи старинной русской повѣсти, 1900.

Ст. Смаль-Стоцкий — Буковиньска Русь. Культурно історичний образок, 1897.

П. Кузѣвъ — Короткій поглядъ на исторію Читальнѣ руской духовнои семинаріи у Львовѣ, 1900.

Н. Стороженко — Новые матеріалы для біографіи Шевченка, 1900.

В. Срезневскій — И. Е. Бецкій издатель „Молодика", 1900.

R. Kaindl — Die Huzulen, 1898.

— Zauberglaube bei den Huzulen, 1889.

— Ethnographische Streifzüge in den Ostkarpathen. Beiträge zur Hausbauforschung in Oesterreich, 1898.

— Bei den Rusnaken am Pruth und Dniester. Beiträge zur Volkskunde der Ruthenen, 1899.

— Bericht über neue anthropologische und volkskundliche Arbeiten in Galizien, 1900.

— Bericht über die Arbeiten zur Landeskunde der Bukovina während des Jahres 1899, 1900.

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, т. XX і XXI, 1897—8.

Извѣстія Таврической ученой архивной коммиссіи, Ч. 19, 1899.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševśkyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyśkyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvińskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivśkyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevśkyj's. Desiderata von M. Hruševśkyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovśkyj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanči", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševśkyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyśkyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyśkyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševśkyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovśkyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševśkyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševśkyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuauischen Chronik, von M. Hruševśkyj 1-16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyśkyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovśkyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barvińskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie. Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1-76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivśkyj, I 1- 14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1- 42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševśkyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten", Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer", mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus" in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševśkyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševśkyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševśkyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. Rudnyćkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševśkyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V, Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka Galizien) von M. Hruševškyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortzetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Fortzetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M, Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeischriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September— December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševškyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV–XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgetragen Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus den Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in den slavischen Sprachen, von A. Barvinškyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedes vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovškyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratškyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars", ein altukrainisches Poem auf apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenškyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der Ἀντίῤῥησις (1599)? von Dr. C. Studynškyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohrringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hrusevškyj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halicz (mit Abbildungen), von M. Hruševškyj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovškyj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Korenec, 1—20; 3 *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Lttteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyśk[yj] von M. Hruševśkyj, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitg[e]theilt von A. Konyśkyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko[s] mitgetheilt von A. Konyśkyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtig[en] Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste P[e]riode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. A. K., S. 1—40; 5. Lateinische I[n]finitiva auf ier, von I. Kopač, S. 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftlic[he] Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politische[n] Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. M[i]ttelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das [J.] 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes N[a]lywajko's, mitgetheilt von B. Domanyćkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und d[as] griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mithgetheilt von G. Kmit, S. 1—1[..]; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenische Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbew[e]glichem Accent, von I. Verchratśkyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellane[a] S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebie[te] der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševśkyj, S. 1—15. 6. Bibli[o]graphie, S. 1—41.

Поодинокі томи „Записок“ (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVIII—XLI) коштують 3 корони, т. XXIII—IV 5 кор., т. XXXI—[II] і XXXV—VI по 6 кор., комплет I—XX т. продаєть ся по 48 кор., X річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVIII—XLI) der Mittheilungen 3 Kronen., B. XXIII—IV 5 Kr., B. XXXI—II u. XXXV—VI à 6 Kr. B-de I—XX komplet kostet 48 Kr., X Jahrgang kostet 12 Kr.